

Микола
БУРМЕК-ДЮРІ

ЩОДЕННИК МОЛОДОГО РОМА-МАНДРІВНИКА

Роман

ВИДАВНИЦТВО
«ГРАЖДА»
Ужгород, 2018

ББК 84(4УКР-4ЗАК)4
Б 90

Пропоноване видання дарує читачеві унікальну нагоду побачити наш звичний світ очима рома, молодого ромського письменника Миколи Бурмека-Дюрія. Циганське око гостре, прозірливе як промінь лазера. Про це ми зазвичай здогадуємося, але майже нічого не знаємо. Світ ромів поки що залишається віддаленим, відокремленим завдяки традиціям неповторності, а скоріше – інакшості особливої ромської культури, яка у фізичному розумінні знаходиться буквально поряд – представників цієї народності зустрічаємо щодня і скрізь на вулицях закарпатських міст.

Перевага прози Миколи Бурмека-Дюрія в тому, що вона йде не від книжок, а виключно від традицій ромської культури, ромського бачення життя. Це література, яка знайде свого читача.

*Видання здійснене за фінансового сприяння
Ромської програмної ініціативи «Рома України»
від Міжнародного фонду «Відродження»*

*В художньому оформленні обкладинки
використано графічні роботи Вацлава Фіали
(1896-1980) з його закарпатських пленерів
у 30 роках ХХ ст.*

Текст проілюстровано автором.

ISBN 978-966-176-041-6

© Микола Бурмек-Дюрі, 2018

© Микола Бурмек-Дюрі, ілюстрації, 2018

© Василь Горват, передмова, 2018

© Видавництво «Гражда», 2018

КОЛІЯ

Переднє слово

Циганське око гостре, прозірливе як промінь лазера. Про це ми зазвичай здогадуємося, але майже нічого не знаємо. Світ ромів поки що залишається віддаленим, відокремленим завдяки традиціям неповторності, а скоріше – інакшості особливої ромської культури, яка у фізичному розумінні знаходиться буквально поряд – представників цієї народності зустрічаємо щодня і скрізь на вулицях закарпатських міст.

І ось сьогодні появилася унікальна нагода побачити наш звичний світ очима рома, молодого ромського письменника Миколи Бурмека-Дюрія. Його біографія незвичайна з точки зору середньостатистичного українця – практично дорослим він пішов здобувати середню, а потім вищу освіту (фах юриста). Його шлях виявився й відмінним від традиційного «романо дром» – «ромської дороги», яка передбачає заробітчанство по світу переважно на будівництвах, підмітанні вулиць, лісозаготівлі і т. п.

Микола Бурмек-Дюрі від свого шляху не відступив. Він інтенсивно пише, він швидко вчиться, опановує певні правила загально-

прийнятих літературних стандартів, але при цьому небуденна циганська стихія руйнує ці стандарти жанру, художніх прийомів, літературних правил. Основа його прози – спонтанність, підпорядкованість емоціям і рефлексіям, що склалися внаслідок нелегкого циганського життя. Тому в його прозі, навіть вловивши сюжетну лінію, не варто шукати традиційної розв'язки чи кульмінації. Кульмінацією є все. Кожне речення – найвища точка відкриття такого знайомого нам, і такого чужого, навіть ворожого їм світу. Всю його жорстокість герой прози відчув і в дитинстві, і в часи студентського життя, врешті й пізніше, коли дипломований спеціаліст на всіх роботах отримував відмову в працевлаштуванні.

Перевага прози Миколи Бурмека-Дюрія в тому, що вона йде не від книжок, а виключно від традицій ромської культури, ромського бачення життя. Це література, яка знайде свого читача. Не тому, що це екзотика, а тому що це справжня література, це те позастандартне світобачення, яке неодмінного збагатить сучасну українську літературу. Дякую за можливість підтримати справжній талант.

Василь ГОРВАТ,
письменник, член НСЖУ

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Цигани. Цигани.

Скільки відчувалося принижень і зневаги до людської гідності, коли вимовляли це слово. Скільки негативних уявлень перед людьми не ромської крові поставали про ромів, коли з їх уст виходить це слово. Коли до нас зверталися, мовляв цигани, циган і циганка, тож ми в свою чергу найперше відчуваємо себе чужими в рідному селі і у своїй країні. Це було прикро і образливо.

І тому на першому ромському конгресі у Лондоні в 1971 році було прийнято рішення, що мовляв ми відтепер і назавжди будемо називатися роми. Але виникає питання: Чи суспільство залишить у минулому це принизливе слово цигани і, натомість запам'ятає нову самоназву нашого народу? Тут потрібен час. Адже, загальна кличка наших пращурів виникла близько тисячу років тому, а самоназва роми з'явилася у світовій мові недавно.

На початку ХХІ ст., мабуть, людство не здивуєш нічим, проте, якщо в суспільстві повідомити, що ром закінчив загальну школу і вступив до університету, тож у людей не ромської крові очі вискакують на лоб. Наведу приклад зі свого життя. У 2010 році я закінчив одинадцятий клас і вирішив вступити до університету. Того року абітурієнти мог-

ли подавати заявки до п'яти навчальних закладів, а після вступних іспитів вирішувалося питання у якому будуть навчатися. Я подав свої документи тільки до трьох університетів на заході України. Коли прийшов до одного з них і в приймальній комісії почули, що я ром, тож до залу збіглися усі працівники навчального закладу. Вони разом з майбутніми студентами (які, теж подавали заявки) мене оточили і почали фотографувати. Усіх дивувало те, що я будучи циганом і маю атестат по закінченні загальної школи, ба й більше хочу вчитися у престижному університеті.

Не можна розповідати про народ так і не згадавши його історію. Коротко згадаємо історію ромів. Лінгвістичні дослідження, які демонструють наявність прямого зв'язку між ромською мовою і сучасною мовою хінді, вочевидь підтверджують, що ромський народ є нащадками людей, які залишили Індію близько тисячу років тому. На основі лінгвістичного та історико – архівного матеріалу можна відновити міграційний шлях ромів: Індія – Персія, – Туреччина – Греція – Болгарія – Сербія – Румунія – Угорщина – Чехія – Німеччина – Франція. У Європі появлення ромів вперше було зафіксовано у хроніці угорського короля Андраша Другого (1219), коли він повертався зі хрестового походу до Єрусалима. У Словаччині поява їх відображена у хроніці Даліміла у 1242 році. Однак це

були невеличкі групи ромів. Масова поява їх у Чехії відома з 1399 року, коли з'являються з Австралії «Сікан серпу». В Угорщині роми з'являються близько 1417 року., коли імператор Сигизмунд (1387-1437) погодився видати ромам охоронні грамоти. Вони прибувають до Вестфалії, ганзейських міст, Швейцарія. У 1419 року роми перейшли кордони сучасної Франції, а у серпні 1427 року вони вперше з'являються біля брами Парижа, що на той час перебував у руках англійців. Їх табір розміщувався у Шатель-Сен-Дені, протягом трьох тижнів приваблював цілі юрби допитливих. На сьогодні немає країни у світі у якій би не жили роми. Вони повсюди. Коли роми вийшли з Індії, тож їх прозвали цигани. У них не було іншого виходу як змиритися, і взагалі ця кличка на той час їм здалася привабливою і актуально. Для нас сучасників це слово є принизливим і образливим, і ми прозвали себе роми.

У селі Великі Ком'яти виноградівського району в закарпатській області серед дітей не ромської крові згадується вигук, який посилював ворожнечу між ромськими і не ромськими дітьми, закликав до бійок нашу малечу і збільшував відчужуваність ромів: «дик дик море». З українсько закарпатського діалекту перекладається, як «дивись, дивись – на вулиці циганча». Ромські діти змалку ворогували зі своїми однолітками не ромами: Коли останні поверталися зі школи і бачили

на вулиці дітей чорної шкіри, тож кричали на увесь голос: «Циганча! Циганча! Циганча!» Наших це ображало і принижувало, тож відповідали: «гадж'є!». З ромської мови перекладається, як «чужі» або «чужинці». Винні обидві сторони, адже, так жили їхні батьки, дідусі і бабусі.

Микола Бурмек-Дюрі перший з небагатьох ромів, який закінчив Великоком'ятівську загальну школу. Завдяки своїй наполегливості і заповзятості до навчання його в школі прийняли за товариша і хорошого співрозмовника, а однокласники шанобливо називали: «наш малий Шевченко». Він не був дискримінований через свою приналежність до ромського народу. Микола у школі і на уроках був своїм.

**ЩОДЕННИК
МОЛОДОГО
РОМА-МАНДРІВНИКА**

Роман

МОЯ СПОВІДЬ

– Во ім'ям Ісуса Христа! Дорогий мій Щоденнику, вірний друже і хороший слухачу-співрозмовнику. Ти знаєш, що я, особливо, коли сильно хвилююся або чимось переймаюся, тож починаю затинатися у спілкуванні з людьми. І щоб вчергове не затнутися – я вимовляю коротку фразу: «Во ім'ям Ісуса Христа!». Завдяки цим чотирьом словам мені не доводиться червоніти від сорому перед своїми співрозмовниками. «Во ім'я Ісуса Христа!» – це мої ліки від затинання.

Дорогий мій друже! Ти знаєш, також, що я ніколи не відрізняв людей на бідних і заможних, не звертав увагу на національність, а проявляв повагу до кожного, вчився на власних і чужих помилках; намагався бути серед людей різних національностей своїм, іноді вдавалося, а інколи я був чужинець. Проте, я ніколи ні на кого не гнівався, коли «щось» не виходило, а винив тільки себе. Навіть, якщо хтось робив мені зло навмисно чи ненароком, тож я бажав своїм ворогам тільки добро і молився за них, щоб Господь направив їх на вірних шлях. Я народився і виріс у ромській сім'ї.

Любий мій щоденнику! Я хочу тобі розповісти про свої дитячі і юнацькі роки, про те, як вчився в школі і в університеті, про інтеграцію ромів Виноградівщини в українське суспільство на початку ХХІ століття, ко-

ротко нагадаю загальну історію свого народу, надам порівняння, як жили роми у Радянському Союзі і в перші роки незалежної України. Але спочатку розповім, як народився і де?

– Во ім'ям Ісуса Христа! Дорогий Щоденнику. Прошу під час розповіді не сприймай мене, як тюхтія, слабака або маминого сінка і так далі. Якщо мене вивести з себе, то я можу постояти за себе, за своїх близьких, за свою батьківщину.

Я захисник.

Дякую.

ЯК Я З'ЯВИВСЯ НА СВІТ?

Я народився дев'ятого червня 1987 року в селі Цибулівка Монастирського району Черкаської області в Україні. Народився в автомобілі швидкої медичної допомоги. Іноді, мати позитивно жартує: «Нехай кожна так народжує, як я Фелікса. Він вилетів, наче пробка..!» Народившись, я почав сильно плакати.

– Хто народився? – Спитав через віконце водій у матері.

Мати підняла мене з підлоги правою рукою за спину, розвернула і побачила мій пісьюнчик. Салон автомобіля був освітлений.

– Хлопчик! – відповіла породілля.

– О, пацан! – захоплено мовив шофер.

Вона загорнула мене у свою кольорову хустинку, притисла до грудей. Водій швидкої, щоб відволікти матір від жахливих думок, продовжив спілкування:

– У вас ще є діти?

– Так, донька.

– А з ким вона зараз?

– З батьками.

– А муж є?

– Так. Він у армії.

– Хто ж забрав сім'янина на службу?

– Ми не розписані, тож за документами він холостий.

– Я бачу ви не місцева...

– Так, я із Закарпаття.
– А до нас навіщо приїхали?
– Я приїхала з батьком. Він привів бригаду на заробітки.
– І що ж ваші люди тут роблять?
– Ми виготовляємо вальки.
– Так-так-так! Я чув краєм вухом про ваших робочих.
– І що ж ви чули? – спитала мати.
– Чув, що ви роботяги... Весь район про вас знає.
Раптом водій зупинив швидку і сказав:
– Ось і приїхали.
– Це що, лікарня? – спитала мати.
– Ні. Це притулок людей похилого віку.
– Везіть мене краще до лікарні.
– Вона далеко. Спочатку хай вашого сина огляне тут лікар, а після того поїдемо далі.
Він допоміг матері вийти зі швидкої. Вони попрямували до вхідних дверей притулку.
– Є хтось живий? – постукав у двері добродій.
– Хто там о такій пізній годині? – Почувся із-за дверей розгніваний чоловічий голос.
– Відкривайте! Нам потрібен лікар. – Відповів водій швидкої.
– У нас тільки медсестра.
Відкрив двері охоронець. Було видно, що він дрімав.
Мати увійшла до приміщення. Згодом до неї вийшла медична працівниця років двадцяти п'яти, не більше.

– Де ж ваша вагітна? – спитала молодиця у водія.

– Ось матуся, щойно народила у швидкій.
– Показав пальцем водій.

Вона взяла мене новонародженого на руки. Відкрила обличчя від хустинки і сказала:
– Красень.

Медсестра зі мною увійшла до кабінету. Мати пішла слідом за нею. Це був перший у житті мій лікар і вона мене оглянула. Спочатку зв'язала пуповину, зважила на вагах (я важив рівно один кілограм і сто грам), зміряла серцебиття і порахувала кількість пальців на ногах і руках.

– Ваш син народився з жовтухою, – сказала молодиця матері. – А ви як себе почуваете?

– Нормально., – відповіла породілля.

– Нічого не болить?

– Начебто ні.

– А голова не паморочиться?

– Та ні.

І після цього водій швидкої відвіз мене новонародженого до районної лікарні. Матір виписали через один календарний місяць.

Це був автомобіль швидкої медичної допомоги за радянським зразком. Мати мене назвала Фелікс.

Рівно через тридцять днів від мого народження до Хмаринки звернулася теща:

– Невістко моя дорогенька! – Попросила зі слізми старенька. – Прошу, поїдь до воєн-

ної частини, де служить мій син, і повідом, що ти дружина їхнього солдата і народила йому двох дітей.

– А що таке? – Спитала мати.

– Я отримала кілька писем від сина і він пише, що його там старші б'ють і знущаються з нього.

Мати взяла мене на руки, а старшу сестру залишила зі своїми батьками – поїхала спочатку потягом до Москви, а звідти полетіла літаком до Хабаровського краю. Вона прибула в місто Чегдомин.

У воєнній частині матери пропонували:

– Молода матусю, ми надамо вам тут квартиру, будемо платити щомісячно грошову допомогу, проте, нехай ваш чоловік дослужить і отримає звання лейтенанта. Що скажете?

– Ось вам відповідь! – Мати мене кинула на робочий стіл. – Якщо ви не відпустите його, то я буду тут жити у вашому кабінеті.

– Гаразд, нехай буде по-вашому. – Відповів полковник. – Тільки ваші слова ми не пришиємо до особової справи.

– Що ще треба?

– Укладіть шлюб з нашим солдатом.

Хмаринка зареєструвала шлюб з «батьком». За процедурою обов'язковим було зареєструвати мене. Однак місцевий відділ державної реєстрації актів цивільного стану порвав довідку, яку матері видала черкаська районна лікарня в Україні і відповіли:

– Нехай ваш син буде нашим.

Вони дали матері свідоцтво про народження, в якому було зазначено, що я народився в місті Чегдомин, а також ромці вручили вітальну листівку.

Після реєстрації мати зі мною повернулася до Черкас у село Цибулівка, а через місяць слідом за нею відправили «батька». Але він покинув матір через три місяці й одружився вдруге.

У 1990 році мій «батько» попросив матір, мовляв, дай мені другий шанс. Мати повірила і, навіть завагітніла з меншими сестрами (вижила тільки одна, але це окрема історія). Однак, рівно через півроку вони розійшлися назавжди.

Я з сестрами виріс без батька.

Особисто для мене слово «батько» не існує, а коли випадково чую, що хтось вимовляє це дивне і загадкове слово то мені в грудях стає некомфортно.

– Слово «батько», що ж воно означає? – Питаю себе часто. – Що відчуває дитина, коли звертається з цим словом до найближчої людини? – Перепитував себе знову.

Хоч я і виріс без батька, проте, ніколи не відчував себе напівсиротою. Мене надто любили: Бабуся Граца, дідусь Ласло і мати Хмаринка. Щодо сестер, тож я не знаю, а краще спитати у них. Проте, старшу сестру Ангелінку виростили дід і бабуся, щоб матері було легше з меншими дітьми.

МЕНИ П'ЯТЬ РОКІВ

– Мамо, я голоден, – сказав Фелікс.

– Зараз підемо до ґадж'є, – відповіла Хмаринка.

Мати взяла мене за руку і ми пішли до чужинців. Це було восьмого січня 1992 року. Мати залишила мою дворічну сестру на семирічну.

Ми з мамою ходили з хати до хати і рідненька просила милостиню. Люди були щедрими: матері давали пайки їжі, загорнуті в пакети, і харчові продукти. А мені до рук клали солодощі й калачі, а деякі господині просили мене пощедрувати, але я не знав ніяких щедрівок, проте на ходу складав власні коляди. За мої віршовані рядки жінки-чужинки давали мені дрібні гроші. Усі карбованці я віддавав матері, а солодощі й калачі складав до свого рудзаку через плече. Мені, на відміну від сестер, подобалося ходити з мамою просити милостиню, хоч би тому, що я отримував від ґадж'є смакоту.

*Колядок, колядок, колядок!
Я приніс вам радісну віст.
Прошу не скупіться,
А дайте хоч колача шматок.*

Ми ходили по будинках людей не нашої крові одну годину. Мамина торбина була пе-

реповнена смачною домашньою їжею, мій дитячий рудзак не застібався через солодкі смаколики. Ми з мамою були щасливі.

– Мамо, що ти нам принесла? – спитала старша сестра.

Я з рудзаку вийняв солодощі і поділився з сестрами. А Хмаринка тим часом накрила стіл. Ми присіли й почали їсти. А мати стояла біля столу і дивилась на нас.

– Мамо, чому ти не їси? – питаю.

– Спочатку ви поїжте, а я потім...

Вона ніколи з нами не їла, а тільки після нас і лише те, що ми не доїдали. Мені стало жаль матір, тож я взяв зі столу смажене куряче крильце і дав рідненькій. Вона взяла до рук м'ясце і погладила мене по голівці. І я почав їсти. Хвацько їв і весь мій рот був від жиру. А при тому я думав: «Господи, благослови цих гадж'є за таку смакоту..!».

Якось мати пробудила мене о шостій годині ранку:

– Сину прокидайся!

Я за одну хвилину одягнувся і ми з мамою пішли до церкви в сусідньому селі.

Ми стали біля входу в храм. Я навпроти матері. Свій наївний і невинний погляд зосередив на чужинців:

– Во ім'я Ісуса Христа! Люди добрі, не ходьте повз! Хто скільки може – допоможіть мені, – вигукував я зі всієї сили.

Люди підходили і кидали гроші, скажу так: у мою миску доброти. Також я підходив

до людей, які приїздили на недільну службу власними автомобілями, і просив милостиню від них. Я був наполегливий.

До тринадцятої години дня до моєї миски чужинці вкинули загалом п'ятнадцять рублів, а матері дали до рук десять. Я всю щедрість гадж'є віддав мамі.

Після недільної служби ми з мамою ходили вулицями до хат людей не нашої крові. Мати просила милостиню. Місцеві господині давали їй харчі, а мені одна сільська пані вділила пакет цукерок «Ірис». Я кілька з них з'їв, а решту залишив сестрам.

О третій годині дня за місцевим часом ми повернулися додому. Я віддав сестрам цукерки і розпалив вогонь у печі. Мати приготувала суп. До каструлі вкинула рис, нарізала картоплю і невеликі шматки соленого сала. Завдяки салу страва була підсолена й жирна. Я й досі згадую смак цього супу. Він був дуже смачний. Він був приготований найріднішими руками.

Кожного дня до нас приходив мій дядько Володька і приносив повні руки нарубаних дров. Мені залишалося тільки наскалити трісок. Мати не вміла користуватися сокирою. Ми жили важко й виживали завдяки щедрості добрих людей.

Я, сестри і мама жили у Верхній Визниці Мукачівського району Закарпатської області. У селі було, за моїми дитячими підрахунками, всього сімсот п'ятнадцять будинків. З них

п'ятнадцять – ромські. Більшість хиж були розкидані по берегах і між лісом, а оселі ромів тулилися у першому провулку на початку села.

У нас була так звана мазанка. Її нам побудували двоюрідні брати матері. А робили так. У землю встромили чотири дубові шпали у формі чотирикутника три на два метри. Шпали з'єднали деревиною знизу і зверху. Між деревинами закріплювали жердини, які, у свою чергу, переплітали гіллям. Тоді плетіння обліплювали глиною. Дах накривали шифером. З деревом проблем не було – поблизу ліс.

Інші ромські будинки мали пристойніший вигляд: з фундаментом і з вальок. Село Верхня Визниця мирне і дружне. Тут чужих немає. Тут усі свої.

Навесні мій дід і бабуся (по матері) забрали нас до себе. Вони мешкали в сусідньому районі в селі Великі Ком'яти.

Кожен з нас у житті має своє призначення. Мій дідусь народився, щоб бути лідером. Він з чотирнадцяти років водив ромів Виноградівщини на заробітки. У радянські часи водив наших людей на сільськогосподарську роботу до колгоспів Росії й України (здебільшого вони виготовляли вальки). В незалежній Україні шукав роботу ромським чоловікам у приватних фермерах. А бабуся була домогосподаркою, вишивала гарні скатерті й килими. Тож дід і бабуся жили заможного.

У ЗЕРНИ ВИРОСЛИ КРИЛА І ВОНА ПОЛЕТІЛА НА НЕБЕСА

*Присвячується
Штефанко Ганні Миколаївні*

– Мамо, розкажи, будь ласка, як померла моя менша сестричка з близнят?

І вона почала...

– Вуйку вставайте, будьте добрі, і везіть мене в больницю! – сказала Хмаринка.

Вона постукала у двері о третій годині ночі. У неї почалися перейми.

Через щілину дверей молода ромка почувла: «Єво, вставай і не забудь взяти документи, а я вижену машину з гаража». Це говорив Підкова до дружини.

У ромському таборі тільки у Підкови був автомобіль марки «Волга» чорного кольору. Дядько віз племінницю в район. Єва примостилася біля Хмаринки на задньому сидінні.

– Глибоко вдихай повітря! – радила вагітній. – Не бійся – я з тобою.

У приймальні Хмаринку зареєстрували. Вона назвала своє прізвище та ім'я і медсестра відвела її до чергового лікаря.

– У мене близнята, – сказала ромка. – Я робила узі.

– А вже маєш дітей? – відволікаючи Хмаринку від болю, спитала медична працівниця.

– Двох. Синові три роки, а доньці – чотири.

– А тобі скільки?

– Двадцять чотири.

– А муж є?

– Ні. Немає. Він одружився вдруге.

Ромку оглянув лікар – акушер і сказав:

– Близнята в нормі, але народжувати зарано. Зачекаємо кілька годин.

Помічниця лікаря відвела Хмаринку в палату, зробили ін'єкцію зі снодійним. Та ромка не хотіла спати, ходила й ходила.

– Ти присядь і заспокойся, – порадила медсестра.

– Не хочу я сідати! – вередливо відповіла циганка.

Медична працівниця принесла Хмаринці гарячого чаю й присіла поруч.

– Ми з одного села. Я живу біля церкви, – сказала. – В юності зустрічалася з хлопцем із вашої вулиці, його звали Корчі. Ми кохали один одного, проте нічого не вийшло – я ж гуцульської крові, а він циган...

– Це мій вуйко. Мамин рідний брат.

– А як звати твою матір?

– Граца.

– Я знаю її. Її усіх ваших.

Хмаринка заснула тільки підранок і лише на годину. Прокинулася від розмов у палаті. Біля неї стояли лікар-акушер та медсестри.

– Зробіть їй ін'єкцію та відведіть на родильний стіл, – мовив старший лікар.

Дев'ятого січня 1991 року о восьмій годині ранку Хмаринка народила двох дівчат.

Вага першої дівчинки була два кілограми сімсот грам, ріст – сорок дев'ять сантиметрів; друга новонароджена красуня мала два кілограми чотириста грам, а ріст – сорок сім сантиметрів.

Через годину медсестра принесла Хмаринці в палату одну дівчинку, щоб мати нагодувала новонароджену.

– А де моя друга? – спитала ромка.

– Гаразд, я її зараз принесу, але ти не відмовляйся від неї.

– А, що з нею не так?

– Дівчинка народилася з дефектом...

– Що це значить?..

– У неї немає хрящика в носі.

– Що Господь Бог послав – те я й прийму.

В утробі матері близнята були переплетені. І в результаті рука одної дівчини була притиснута до носа іншої. Дівчата народилися ще й з деформацією клапанів серцець (порок серця).

– Та вони просто красуні, – мовила ромка, оглянувши дівчат, й ніжно притисла близнят до грудей.

Хмаринка вже знала, як назве своїх дівчаток: Йолка та Зірниця.

Через тиждень ромку з близнятами лікар відпустив додому.

Хмаринка мешкала у звичаній ромській громаді в одному закарпатському селі. У звичайному – це значить, що цигани мешкали на вулиці, віддаленій від села, поблизу лісу.

Табір складало понад десяток будинків. А в кінці дороги були ще розкидані одна посперед іншої будівлі, схожі до хат, в яких мешкали люди, яких у таборі називали волохами. Волохи – молдовські цигани-біженці – були, однак, винахідливими, будували свої мазанки-халупи з деревини, якої тут, поблизу лісу, вдосталь.

Тринадцять будинків табору були гарними, зведеними в ряд один біля одного.

Мазанок усього було дев'ятнадцять.

Мешканці ромської вулиці торгували одягом на ринках, а жителі мазанок просили милостиню поміж людей. З простягнутою рукою ходили і жінки, і діти, і чоловіки. Попри те, що волохів тут було багато, владу над ними тримали роми. Вони були першими мешканцями табору. Це нащадки мого прадіда, якого всі звали Апо.

Хоча для сільської неромської громади усі жителі ромської вулиці – цигани. Вони не здогадувалися, що їхні дивні односельчани, як дехто з них вважав, поділяються на етногрупи.

Хмаринка належала до громади перших жителів ромської вулиці. Мала будинок з двох кімнат. У одній була піч, тож тут вони мешкали, а друга використовувалась за комірчину.

– Доню, нащо ти забрала близнят з лікарниці? – спитала Граца. – Краще було б залишити дівчат на один рік.

Хмаринка нічого не відповіла, а мовчки пішла в іншу кімнату й почала плакати. Залшити новонароджених дівчат у лікарні вона не могла, бо ще будучи там зі старшими дітьми надивилася, як медсестри ставляться до покинутих дітей. Діти-сироти завжди були обділені увагою.

Надворі стояла люта зима. Січень. Мазанок з-під снігу не було видно, тільки протоптані доріжки та дим з димарів показували, що в цих кучугурах мешкають люди.

Хмаринка не вмiла сокирою наскалювати тріски, щоб розпалити вогонь у печі. Щодня приходили до неї двоюрідні брати, наскалювали тріски й готували дрова на цілий день. Коли чоловіки не могли прийти, бо мали свої власні сім'ї та оселі, які потрібно обігрівати, то відправляли на поміч матері своїх старших дітей-підлітків. А двоюрідні сестри приносили одинокій матері їжу і дитячий одяг. Старші діти жили з дідом і бабусею.

Не минуло й тижня від дня виписки, а Підкова знову відвіз Хмаринку до лікарні. У дівчат підвищувалася температура і був сильний кашель. Єва придбала в аптеці виписані ліки. На другий день перебування у дитячому відділенні до ромки підійшла одна міська пані, яка за станом здоров'я не могла народжувати дітей і запропонувала:

– Мамочко, віддайте мені дівчат, а я подарую вам трикімнатну квартиру в місті. У мене їм буде краще, ніж з вами.

Після такої пропозиції Хмаринка не залишала близнят у лікарні без нагляду ні на одну хвилину. Вона боялася, щоб її дівчаток не викрали.

– Підкажіть, будьте добрі, чи можна зробити операцію моїй доньці? – спитала ромка у дитячого лікаря.

Вона не хотіла, щоб Йолка, коли стане дорослою, соромилася своєї вади.

– Такі операції роблять у Львові та Києві, але не в нас, – відповів лікар.

– Дайте мені адресу тої больниці?

– Ти хоч знаєш, скільки коштує така операція? Такі гроші тобі й неснилися.

Старший дитячого відділення не проконсультував ромку. У лікарні Хмаринка пробула чотири дні.

Невдовзі Хмаринка взяла в борг гроші у своєї рідної тітки та поїхала в Київ.

– Підкажіть, будьте добрі, як мені доїхати до Мінздраву України? – спитала ромка жінку в довідковому бюро на залізничному вокзалі.

– Візьміть таксі і він вас відвезе, – за віконцем працювала добра жінка, яка дала ромці гроші на таксі.

Ромка потрапила на прийом до другого заступника Міністра охорони здоров'я.

– Мамочко, операцію можуть зробити в лікарні «Охмадит», але поки що зарано вашій доньці лягати на операційний стіл, вона ще дуже маленька, тож зачекайте, поки їй не

виповниться п'ять років. Ми повідомимо вас через обласних лікарів, вони з вами зв'яжуться, коли буде час, – сказав заступник, записавши усі дані Хмаринки.

– А скільки це стоїть?

– Не буду брехати, такі операції дорогі. Але через нас вашій доньці зроблять за рахунок держави.

Хмаринка повернулася додому, в Закарпаття. Зірниця за час поїздки захворіла. Мала високу температуру. Підкова відвіз матір з дітьми до лікарні.

– Дорога матусю, чому так пізно звернулися до нас? – трошки суворо спитав лікар. – У вашої доньки запалення легень, а температура тіла підскакує до сорока.

Зірницю розмістили в реанімацію, а Йолку відправили до дитячого відділення. Щодня приходили Підкова з дружиною, купляли ліки, які виписував лікар. Мати в коридорі з ранку до вечора навколішки молилася до Господа. Вона не знала молитву «Отче наш», тому зверталася до Господа своїми словами:

«Я звертаюся до небес – синіх і прозорих, сонячних і грозних; я звертаюся до Сонця, Місяця і зірок; я звертаюся до Господа Ісуса Христа.

О анав Ісусо Христо! Я звертаюся, як дитина сонячного і місячного проміння, як плід дощу і як рабиня Господа Ісуса Христа.

Ісусику Мій Милый! Господи Мій Всевишній!

Почуй мене і тисячі мені подібних.

Прошу прояви свою милість, щоб донечка моя одужала; дай мудрості лікарям... Амінь».

Хмаринка вже п'ять днів нічого не їла, тільки пила з-під крана прісну воду, а коли Єва пропонувала, щось поїсти, то вона відповідала, що поїсть тоді, коли дівчинка одужає. Вона час від часу заходила до реанімації та годувала доньку. Лікарі спочатку хотіли підсадити Зірницю на дитячу суміш, та мати попросила, щоб дозволили їй годувати доньку грудьми. Старший лікар пожалів матір і дозволив щодня заходити до реанімації і годувати Зірницю.

І на сьомий день вона увійшла та почала годувати грудьми, але від сильної втоми та голоду заснула, їй запаморочилося в голові.

– Прокидайтесь, мамочко! – кричали на матір лікарі. – Гляньте, донька задихнулася вашою цицькою.

Хмаринка глянула на Зірницю, а в доньки обличчя стало синім, очі закрилися і ромка втратила свідомість.

Зірниця померла п'ятого квітня 1991 року. Це було Воскресіння Христове. Їй було три місяці.

У Зерниці вирости крила і вона полетіла на небеса.

МЕНИ ДЕВ'ЯТЬ РОКІВ

– Во ім'я Ісуса Христа! Купляємо свіжі лимони! – Вигукував я до перехожих. – Не проходите мимо. – Я стояв на сходах біля входу в метро на станції «Святошино».

– Хлопчику, а скільки тобі рочків? – Лагідно питали жінки.

– Дев'ять.

– А як тебе звати?

– Фелікс.

– А навіщо тобі гроші?

– Щоб картоплю вдома посадити.

– А звідки ти?

– Із Закарпаття.

– А тут де ти живиш?

– У квартирі.

– Ти сам сюди приїхав?

– Ні. З дідусем і бабусею.

– Скільки коштують лимони?

– Во ім'я Ісуса Христа! Один – п'ятдесят копійок.

І жінки купляли, навіть, якщо їм було не потрібно, з жалю. А дівчата підходили й цілували мене в лоб і щоки, мовляв, такий малесенький, а вже заробляє на життя. Після їхніх поцілунків на моєму обличчі залишалися сліди помади. Деякі красуні жартували:

– Візьмиш мене заміж?

Я ніяковів від подібних слів й мовчки дивився на молодиць.

Поруч торгували місцеві жінки: одні – квітами, інші – пиріжками, ще інші – і косметикою, овочами тощо. Навпроти мене моя бабуся продавала сосиски. Час від часу повз нас проходили чергові правоохоронці. І коли наближалися люди в формі – всі миттю ховали свій товар. У пішохідному переході торгівля була заборонена. Я теж намагався сховати свої лимони, але в мене не виходило. Я боявся міліції, наче вогню. Коли вони підходили ближче, то я мимохіть ставав незграбним і згорбленим, весь трусився. Якби правоохоронці звернулися до мене, то я від страху надзюрив би в штани. Але вони проминали мене, вдаючи, що не бачать моїх незаконних дій. І згадуючи зараз, розумію, що це був мій найбільший страх у житті.

Ми з бабусяю торгували до одинадцятої ночі. За цей час я міг вторгувати тридцять-сорок гривень, а бабуся – сотню, інколи й сто двадцять, бо кілограм сосисок коштував двадцять гривень.

А кожного ранку я з дідусем ходив до овочевої бази неподалік Куринівського ринку. Дід у знайомого купляв м'ясні сосиски за ціною п'ять гривень один кілограм. Завжди брав п'ять кілограмів. Потім ходив зі мною до продавців фруктів, де я купляв свої лимони: за кілограм віддавав гривню. Після покупок поверталися до квартири.

О п'ятій годині ми з бабусяю займали свої місця біля станції метро.

У столиці ми жили в орендованій трикімнатній квартирі на Виноградарі в Подільському районі. В інших кімнатах жили наші родичі з сім'ями. Деякі навіть ночували в коридорі. Оренда квартир у столиці була дорога, проте наші роми знімали житло сім'ями, то виходило дешевше.

З бабусею і дідусем я жив кілька місяців. Увесь цей час працював, а зароблені гроші віддавав бабці, щоб ховала. У вільний час почав займатися самоосвітою. Вивчив український алфавіт і почав по складах читати слова в різних газетах і журналах. Згодом мене забрала Хмаринка додому, в Закарпаття.

Ласло за характером був скромний, добрий, справедливий і понад усе поважав свою належність до ромів. Бабуся також мала не менш благородний характер.

ПІВХЛІБА

– Мамо, куди ми їдемо? – спитав я маму.

– Сину, ми їдемо в Київ, – відповіла вона.

– Але ж у нас немає ні копійки... – зауважив Фелікс.

– Ми доїдемо, а ти не хвилюйся.

– Во ім'я Ісуса Христа! Як? – Здивовано питав молодий ром.

– Побачиш, – загадково мовила Хмаринка.

І ми поїхали. Мені було цікаво, як мати з нами доїде в столицю без жодної копійки?

– Довезіть, пожалуста, мене з дітьми до Мукачева, – просила Хмаринка.

– Я схожий на благодійника? – сухо відповів водій.

Це вже був третій маршрутній автобус до якого мати з нами просилася. До Мукачева було майже сорок кілометрів. Ми з мамою стояли на автобусній зупинці у селі Сільце. На годиннику було без двадцяти хвилин десята ранку. І після третього рейсу мати здогадалася, що в неї в сумці лежить парасолька (цей ручний захист від дощу матері подарувала продавчиня зонтиків на місцевому ринку, коли ми просили милостиню). Мама підійшла до водія четвертого рейса, який під'їхав на зупинку і сказала:

– Довезіть, пожалуста мене з дітьми до Мукачева. У мене нема грошей, проте маю хороший зонт, тож візьміть його замість плати.

Водій махнув рукою:

– Проходь до салону, не затримуй пасажирів.

Він виявився благородніший за своїх колег, навіть парасольку не взяв. Так буває завжди: коли зневірюємося в чомусь, доля одразу переконає нас в протилежному.

Я, менша сестра і мати доїхали до Мукачева. З центру міста до залізничного вокзалу йшли пішки, а це трохи більше, ніж три кілометри. Згодом на вокзалі я почув оголошення диспетчера: «На першому пероні проводиться посадка на електропоїзд до станції Лавочне». Ми увійшли у вагон.

В електричці ми сіли біля вікна: я з одного боку, а мати з Йолкою – навпроти.

– Ма, у моєму животикі бігають мурашки, – сказала сестричка.

– Ходи до мене, – відповіла Хмаринка.

Мама взяла на руки сестру і почала голубити, щоб Йолка заснула, бо тільки сон міг відволікти шестирічну дівчинку від думок про голод.

Ми нічого ще не їли. Учора з дев'ятої години ранку жебракували з мамою вулицями Заріччя і одна пані дала нам пару скиб хліба, невеликий шмат соленого сала і два кислі огірки, тож ми поснідали. Я теж відчував голод, проте мене більше цікавило, як ми доїдемо у Київ без копійки.

Я дивився у вікно і нотував у своєму зошиті кожну зупинку. Мені подобалося мандрувати і байдуже, куди ми прямуємо. Го-

ловне – ми їдемо, і такий людський ворог, як голод, не міг мені зіпсувати настрою.

– Можна ваш квиток? – Спитали провідники в матері.

– У мене немає білета... – відповіла мама.

– Прошу, не висаджуйте мене з електрички,

– притисла Йолку до грудей.

– Катайтесь на здоров'я. – Відповіли перевіряючі. – Це ж державний транспорт. – І пішли далі.

Я продовжував записувати зупинки і в мене вийшла двадцять одна сільська станція від Мукачева до Лавочного. Поїздка тривала дві з половиною годин.

Ми вийшли з електрички.

– Мамо, мені в голові паморочиться, – повідомив Фелікс матері.

І справді мені від голоду вже в голові почало паморочитися і в усьому тілі відчував слабкість. Неподалік була продуктова крамниця. Ми з мамою увійшли. Тут працювала молода жінка років тридцяти, не більше. Мати звернулася до неї:

– Пожалуста, дайте нам скибу хліба!

Працівниця подивилася на мене і на Йолку, взяла з полиці хлібину і розрізала навпіл. Вона дала матері півхліба.

Це була половина білого пшеничного хліба, уся хлібина мала вісімсот грам.

Мати подякувала.

Ми вийшли з магазину, увійшли до одноповерхового вокзалу й присіли на лавку в

залі очікування. Мама відламала нам по шматочку хліба, а четвертину залишила на потім. Ми з сестрою їли й облизували пальці. Це був дуже смачний хліб. І скільки років вже минуло, а я й досі відчуваю той смак у роті. Смак божественний.

Я вивчив, що це станція у селі Лавочне Львівської області. А будинки селян переважно розкидані по берегах і горах.

Невдовзі пролунало оголошення диспетчера на увесь зал: «До уваги пасажирів! До другого перону прибуває електропоїзд до станції Стрий!».

Ми вийшли на посадочний майданчик. З десяток людей стояло уздовж перону, здебільшого – селяни. У руках мали обгорнуті лопати, вили, мотики, а також саджанці деревцят.

Електричка не встигла ще зупинитися, а люди вже застрибували у вагони. Двері відкривалися вручну, окремі були повністю чи напіввідкриті.

Поїхали до Стрия.

У вагоні я продовжував записувати назви населених пунктів. Мати тримала на руках сплячу сестричку, навіть сама трошки задрімала.

Вагон був напівпорожній. Їхали ми майже дві години. Усього від Лавочного до Стрия я записав двадцять зупинок.

На вокзалі з'ясував для себе, що це пасажирська і вантажна залізнична станція, яка,

звісно ж, підпорядкована Львівській дирекції. Будівля вокзалу двоповерхова, а на рекламному щиті я вичитав, що через цю станцію проїжджають потяги на Будапешт, Братиславу і Прагу. У приміщенні вокзалу є сім кімнат відпочинку. Неподалік – автостанція міського, приміського і міжнародного сполучення. Поруч – стоянка таксі.

Я зрозумів, що це – місто. Місто Стрий.

У Стрию ми пересіли на електричку до Львова. У вагоні мати з Йолкою продовжували спати. Я не знаю, чи від втоми або від голоду, але заснув і лише на кілька хвилин. Потім прокинувся і почав себе подумки лаяти: «Як я міг заснути..?» Здолавши свій гнів, я підійшов до одної пасажирки і спитав:

– Во ім'я Ісуса Христа! Підкажіть, будь ласка, а скільки зупинок минуло від Стрия?

– Одна, – відповіла пані.

– А яка назва?

– Тернавка.

– Дякую.

Я миттю записав у свій щоденник. Більше я не затуляв очей. До Львова було тринадцять зупинок.

Наша електричка прибула рівно в одинадцятій годині вечора. Як згодом я довідався, у Львові два залізничні вокзали: для електропоїздів і для пасажирських потягів. Ми прибули до першого. Вийшли з електрички. Було трошки холодно, тож мати дістала мені з сумки курточку. Ми попрямували до другого

вокзалу. Йшли пішки тротуаром. Над дорогою світили вуличні ліхтарі, по дорозі проїжджали автомобілі різних марок. Мати тримала Йолку за руку, а я йшов поруч. Я знайомився з цим великим містом. Мені було цікаво, куди підемо далі?

Ми дійшли за сорок хвилин.

– Хорошого Вам вечора! Подкажіте, пожалуста, когда буде електричка до Здолбунова? – спитала мати в приміській касі.

– О шостій годині ранку, – відповіла працівниця.

– А з пересадкою?

– Через годину буде електропоїзд до станції Красне, а звідти доїдти до Здолбунова.

– А в якій годині буду у Здолбунові?

– О восьмій годині ранку.

Ми з мамою пішли до першого залу очікування, переповненого людьми. Мати знайшла вільні місця навпроти буфету. Ми присіли. Ми з сестрою дивилися на вітрину і бачили за склом смачну їжу. Особливо я мав бажання схопити смажені крильця курятини, сосиски, бутерброди абощо. Байдуже, що? Схопити і їсти. І ще раз їсти. Але я розумів, щоб взяти цю їжу – потрібні гроші. А в нас з мамою кишені були порожні. «Господи мій милий! Ці ж клятї гроші!..» – подумки нарікав я і ковтав слину. Ми дивилися з сестрою і уявно жували цю смакоту.

Згодом мати вийшла з нами до залу біля центрального входу, до кас пасажирських по-

їздів. Біля кожної стояло в черзі пару десятків людей. Було гамірно.

– Феліксе, глянь, чи прибула наша електричка? – попросила мене мати.

Вона вміла читати тільки по складах і тому їй важко було серед десяти потягів, виписаних на табло, знайти потрібну. Я глянув і сказав:

– Мамо, наша електричка прибула до третього перону.

Ми вийшли до поїздів. Уздовж перону людей майже не було, лише зрідка по коліях переходили люди, яким лінь було скористатися підземним сполученням.

Вагони чергової електрички в напрямку станції Красне були майже порожні. Ще б пак, адже це була північ. У нашому вагоні, крім нас з мамою, ще дрімала сидячи старша жінка. Було трошки прохолодно. Мати з Йолкою обнявшись також спали. Я сидів навпроти і дивився у вікно. За склом було темно і тільки зрідка виблискувало світло від вуличних ліхтарів абощо. Електричка час від часу зупинялася в селах, але люди не входили і не виходили (не було кому). Я продовжував нотувати назви проминаючих сіл, але часто не міг прочитати назви зупинок – ліхтарі слабо освітлювали територію уздовж колії, а деякі зупинки зовсім не освітлювались. Спитати не було в кого, навіть провідники не ходили по вагонах – кого їм було перевіряти? Нікого. Вагони порожні. Та я не розгубився – кожній

наступній зупинці вигадував свої імена, наприклад, зупинка біля лісу, станція з двома напіврозжареними ліхтарями і так далі. Тобто, я писав те, що зміг розгледіти за вікном. Я не спав і якби заснув хоч на хвилину, то ніколи б собі цього не вибачив. За час цієї поїздки зі Львова до Красного електричка зупинялася шістнадцять разів.

Во ім'я Ісуса Христа! Мені дуже подобалося тоді мандрувати, нотувати зупинки і складати вірші. Іноді хочеться, щоб той час повернувся і я знову опинився в тому напівпорожньому вагоні, щоб голодний дивився у вікно. Та час не повертається, а шалено мчить вперед. І це на краще.

Ми прибули на станцію Красне о пів на другу ночі. Через приміщення вокзалу вийшли на вулицю. Навпроти працювала єдина кав'ярня. Ми подалися туди. На терасі цілодобової кав'ярні було накурено, чувся запах дешевого спирту. На підлозі валялися недопалки і кришки з пляшок. Зліва за столиком напівсп'янілі місцеві дядьки допивали пиво. Справа сидів чоловік років шістдесяти. Біля його ніг стояли дві сумки з порожніми пляшками, і я подумав, що цей дідусь чекає, поки чоловіки доп'ють пиво. За прилавком поралася старша жінка, побачила нас і крикнула:

– Зачинено!

Мабуть вона гнівалася на свою долю, що змушувала її працювати в таку пізню годину.

Побачила перед собою бідну циганку з дітьми – тож і не стрималася. А мати лише хотіла попросити трохи простої води, бо в сумці мала порожню пляшку.

Ми повернулися до вокзалу.

Хмаринка відламала нам з сестрою від півхлібини по шматочкові. Води, щоб запити, не було, тож їли хліб насухо.

Я з'ясував для себе, що Красне – вузлова вантажна і пасажирська залізнична станція. Розташована в однойменному селищі міського типу Красне Бурського району Львівської області. Невелике містечко. Та поза вокзал я не виходив – було темно.

У залі очікування ми присіли на глибокі дерев'яні стільці. Кожен з них – наче трон. Між собою були з'єднані підлокітниками. У касі мати почула, що електропоїзд до Здолбунова буде через півгодини. Крім нас, у залі очікування сиділа якась бабуся з великими торбами, що тримала на колінах корзинку з котом. Вона годувала свого улюбленця оселедцем. Мені було трохи шкода старенької, бо як вона дає собі раду з тими торбинами?..

Врешті диспетчер повідомив, що на перон прибуває наша електричка. Ми з мамою вийшли.

Вагони були майже порожніми. Мати з Йолкою спали, а я продовжував писати. Що бачив за вікном, те й писав. До Здолбунова я занотував сорок чотири населені пункти. На перших двадцяти зупинках ніхто не виходив

і не входив. Не було кому. Але потім у вагонах почали з'являтися люди. Я зрадів і випитував у них про кожен наступну зупинку.

Здолбунів – вантажна і пасажирська залізнична станція Львівської залізниці. Місто Здолбунів – це вже Рівненська область. Наша електричка прибула із запізненням о восьмій годині тридцять хвилин.

У місті Рівне мешкають гостинні і добрі, веселі й роботящі люди. Уздовж колії місцеві жінки торгували домашньою їжею. В одній були вареники з різною начинкою, інша господиня торгувала дерунами, приготовленими за рівненським рецептом, третя продавчиня тримала в сумці пиріжки з м'ясом, горохом, картоплею і рисом з печінкою. Жінки були гарно одягнені, наче панночки, а весь свій товар тримали в чистому посуді, загорнутому в білі рушники.

Мати підходила до кожної продавчині й просила допомогу:

– Заради Господа Ісуса Христа, дайте мені трошки їжі!

Кожна жінка діставала пайочку їжі й давала матері. Невдовзі мамина сумка була переповнена теплою домашньою їжею.

Ми з мамою присіли на лавку й поїли...

Особливо запам'яталися мені пиріжки. Вони були дуже великі й смачно спечені.

У приміській касі мама довідалась, що електропоїзд до Києва буде о тринадцятій годині дня.

Невдовзі ми стояли на пероні й чекали прибуття електрички. Уздовж колії було людно. А коли прибув електропоїзд і машиніст відкрив двері, люди заходили у вагони без зайвої штовханини. Молодь пропускала старших, чоловіки допомагали людям похилого віку з сумками. Було спокійно.

В електричці до Києва вагони були переповнені. Час від часу на зупинках багато людей виходило, але не менше увіходило. Мати вирішила пройтися з нами вагонами й просити милостиню.

– Люди добрі! Допоможіть мені, хто чим зможе, – зверталася мама до пасажирів.

Люди не скупилися. Матері давали дрібні гроші, а нам з сестрою – солодощі. За час поїздки мати отримала тридцять дві гривні. Я продовжував нотувати зупинки. Але втома брала наді мною гору – я вже добу не спав. У моєму зошиті записано п'ятнадцять населених пунктів, у яких електричка зупинялася.

А о восьмій годині вечора ми прибули на київський залізничний вокзал. Це була поїздка в столицю України без єдиної гривні. Подорож з шістьма пересадками. Оце екстрим!

Ми вийшли з електрички. У залі очікування присіли на стільцях.

– Ма, а звідки ти знала, що так можна доїхати? – спитав я в матері.

– Мені говорила про ці електрички моя мати, твоя бабуся, – відповіла рідненька.

Я тут же заснув. Спав до ранку.

ЖЕБРАЧКА

Переночували на вокзалі. Була неділя, тож ми з мамою поїхали до заміського монастиря. Добиралися на метро, вийшли на станції Либідська. Там сіли в автобус і поїхали за місто. Від траси до храму півкілометра лісом йшли пішки. Розмістилися біля входу в церкву: мати з Йолкою на руках сіла на останню сходинку зверху і простягнула руку. Я стояв навпроти і тримав миску доброти.

– Во ім'я Ісуса Христа! Люди добрі, не проходите мимо! Киньте мені, хто скільки може, – благав Фелікс християн.

Людей було багато, близько шістсот прихожан – селян і міських мешканців. Перші приходили з сусідніх сіл пішки; другі приїжджали на власних автомобілях різних марок. Ніхто крім нас біля монастиря милостиню не просив, тож усі добрі люди допомагали тільки нам. Одні проявляли свою милість при вході, інші – при виході. Були й такі, що бурчали: «Дайте людям пройти. Ідіть звідси... Ми краще пожертвуємо на монастир».

Недільна служба тривала до дванадцятої години дня. Опівдні християни почали масово виходити. Нам давали милостиню. Коли з храму вийшли всі, до нас підійшла старша монахиня і сказала матері:

– Ходімо, я вас нагодую.

Ми пішли до їдальні черниць і разом з ними пообідали. На перше був український

борщ, на друге – гречана каша з підливою, а також, я добре пам'ятаю, – дуже смачний компот. Монашки повідомили також, що о шостій годині почнеться вечірня служба і людей буде немало.

Мати вирішила залишитися. Ми присіли на лавку навпроти входу в церкву. Мати підрахувала щедрість добрих людей. До моєї миски прихожани вкинули сімдесят гривень, а матері дали п'ятдесят.

Це були великі гроші, адже український хліб коштував шістдесят копійок, а вхід у метро – п'ятдесят дрібних грошей.

О шостій годині вечора почалася вечірня Служба. Ми з мамою встали на свої звичні місця. Молитва тривала до дев'ятої години. Людей було близько чотирьох сотень.

До нас підійшла міська пані:

– Доброго вечора!

– Здрастуйте! – привіталася Хмаринка.

– Візьміть мою книжечку, – киянка запропонувала матері своє перше видання.

– Я слабо читаю, – зізналася жебрачка.

– Во ім'я Ісуса Христа! Будь ласка, дайте мені, – озвався Фелікс.

І пані дала мені свою книжечку під назвою «Єрусалим очима туристів» і п'ять гривень. Ця киянка кілька разів відвідувала Святі землі і вирішила видати книгу зі світлинами святих місць і описом для людей, які не мають можливості поїхати за кордон. Це була перша в житті прочитана мною книга.

До того часу я читав різні газети й журнали, які знаходив у маршрутних автобусах чи залишеними людьми в парку на лавках.

На вечірній молитві люди кинули в мою миску доброти тридцять гривень, а матері – п'ятнадцять.

Ми з мамою подалися до траси.

Поїхали на Виноградар у Подільському районі до двоюрідної маминої сестри Нури. Вона приїхала до столиці чотири роки тому. Орендувала квартиру і місце на тамтешньому ринку. Торгувала дитячим одягом.

Ми піднялися на другий поверх ліфтом. Квартира Нури була зліва. Мати постукала в двері (дзвінок не працював). Нура відчинила. Була в халаті, в капцях, а на голові мала бігуді. По-домашньому. Тітка зраділа, побачивши нас, обійняла маму, Йолку поцілувала в лоб, а про мене сказала, що я вже легінь. Ми увійшли.

– Що нового вдома? – питала Нура уже на кухні.

Мати розповіла, що сільська рада не виділяє нашим сім'ям земельні ділянки, що таборяни у сусідньому районі зібралися біля районної адміністрації, щоб їхні проблемні питання вислухали, але державні посадовці наказали комунальникам обливати протестувальників водою зі шлангу, то наші люди розійшлися, що, мовляв, ґадж'є продовжують наших ромів називати принизливим словом «цигани»...

– І не каже... – підтримала тітка. – Ми поза законом. Влада ставиться до нас із пересторогою, суспільство зневажає... Думаєш, я тут легко влаштувалася? Я сотні раз ходила до начальства ринку і десятки разів давала хабарі, щоб орендувати місце два на два. А прийде якийсь іноземець, то начальство дає йому найкраще місце на ринку і ще виправдовується, каже, якщо не дамо, то прийдуть його посли і нам буде несолодко. За іноземців є кому заступитися, а за нас – ні. Я маю три класи, то як я себе можу захистити..?

Тітка мешкала в двокімнатній квартирі з окремою кухнею, ванною кімнатою і санвузлом. Друга кімната була переповнена дитячими костюмами. У першій було ліжко, шафа й телевізор. У кухні стояла газова плита, стіл і кухонна шафа.

Розмовляючи, ромки готували вечерю. Мама нарізала салат із свіжих помідор і огірків. Вони ще довго говорили, слухали радіо, а ми з сестрою після вечері помилися (я прийняв душ сам, а сестру скупала мати) і полягали спати.

Надранок. Мати нас нагодувала, а після сніданку виходили з квартири.

– Куди ти підеш? – риторично питає тітка. – Залишайся в мене. Разом веселіше, а за оплату не переймайся – я сама оплачу.

Мама за характером скромна і тиха, а ще справедлива, і їй не хотілося жити в квартирі задарма, навіть у двоюрідної сестри. Вона

подякувала за гостинність і ми вийшли в місто.

День був сонячний, на небі ні хмаринки. Ми поїхали на Софіївську площу. Їхали двома тролейбусами. Спочатку доїхали 25-им до зупинки «Проспект Правди», там пересіли на 18-ий. На Софіївській площі мати з сестрою стала біля входу в храм і простягла руку. Я разом з іншими ромськими дітьми бігав по площі і не давав людям проходу.

– Во ім'я Ісуса Христа! Дядьку допоможіть! – казав я кожному прохожому. А коли бачив, що киянин намагається байдуже відійти, то ставав посперед нього:

– Хоч дайте 10 копійок, – був наполегливим.

Над усе любив я підходити до іноземців:

– Пліз! Гривня! – простягав я руку до гостей України.

Вони не розуміли української мови, проте я вивчив кілька іноземних слів. Одні були щедрі і давали мені іноземну валюту, інші не розуміли і байдуже минали. Кожної суботи й неділі до пам'ятника княгині Ольги під'їжджали весільні кортежі. Мої однолітки підбігали до автомобілів і оточували їх. Люди ще не встигали вийти, як на них гуртом кидалися мої ровесники і простягали руки. Я завжди обирав нареченого, вітав його з одруженням та бажав усього найкращого.

До другої години дня я набігав на тридцять гривень і два зелені долари. Усі гроші

віддав матері. Ми поїхали на площу Тараса Григоровича Шевченка. Сіли на тролейбус під номером «18» і попрямували до кінцевої зупинки. У мінському масиву мати пішла на ринок. Вона ходила між рядами і просила милостиню. Продавці овочів дали нам картоплю, цибулю, моркву, а в м'ясному відділі мати дістала шматки сала й обрізки.

Неподалік ринку мешкала в трикімнатній квартирі бабуся. Діти старенької стали дорослими й роз'їхалися. Ми з мамою пішли до неї.

– Здрастуйте, бабо Клаво! – Привіталася мати. – Приймети мене?

– Доброго дня, Хмаринко! – відповіла киянка. – Проходь.

Ми орендували у баби Клави кімнату. Мати платила старенькій п'ятнадцять гривень за день, а крім того прибирала квартиру, мила одяг зі старенької, допомагала з комунальними платежами, водила бабусю на пошту по пенсію. З киянкою познайомилися минулого року в місцевій лікарні. Ми з мамою у підземному переході просили милостиню, а Йолка каталася на доріжці для інвалідних колясок, впала і зламала руку. Мати звернулася по допомогу до прохожих. Ті викликали швидку, яка відвезла сестричку до Оболонської лікарні. От там була і баба Клава. Мати з нею розговорилася. Так і познайомилися.

Баба Клава, як я вже казав, мешкала в трикімнатній квартирі. Старенька жила в

першій, вхідній. Ми ночували у другій. А ще одна кімната була зачинена. Бабуся тільки зрідка заходила туди. Що вона там робила – я не знаю. Старенька зачинялася на годину або дві, а коли виходила – її очі були заплакані, хоча вона намагалася це приховати. Господиня сказала нам тільки, що, мовляв, це кімната її сина, що вона нічого у ній не чіпає, тримає все так, як було десять років тому, коли її старший син покинув рідну оселю. Вона понад усе боялася, що помре так і не побачивши свого сина. Діти завжди забувають про батьків.

Ми з мамою гостювали у баби Клави три місяці. Просили милостиню у замиському монастирі, стояли зі простягнутою рукою у підземних переходах, ходили по столичних ринках. Я бігав по Софіївській площі. Завдяки щедрості киян ми заощадили тисячу триста гривень, десять літрів свинячого смальцю і відро шварок – мати кожен шматок сала, який давали їй продавці на ринках, смажила, а весь жир зливала в пластикові пляшки.

Я тим часом перечитав книгу «Єрусалим очима туристів» десятки разів. Кожен опис у виданні знав напам'ять. Мені подобалося читати, але я не мав книг. Також вів свій щоденник. Нотував усе. Описував кожен свій прожитий у Києві день. Це було моїм улюбленим заняттям – читати і писати.

Ми приїхали додому, в Закарпаття.

Фелкс на Софіївській
площі

МРІЮ ПРО ШКОЛУ

Від столиці ми з мамою приїхали в село Великі Ком'яти Виноградівського району. Жили в літній кухні біля будинку дідуся і бабусі.

– Мій син хоче ходити до школи... – сказала Хмаринка директорці.

– Це мене втішає, що він виявив бажання вчитися, і може ваш син буде першим серед ваших, котрий закінчить нашу школу, – мрійливо відповіла Милиця.

Напередодні Фелікс повідомив матір, що хоче вчитися, і Хмаринка відвела його до директорки дев'ятирічної школи.

Ми з мамою були в її кабінеті. Мати сиділа біля дверей, а я стояв біля неї. Директорка – за робочим столом:

– Як тебе звати? – звернулася до мене Милиця.

– Фелікс.

– Скільки тобі років?

– Одинадцять.

– Ти вмієш читати й писати?

– Так. Во ім'я Ісуса Христа! Я навчився в дев'ять років самостійно.

– І що ж вивчив до сьогодні?

– Я читав всесвітню історію, про те, як Колумб відкрив Америку, як Гітлер напав на Радянський Союз, і трошки читав про святі землі Єрусалима.

– Та він у вас просто розумник... – сказала директорка матері.

Мені було ніяково і я стояв нерухомо, було соромно навіть дивитися на поважну пані. Тільки мигцем глянув на Милицю і вона мені здалася милою, мудрою і ввічливою.

– Навчальний рік уже розпочався, то ми можемо його зарахувати лише до першого класу,.. – мовила директорка. – Нехай він цей рік провчиться з першокласниками, вчителька придивиться до нього і визначить рівень знань, а з наступного року ми переведемо вашого сина до відповідного класу.

– То й берить його, – згодилася ромка.

– Скажіть, будь ласка, чи ваш син хворіє на заразні хвороби?

– Ні.

– Я вам вірю, але доведеться принести довідку з районної лікарні. Це звичайна процедура.

– Довідку?

Хмаринка не розуміла, що це за документи і тому перепитала.

– Зверніться до сільського фельдшера і він вам усе пояснить.

Протягом двох тижнів мати ходила зі мною по лікарях. Перед кожним кабінетом – велика черга, а кілька днів потрібно було чекати на результати аналізів. Ми принесли медичну довідку директорці Ком'ятської школи. Виноградівські лікарі охарактеризували мене, як повністю здорового.

І все ж через постійні виїзди за межі Закарпаття перші чотири роки я майже не вчився.

– Як там наш Фелікс? – спитала Милиця у моєї вчительки.

– Не знаю, бо він не ходить до школи.

– А ти до нього додому ходила?

– Так, але будинок зачинений, а сусіди кажуть, що вони у від'їзді.

– А я так сподівалася, що він не такий, як решта його братів і сестер, – зізналася директорка.

– І що нам робити? – спитала моя вчителька.

– А що ми можемо? Нехай за документами рахується, як і решта ромських дітей, бо якщо ми зараз його відрахуємо, то будь-яка комісія спитає куди, мовляв, подівся учень?

– А з оцінками що робити?

– Ставте йому мінімальні бали.

І після цієї розмови про мене в школі забули, тільки в документах я числився. Десятки ромських дітей числилися формально у відповідних класах, але не відвідували уроки. Це провина не вчителів. Це провина батьків, бо вони жили стереотипами, а головна їх думка була, мовляв, ми цигани і школа нам ні до чого. Якщо наші предки обходилися без навчання, то це не значить, що і сучасні роми так не житимуть. Але часи змінилися.

У Великих Ком'ятах на той час був сорок один ромський будинок, а всього ромів з дітьми – дев'ятсот п'ятнадцять чоловік. Здебільшого ромські оселі розкидані по селу, та більшість мешкала на головній вулиці.

БОРЩ ІЗ КРОПИВОЮ

– Мамо, куди ти? – спитав я в матері.

– Феліксе, я йду андо ґав, – відповіла мати. Вони з сестрою вийшли з будинку.

«Андо ґав» у перекладі з ромської мови означає – «в село».

Була восьма година ранку. У цей квітневий час уже сонце було на дворі. Мати пішла жебракувати в сусіднє село. Раніше, десь до дванадцяти років, і я з нею ходив просити милостиню, але потім мені, як і решті хлопців у таборі, ставало соромно простягати руку до чужинців. Це великий сором серед ромів, коли хлопчик після дванадцяти років просить допомогу у ґадж'є. Я з мамою інколи ходив до сусідніх сіл і поки вона жебракувала з меншою сестрою, наймався на сільськогосподарську роботу. Мені платили за годину роботи п'ятнадцять гривень.

Мама пішла. Я не хотів весь день ховатися від сонця у тіні. Мені було соромно нічого не робити. Соромився не людей, а сам себе. Тож дав поросяті помиї, вичистив свиняче лігво, насипав курям і качкам зерна, взяв мотику й пішов підгортати картоплю. На господарстві ми мали одномісячне порося, п'ять курок і три качки.

Ми мешкали у літній кухні. За будинком дідуся й бабусі землі було не багато – десять соток. Ми щовесни садили картоплю, фасо-

лю, кукурудзу, трошки цибулі й огірків. Садили для себе, а не для продажу.

Пам'ятаю, як у ті роки я зайшов до сільської бібліотеки.

– Можна мені взяти цю книгу додому на кілька днів читати?

– Вам, циганам, книги давати не можна, – відповіла бібліотекарка.

– Чому? – спитав здивовано Фелікс.

– Тому, що ви читати не вмієте, а лише знищите книжку.

Тому я купляв книги за зароблені гроші. У вільний час складав вірші і поеми.

Хмаринка з Йолкою повернулися о четвертій годині дня. У матері в рудзаку були кілограм картоплі, три фалати соленого сала, півлітра фасолі, три головки свіжої капусти, півкілограма помідорів, п'ять квашених огірків, пів пшеничного хліба, чотири загорнуті в пакет пиріжки з творогом, а також в кишені – тридцять дві гривні.

Я розвів вогонь.

Мама приготувала борщ з кропивою. Я й досі згадую аромат цього зеленого борщу. Це був дуже смачний борщ.

Невдовзі Фелікс спитав у матері:

– Мамо, навіщо їдеш у Київ?

– Трошки конфет принести, – відповіла натхненно мати.

– Та ти ж більше витратиш на дорогу, ніж коштують цукерки, – зауважив син.

– Але ж мені на поминках дають і гроші.

І Хмаринка з меншою сестрою поїхали в столицю України.

Я залишився вдома.

Після Воскресіння Христового через тиждень у Києві починаються поминальні дні. Протягом цього тижня кияни приходять на могили своїх померлих близьких і згадують їх живими. Під час поминальних годин сумні родичі пригощають всіх солодощами, мовляв згадайте нашу Марію, Андрія і так далі. Ромки підходять до стоячих над могилою киян і просять милостиню:

– Нехай буде земля пухом вашим померлим родичам! – кажуть жебрачки. – Допоможіть нам, чим можете.

Протягом тижня можна було зібрати мішок цукерок, коробку печення і кілька сотень гривень.

ПІДЛІТОК- ЗАРОБІТЧАНИН

Невдовзі на нашу вулицю переїхав із села Арданово Іршавського району молодий ром Жук, якому було близько тридцяти років. Він формував робочу бригаду. З Великих Ком'ят зголосилося поїхати на заробітки десятиро дівчат і хлопців. І не дивно, бо в той час мої ровесники вже не могли знайти на сільських сміттєзвалищах ні шматка металу. Були скрутні часи. Я також виявив бажання трошки підзаробити. Почав просити матір, щоб мене відпустила:

– Ма...

– Не відпущу! – сказала категорично. – Ти ще малий і без мене нікуди й ніколи не їздив, – наголосила схвильованим і водночас суворим тоном рідненька.

Та прийшла до нас двоюрідна тітка і почала переконувати матір:

– Хмаринко, ти що? Нехай хлопець їде – щось заробить.

– Йому всього п'ятнадцять років... – опиралася мати.

– Ну й що? – перебила тітка. – Моїй Росі дванадцять – то я відпускаю.

– Хоч їй і дванадцять, проте вона в тебе самотійна, – відповіла мати. – А мій Фелікс без мене ні куди не їздив.

– Так, донька моя самотійна, бо ж я її всюди відпускаю, – зауважила родичка. – А

ти зі свого Фелікса зробиш маминого синка, який без тебе ні кроку ступити не зможе.

– Фелікс у мене тихий, скромний і сором'язливий, – продовжила мама. – Мені в грудях коле, страшно стає, коли уявляю його у світі без мене.

– Ти думаєш, що я не люблю свою Росу? Я вмерти за неї готова, але нічого не вдієш – таке життя.

І врешті-решт тітці вдалося переконати матір. Хмаринка поцілувала мене в чоло і я поїхав.

Їхали ми в Ніжин, у Чернігівську область. Їхали потягом через залізничну станцію Київ-Пасажирський. Наша бригада складалася з тридцяти чоловік, переважно підлітків. Усі ми належали до компактних ромських поселень в Іршавському і Виноградівському районах Закарпатської області.

До залізничної станції в місті Ніжин, де на нас уже чекав автобус, ми приїхали електричкою. Мікроавтобус відвіз нас в якесь село, назви якого не пам'ятаю. Поселились у сільському клубі. Я увійшов до приміщення і побачив, що там уже було кілька бригад. Це були також роми з різних регіонів України. Великий зал заповнювали двоповерхові залізні ліжка. Відстань між ними – півметра. Роми, які ночували на нижніх лежах, відгороджувалися з усіх боків ковдрами. У залі було завжди накурено і чувся неприємний запах немитих людських ніг. У примі-

щенні перебувало до чотириста осіб: чоловіки, жінки і їх діти та підлітки. Неймовірно людно. Наша бригада розмістилася уздовж стіни навпроти вікон через увесь зал.

Жук зі своїми колегами мали в клубі окремі кімнати. Вони облаштувалися з сім'ями. З дому прихопили навіть електричні плити, на яких їх дружини варили їжу. Їм було комфортніше, ніж нам. Ще б пак – вони бригадири.

Поруч з нашим тимчасовим помешканням був ставок. Я називав цю стоячу воду великою калюжею. Тут роми кожного ранку та в кінці робочого дня умивалися, прали свій одяг. Цигани у цьому ставку не тільки змивали бруд, але й випорожнялися. Я зі своїми братами і сестрами ні разу не мився в цій смердючій калюжі. Ми ходили в центр села і купалися в річці.

О восьмій годині ранку за нами приїжджав автобус і відвозив до колгоспної їдальні. Нас годували по-різному. Здебільшого це були недосолені супи і напівсирі каші. Я завжди брав другу страву і просив, щоб мені додавали. Не тому, що мені було смачно, а через те, що в кожную добавку куховарки давали невеликі шматки телятини. Я м'ясо з'їдав, а каші викидав собаці, прив'язаній у дворі їдальні. Також пив компот зі слив. Це був дуже смачний і солодкий напій.

Після сніданку нас відвозили в поле. Бригадир поділив нас на групи. До кожної входило п'ять працівників.

У полі ми збирали і складали до пластмасових коробок огірки. Моя група за день могла назбирати до двадцяти ящиків. Нам доводилося носити коробки до траси, де їх забирав і відвозив до ніжинського заводу трактор. Коробки по вісім-десять кілограмів ми несли за триста і більше метрів.

З дванадцятої до першої години дня у нас був обід. Куховарки привозили в поле бідонами свої недосолені супи і напівсирі каші та компот. У полі працювали й бригади чужинців, навіть місцеві селяни. Стільки багато робочих в одному місці я не бачив ніколи

в житті. Обідав я так само: каші викидав у траву, а м'ясо з'їдав і запивав компотом.

Щонеділі ромки ходили до сусідніх сіл просити милостиню (бригадир заборонив їм просити допомоги в місцевих селян). Господині давали жебрачкам продукти і пайки їжі. Згодом жінки купили на ринку електричні плити й почали щовечора готувати домашню їжу. Їсти в столові було неможливо.

Мої двоюрідні сестри теж ходили жебракувати в сусідні села. А ми з братами купили спіралі, що швидко нагрівалися, і з того, що приносили сестри, готували собі їжу разом.

Кожного вечора після роботи я читав книжки. З дому я взяв твори українських письменників: Тараса Григоровича Шевченка, Григора Тютюнника і Василя Стефаника.

Наша бригада попрацювала в полі три тижні. За робочим договором оплата здійснювалася раз у місяць в розмірі одна гривня за кілограм зібраних огірків. За вісімнадцять робочих днів ми зібрали триста шістдесят ящиків огірків – дві тисячі вісімсот вісімдесят кілограмів. Це був найвищий показник порівняно з іншими бригадами.

Згодом прораб придивився до нас. Він побачив, що ми вирізнялися з-поміж інших бригад своєю культурою, наполегливістю і завзятістю. Жукову бригаду перевели працювати в ніжинський завод на закрутку огірків і помідор. Нас розрахували за тритижневу роботу в полі.

Я за цей час заробив двісті вісімдесят вісім гривень.

Нас відвезли до ніжинського заводу. Коли ми заїжджали на подвір'я підприємства, справа побачили великі склади. Там були цехи. В основному цеху зліва містилися душові кабінки, а за вікном – невеличкий парк для курців (на території курити заборонено). За парком виднілася одноповерхова будівля. Саме в ній нас і поселили.

Тут були дві кімнати та кухня з газовою плитою і балоном. Ми мали двохповерхові залізні ліжка та шафи з шухлядами. Постільна білизна – чиста і прасована, не те, що в сільському клубі. У коридорі нашого тимчасового помешкання стояв загальний стіл з п'ятьма стільцями. Ми одноголосно прийняли рішення, що в приміщенні курити ніхто не буде, а курці виходитимуть на двір.

Тут було приємно ночувати.

По сусідству за парканом – кондитерська фабрика з виготовлення морозива. Щовечора знайомі перекидали нам через огорожу паперові коробки з морозивом. Ми радо ділилися один з одним цим холодним і солодким льодом.

Мої двоюрідні сестри і брати працювали в «горячому» цеху. Я ніколи не заходив до них і не бачив, що вони там роблять. Проте, з їхніх розповідей знав, що вони наповнюють банки, які рухалися по стрічці, огірками, помідорами й усілякими приправами.

Ми з двома двоюрідними братами сортували огірки в іншому цеху. Працювали з «електричною машиною», як я її називав. Це був бункер висотою з метр, півметра завширшки й довжиною на два з половиною мої кроки.

Я спереду висипав з коробок огірки в бордель, а брати з боків вихапували всі пошкоджені, гnilі або переспілі огірки-дідугани і скидали в окремий ящик. Тоді натискали кнопку цієї «машини»-транспортера, й та натягнутими гумовими стрічками забирала огірки з борделя. Паралельні стрічки поступово «розходилися», і в проміжок між ними залежно від розміру огірки випадали у спеціальні коробки. Спочатку падали «ліліпути», потім – малі, тоді – середні, а в кінці – огірки-великани. Наповнені нижні ящики ми передавали до «гарячого» цеху.

Працювали ми з дев'ятої ранку до п'ятої вечора в усталеному ритмі: після кожних п'ятдесяти хвилин роботи – десять хвилин відпочинку. Це був «перекур» не лише для нас, але «передишка» для машини, бо нас попередили, що цій залізації час від часу треба відпочивати – нагрівається двигун.

Я не курих, але кілька разів брати пригощали мене сигаретою, мовляв, це круто. Я спробував, та мені це не сподобалося – сигарета мала гіркий смак і бридкий запах. Зробивши кілька ковтків диму, я сплюнув й одразу пішов прополоскати рот.

Обід нам готувала єдина в нашій бригаді

зріла жінка, а продукти отримував від роботодавця і приносив Жук.

На території заводу мешкали й інші бригади не нашої крові. З однією жінкою я поспілкувався й вона сказала, що приїхала з Рівного. Окрім того, щоранку приходили на роботу й місцеві жителі.

Я називав територію підприємства з усіма цехами невеличким містечком робочих людей.

Оплата була щомісячна – дев'ятсот гривень не залежно від обсягу роботи. Триразове харчування вважалось безкоштовним.

Мені подобалося працювати на заводі, хоча я не менше був задоволений роботою в полі. Там хоч нема неприємного запаху, як у приміщеннях, навіть у столові. Але й там є смердючий ставок.

Колектив був життєрадісний і дружний, а начальство цінувало людський труд. Кожен робочий на заводі відчував себе господарем на своєму місці, без тиску прораба.

На Ніжинському заводі я пропрацював два місяці. Заробив тисячу вісімсот гривень.

Нас розрахували без обману, навіть довели до залічної станції в Ніжині. А звідти ми їхали електропоїздом до станції Київ-Пасажирський.

ПОЛЬОВІ КВІТИ

– Юначе, подаруй своїй дівчині букет, – пропонував Фелікс молодика.

Він ходив Хрещатиком і радив хлопцям купити від нього букети.

– Як ці квіти називаються? – спитав хлопець.

– Волошки, – відповів молодий ром.

– Гарні... – хвацько озвалася красуня.

– Скільки коштують? – спитав покупець.

– Двадцять гривень.

– Візьми... – киянин дістав з кишені п'ятдесят гривень і подав мені. – Здачі не треба, – продовжив юнак.

Я вибрав з пластмасового відра букет і передав дівчині.

В будень день на Хрещатику від шостої до одинадцятої вечора вдавалося в торгувати триста гривень. Я завжди ходив поміж лавок, де сиділи закохані пари, і провокував хлопців порадувати букетом своїх дівчат. У вихідні молодий ром міг заробити до п'ятиста гривень. Пригадую, як підійшов до дівчат-подруг:

– Привіт, дівчата!

– Здрастуй, красунчику, – відповіли киянки.

– Купіть від мене букети, – жартівливо запропонував Фелікс.

– Дівчатам треба дарувати квіти, а не продавати, – зауважила одна з красунь.

Я трошки зніжковів, тож дістав з відра два букети і вручив красуням в руки.

– Красно дякуємо, – обидві поцілували мене в щоку.

Я почервонів, але й розпалився:

– Во ім'ям Ісуса Христа! А можна пригостити вас морозивом? – соромлязливо спитав молодий ром.

– Який же він милий, – зауважила одна.

Ми пішли до ближчої кав'ярні. Фелікс міг собі дозволити пригостити двох юних красунь, які йому сподобалися. Він був у столиці вже два тижні й увесь цей час працював.

Рівно чотирнадцять днів тому, після роботи на Ніжинському консервному заводі, наша бригада прибула електричкою до київського залізничного вокзалу.

– Братику, нащо лишаєшся в Києві? – питала двоюрідна сестра. – Краще їдь з нами додому, – продовжувала Роса.

– Сестро, я хочу більше заробити грошей. Попереду люта зима, – відповів Фелікс.

Двоюрідні брати і сестри придбали квитки на потяг і поїхали додому в Закарпаття. Я залишився в столиці сам. Від залізничного вокзалу проїхав метром до Майдану Незалежності, де з Головопшти переказав матері тисячу п'ятсот гривень. Решту залишив собі. Тоді 18-м тролейбусом проїхав до площі Тараса Григоровича Шевченка.

Зупинився у баби Клави. Старенькій платив по тридцять п'ять гривень за день.

Кожного ранку о сьомій годині їздив на поле села Нові Петрівці Вишгородського району, де до дванадцятої години збирав квіти. Повертався на квартиру, обідав, складав букети, а о сімнадцятій годині виходив з квартири й торгував.

Якось Фелікс учергове повернувся з поля, ще не встиг переступити поріг орендованого житла, як на нього з обіймами накинулася Хмаринка:

– Феліксе, чому ти не повернувся з бригадою додому?

– Мамо, я заробив вісімсот гривень... – і віддав гроші матері.

– Дурнику ти мій... – вона погладила мою голову і всього обцілувала.

– Мамо, припини, я вже дорослий, – мені було соромно, що мати мене цілує.

Ми з мамою ще тиждень погостювали в баби Клави, а тоді повернулися додому в Закарпаття.

ШКІЛЬНІ РОКИ ДОРΟΣЛОГО ХЛОПЦЯ. П'ЯТИКЛАСНИК

– Мамо, вже два тижні минуло, як почалося навчання в школі, а я й досі не відвідую уроки, – сказав Фелікс.

– А, що робити, сину? – відповіла Хмаринка. – У тебе ж нема ні зошита, ні ручки, а про одяг я взагалі мовчу.

Це розмова відбулася другої неділі вересня 2004 року. Зранку ромка пішла до Великоком'ятівської сільської ради і звернулася до голови:

– Мій Фелікс хоче йти до школи, але не має нічого.

– Візьми, будь ласка... – головиха із власного гаманця дістала двісті гривень і подала матері. – Нехай твій син вчиться, – продовжила та.

Це не вперше Хмаринка зверталася до сільської ради по допомогу і завжди виходила не з порожніми руками.

Мати принесла гроші додому. Йй богу, це мене принизило і зачепило чоловічу гідність. Бо я дорослий і повинен сам дбати про себе.

Попри збентеження молодого рома, він все ж узяв клятї гроші й пішов до школи.

Влітку я наймався до людей на сільськогосподарську роботу в селі Заріччя, але, як на зло, у серпні прийшла квитанція за спожиту електроенергію на дуже велику суму, тож я усі заощадження пішли на ці потреби.

Пройшло небагато часу. І от розмовляють однокласниці:

– Наш Фелікс складає вірші, – каже одна.

– У нього дуже простий і легкий стиль, – доповнює інша.

– Найбільше в нього віршів про кохання і про життя ромів, – каже третя.

– Він присвятив нам вірш «Про солдата», – озиваються хлопці.

Однокласники почали мене вихвалити перед класною. Я сидів у першому ряду за третьою партою і ніяковів.

– Феліксе, будь добрий, принеси нам свої вірші, – попросила класна керівничка, – і ми з класом представимо їх усій школі.

– Я красно дякую вам, моїм друзям-однокласникам за такі теплі і похвальні слова! Але я просто пишу те, що найбільш мене хвилює і, думаю, що моя творчість не варта такої уваги.

– Він просто скромний, – зауважила одна.
– У нього дуже гарні вірші.

– Ти принеси і ми вирішимо, – підсумувала класна.

Фелікс кілька днів складав удома всі твори до купи. Молодий ром записував їх у блокнот, але чимало віршів було в робочих зошитах з різних предметів, бо писав і на перервах, і на уроках.

Нарешті він приніс учительці свої літературні творіння. А через місяць вона організувала шкільний ранок творчості Фелікса.

Все це відбувалося в навчальному класі української мови і літератури. Приміщення святково прибрано: різнокольорові кульки, стрічки, аркуші паперу з фрагментами творів молодого рома. Аудиторію склали старшокласники і вчителі. Однокласники були одягнені в українські вишиванки.

Спершу поезії Фелікса по черзі декламували товариші-однокласники. Потім вони показали короткі театралізовані сценки з побуту ромів, так, як їх описав у своїх творах молодий автор. А тоді почалася жвава розмова, присутні мали до Фелікса питання.

– Скажи, будь добрий, а коли ти почав складати вірші? – спитав один з присутніх учителів.

– Я почав писати з п'яти років... – відповів Фелікс. – Правда, я тоді ще не вмів ні читати, ні писати. Але я говорив, а мати записувала.

– Феліксе, ми бачимо, що ти працюєш в різних літературних жанрах, – озвалася дев'ятикласниця, – а як ти вирішуєш, що і в якому жанрі має бути написане?

– Дякую, красуне, за питання! – Фелікс намагався трошки оживити атмосферу – дівчата усміхнулися. – По-перше, все вирішує тема майбутнього твору або те, що я хочу передати суспільству. По-друге, я вивчаю тему і, якщо бачу, що в ній присутня повчальна мораль, то це – казка, а якщо потрібно читачеві дати більше опису персона-

жів і життєвих подій, то пишу роман. І так далі. Я йду за ознаками.

– Що ж, хочу подякувати тобі, що згодився відповісти на наші запитання, – мовив інший з присутніх учитель. – Скажи, а звідки береш теми майбутніх творів?

– Ну, я живу серед людей і описую те, що варте, на мою думку, уваги, – відповів молодий ром. – Наприклад, якщо я бачу, що через якусь дію чи бездіяльність людина постраждала або відчувала зневагу до себе, до своєї гідності, – то це і є тема майбутньої оповіді. Весь секрет.

– Скаже, а що тебе надихає? Маєш музу? – спитала восьмикласниця.

– Натхненням для мене є потреба бути корисним своєму суспільству. Але я нічого не вмію, окрім писати. А муза? Поставте переді мною чистий розгорнутий блокнот у клітинку, а поруч ручку для писання, – то, мабуть, це й буде моєю музою.

– Беріть приклад! – риторично зауважив старшокласникам хтось із вчителів.

Присутні почали аплодувати.

З оплесками було чути: «Молодець! Молодець! Молодець!»

– Феліксе, дай мені свої вірші, – попросив вчитель музики і співу. – Хочу прочитати і, можливо, складу кілька пісень.

– Та прошу, – відповів молодий ром. – Хочу подякувати всім, що проявили інтерес до моєї скромної творчості.

Невдовзі я дав учителеві обіцяні вірші.

– Це талановито, – зауважив Іван Іванович. – Молодець, що розвиваєш свій талант.

Фелікс знітився.

– Во ім'ям Ісуса Христа! Про який талант ви говорити? Я просто пишу те, що мене хвилює, – спромігся відповісти молодий ром.

Минуло чимало років.

Фелікс закінчив навчання у школі, але при різних нагодах школярі декламують вірші молодого рома, співають складені вчителем музики пісні на віршовані рядки Фелікса.

ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ

На початку листопада 2004 року до нашого села приїхали на автомобілі марки «Жигулі-07» білого кольору чотири поважні люди в смокінгах.

– Дорогі співгромадяни нашої незалежної України! – Звернулися до ромів чоловіки. – Ви маєте унікальну можливість покращити своє громадянське життя. Ми пропонуємо поїхати в столицю і приєднатися до сотні, а то й двісті сотень не байдужих громадян до долі України.

– Як ми доїдемо в Київ? – Спитав Фелікс.

– У Виноградіві на вас чекають три двоповерхові автобуси, які довезуть у столицю.

– Можна питання? – озвався Фелікс повторно.

– Звісно ж, прошу.

– Скажіть, будь ласка, хто фінансує все це?

– Шанувальники нашого третього майбутнього президента незалежної України.

– І хто ж вони?

– Це люди-благодійники, які люблять Україну всім своїм серцем і мріють, щоб наша країна розвивалася, а наш народ поважали у світі.

– А чому ви не називаєте їхні справжні імена?

– Вони скромні, а як кожна добра людина – вони соромляться того, що вони добрі, і

тому не бажають, щоб про їхню щедрість знав український народ.

Організатори настільки були красномовні, що я поїхав разом з десятима ромськими хлопцями й дівчатами.

Три двохповерхові автобуси були переповнені громадянами України з Виноградівського району, хоча при виїзді за межі Закарпаття до нас приєдналися десятки подібних автобусів наповнених людьми з інших районів Закарпаття.

За кілька годин ми доїхали до Майдану Незалежності. Я ще з вікна автобуса побачив, що тут було людей – не сотні, а тисячі. Усі мали шарфики, кепки або тримали надувні кульки помаранчевого кольору. Кожен десятий мав у руках помаранчевий прапор. Було дуже людно.

– Ющенко! Ющенко! Ющенко! – так щодругої хвилини вигукували революціонери.

І якби хтось випадково вигукнув прізвище іншого кандидата, то, мабуть, на нього накинулися б усі й роздерли на шматки.

Майже на кожному кроці нас пригощали гарячими напоями – кавою, чаєм і бульйоном; давали солодощі і печення; пропонували поїсти смажені сосиски з картоплею фрі, український борщ. Посуд був одноразовий, то ж його можна було використавши викинути в смітник.

Я був учасником Помаранчевої революції рівно три доби. Поїхав додому. Добирався

так само, як і приїхав. Автобуси робили нові рейси – їхали на Західну Україну за іншою партією людей.

За те, що ми брали участь у протесті, нам дали гроші. Я не вимагав оплати, але взяв. Чому? Мабуть тому, що від грошей відмовитися тяжкувато.

Я не знав, скільки мені оплатили, бо взяв до рук і вклав у кишеню. Тільки вдома подивився і побачив, що це сто п'ятдесят гривень за три доби перебування на Майдані Незалежності.

Я почав навчання у п'ятому класі – саме тому й повернувся додому.

ШЕСТИКЛАСНИК

– Феліксе, ти що? Збожеволів? – риторично запитала Квітка.

– Це мої поеми про кохання, – пояснив молодий ром. – Тобі не сподобалося?

– Та ну тебе, – сказала юна ромка. – Ходімо краще на стадіон. Там усі наші.

Фелікс припинив читати свої вірші й вони пішли на шкільну спортивну площадку. Тут була уся ромська молодь.

Посеред площадки горіло кілька зношених автомобільних шин, а довкруг вогнища сиділи дівчата й хлопці. Співали ромські народні пісні. Юнак грав на гітарі. Хлопці з дівчатами сиділи в обіймах, слухали дівочий спів під звуки гітари. Було весело й романтично.

Ми з Квіткою приєдналися до гурту. Вона була молодша за мене на один рік, проте, це не перешкоджало нам зустрічатися щовечора. Наші побачення тривали вже майже три тижні. Поруч з нею я був щасливий.

– Вже за двадцять дванадцять, – зауважив Фелікс.

– То й що? – відреагував хтось із юнаків.
– Це дитячий час.

– Мені пора додому, – мовив Фелікс.

– Посидь ще трохи, – просила Квітка.

– Мені завтра до школи, – пояснив.

Я встав і попрощався з присутніми: хлопцям потис руки, а дівчатам побажав позитивного настрою.

Вже хотів іти.

– Феліксе, можна тебе на хвильку? – спитала Квітка.

Ми відійшли на кілька кроків.

– Я тебе слухаю, – Фелікс наблизився до дівчини, щоб обійняти й поцілувати в губи.

– Нам треба розлучитися, – приголомшила дівчина свого хлопця, зупинила його рухом руки, щоб до неї не наближався.

– Чому? – здивовано спитав молодий ром.

– Ти надто розумний і начитаний для мене, – відповіла юнка. – Поруч з тобою я почувся дурною, а це мене принижує.

Фелікс розгубився. Він очікував будь-яку відповідь, хоча б і таку, що, мовляв, треба зробити паузу в стосунках, щоб перевірити свої почуття тощо. Та аж ніяк не таку.

– Вибач... – вона пішла до молоді.

І Фелікс зрозумів, що втратив дівчину. Молодому ромові стало самотньо і втішало лише те, що завтра треба йти до школи.

– А можна мені тару книг взяти читати додому? – спитав Фелікс.

– Ні, вам, циганам, книги давати не можна, – відповіла бібліотекарка.

– Чому? – здивовано спитав молодий ром.

– Як «чому»? Ви читати не вмієте, а книги понищите, – пояснила працівниця.

Я прийшов до сільської бібліотеки по книги, щоб відволіктися від втрати дівчини і зануритися повністю в навчання.

– А що мені робити? – питав поради молодий ром.

– Якщо хочеш читати книги, то читай тут, – відповіла бібліотекарка. – За межі бібліотеки я книги давати не буду.

Вибору не було. Я пристав на таку пропозицію. Адже в грошах книги в книгарнях були дорожчі, ніж курець за тиждень витрачає на цигарки. А в нас з мамою у той час кожна гривня була на вагу золота.

Отже, Фелікс щодня після уроків, від тринадцятої до шістнадцятої години за місцевим часом, відвідував бібліотеку.

Так тривало увесь навчальний рік.

ОСТАННЯ НІЧ ПЕРЕД ПОХОВАННЯМ

– Брате, ходімо, – в хату увійшла Роса. – На вулиці чекають машини, – продовжила двоюрідна сестра.

– Їдьмо... – відповів Фелікс, виходячи з хати.

На вулиці стояли три автомобілі таксі. Усі були переповнені дівчатами й хлопцями, які навіть позалазили в багажники. Їхали в сусіднє село.

Напередодні померла бабуся Фелікса по батькові. Молодий ром їхав не тому, що вона – його родичка і він відчував втрату близької людини. Це було б смішно. А тому, що їхали всі.

Приїхали о дев'ятій годині вечора. У цей час в будинку покійниці церковнослужителі читали молитву, а на подвір'ї стояли сумні прямі й непрямі родичі померлої та молодь з сусідніх районів.

– Феліксе, здоров! – привітався по-чоловічому двоюрідній дядько.

– Доброго вечора, вуйку! – відповів молодий ром.

– Як же ти виріс... – зауважив Серебро. – Скільки тобі?

– Сімнадцять.

– Феліксе, добре, що ти приїхав! – продовжив дядько. – Після того, як усі читальники розійдуться, то увійди в дім і віддай

шану, бо ж, як би там не було, але вона твоя бабуся.

– Вуйку, вона була для мене чужа бабуся, але маєте правду – треба проявити повагу.

– Не забудь також підійти до батька і сказати, що ти йому співчуваєш.

Ці слова Серебра викликали у молодого рома внутрішній спротив:

– Який же ви мудрець. – сказав напівсирота. – Я погоджуюся з вами, що діти не повинні втручатися в стосунки своїх батьків, але вони не повинні й страждати від їх розлучення. Дійсно, у житті трапляється різне, проте, якщо батьки розлучаються і дітей виховує один з них, то інший повинен час від часу приходити до дітей і брати участь у їхньому вихованні, хоч би для того, щоб діти знали про нього. Натомість «мій» батько, коли мене з сестрами бачив на вулиці, то оминав десятою дорогою, а поруч нього йшла чергова його пасія.

Серебро стояв і моргав очима.

– Скажіть мені, будьте добрі, де ви були, коли він нас оминав? – продовжив Фелікс. – Чому ви тоді йому не читали нотації?

– Я не виправдовую свого брата. І розумію тебе... – відповів дядько. – Але ти повинен бути розумніший за нього.

– Гаразд, до покійниці підійду, а до нього – дзуськи.

– Ти також чоловік... – намагався щось сказати Серебро.

– Не треба мене прирівнювати до нього.
– зауважив молодий ром.

Фелікса останні слова дядька розгнівали і вивели з себе. Він пішов до хлопців, які грали у фечеги.

Фечеги – це молодіжна ромська виключно чоловіча гра. У неї грають тільки, коли хтось помре, бо якщо грати за відсутності мерця, то можна накликати завчасну смерть. У це вірять закарпатські роми. Грають у неї так. Хлопці стають колом, а один із зав'язаними чорною ганчіркою очима у зігнутій позі – посередині. По черзі йому наносять удари зі спини нижче пояса, а він після кожного штурхана встає, знімає пов'язку і вгадує, хто його вдарив. Якщо вгадає, то на його місце стає той, що наніс удар, якщо ні – то продовжує бути битим, аж поки не вгадає.

Фелікс підійшов до хлопців і в цей час у колі стояв хлопець з сусіднього району.

Молодий ром зі всієї сили наніс удар правою рукою.

– Хто мене так вдарив? – спитав той.

– Я, – відповів Фелікс.

За правилами гри він не повинен був зізнаватися.

– То ставай у коло.

Я став. Попередник наніс мені теж сильний удар. Не важко було вгадати. Тож той знову став у коло.

Так тривало кілька разів. Згодом я схопив його за комір і вдарив головою в обличч-

чя. У супротивника з носа пішла кров. Я повалив його на землю. На мене накинулися брати супротивника. Мої двоюрідні брати теж не стояли осторонь.

Між нами почалася бійка. Підбігли дівчата, жінки, а згодом і чоловіки та почали розборонювати нас один від одного.

Ненароком я зачепив юну ромку й одразу ж охолов, прийшов до тями. Це було вперше в житті, що я вдарив представницю прекрасної статі.

Фелікс побачив, що у дівчини від його удару з носа потекла кров. Він схопив красуню на руки й відніс до сусіднього ромського будинку, де жила двоюрідна тітка. Поклав на ліжко, а під голову підставив подушку. І почав вибачатися:

– Я не хотів тебе вдарити...

– І що за звичка у вас, у хлопців – битися...
– ображено мовила ромка. – Ви жорстокі.

Я почувався винним, було соромно, то ж продовжував вибачатися.

Після бійки старші чоловіки заборонили нам грати в фечегі. Ми почали іншу гру – «Яма», а наші супротивники в бійці засіли до ранку за карти.

Яма – ритуальна молодіжна ромська гра. На відміну від фечегів, у ній беруть участь і дівчата. Гру розпочав я.

– Я впав до ями, – сказав Фелікс. – Аби мене витягти, потрібно, щоб одна з дівчат мене поцілувала.

Молодий ром почав вибирати дівчину для свого порятунку. Він вибрав, вона його поцілувала і стала в коло:

– Я впала до ями, – мовила дівчина. – Щоб мене витягти, потрібно, щоб хтось із хлопців мене поцілував. – Почала вибирати хлопця.

У правилах гри не вказано, як і куди цілувати: чи в щоку, чи в губи. Кожен цілує, як йому приємніше.

Я повернувся додому підранок.

Я НА ЗАРОБІТКАХ

– Феліксе, чому це ти приїхав? – зупинила мене двоюрідна тітка, коли я повертався після уроків додому. – Що, фермер – злодюга? – продовжила вона.

– Та ні.

Вчора, п'ятнадцятого вересня 2005 року, я повернувся із заробітків.

– А чому ж ти вдома?

– У мене школа.

– У який клас ходиш?

– У шостий.

– І воно тобі треба? – здивовано питала ромка. – Ти й так ніколи й ніким не станеш, бо ж ми – цигани для всіх.

– Та нехай. Але я хочу знати більше, ніж просто читати й писати.

І я усміхнений, з рюкзаком за плечима пішов додому. Школа близько, якихось п'ятсот моїх кроків.

Напередодні до нашого села приїхав двадцятисемирічний ром Коля, мешканець села Арданово Іршавського району. Він шукав людей на заробітки в Черкаській області.

– Феліксе, я тебе самого не відпускаю, – сказала Хмаринка.

– Чому? – відповів Фелікс. – Там усі будуть наші.

– Ви всі ще діти.

– Мамо, нам по сімнадцять-дев'ятнадцять років.

– Ну і що? Ви ще малі.

– Раніше ти мене відпускала, а я був молодший.

– Ти знаєш, скільки я сліз пролила, доки ти був далеко?

І Хмаринка поїхала зі мною, а сестри залишилися з дідусем і бабусею вдома.

Ласло був депутатом сільської ради.

Бригада складалася з шістдесяти чоловік. Переважно молодь і зрілі жінки. Усі ми походили з компактних ромських поселень Іршавського і Виноградівського районів.

Спочатку потягом доїхали до київського залізничного вокзалу, а звідти – маршруткою до міста Золотоноша, де на нас уже чекав автобус, який відвіз нашу бригаду у Львівку – звичайне українське село на Черкащині.

Бригадир Коля на вимогу роботодавця розділив нас на дві групи. В одній було двадцять п'ять ромів з Виноградівського району, а в іншій – роми з Іршавщини.

Виноградівських ромів поселили в сільському будинку навпроти автобусної зупинки. Зовні це була звичайна сільська хижа з окремим двором і колодязем. Двір і вулицю розділяла дерев'яна огорожа.

Будинок мав п'ять кімнат. У більшій поселилися чоловіки. У чотирьох менших – дівчата й дорослі жінки.

Газопостачання не було, а на електрощитку часто перегорали запобіжники. Спершу доводилося готувати каву на холодній воді.

Працювала наша бригада за договором у місцевого фермера. За цим цивільно-правовим актом мали ми забезпечення житлом, триразове безкоштовне харчування й передбачену оплату за кожен пройдений ряд гарбузів у сумі сто гривень.

Фермер був неговірким і суворим, але ж він – роботодавець, а, отже, начальник. Начальство інколи забуває, що воно теж смертне.

Годували нас три рази на день у колгоспній їдальні. Спершу роми їли тільки перші страви – борщі й супи. Вони були більш апетитні. Другі страви – недосолені й напівсирі каші та макарони. Невдовзі жінки звернулися до бригадира:

– Колян, дозволь нам у вихідні хидити андоґав? Побачиш, скільки матимемо їжі.

– Навіть і недумайте про це! – відповів бригадир.

– Чому?

– Ви що, хочети нас зганьбити на все село? Ґадж'є скажуть, що цигани – жебраки.

– Але ми будемо ходити не в нашому селі, а в сусідніх, – наполягали дівчата.

– Ви що, думайте, що села між собою не спілкуються? Якщо сходите андоґав, то вже наступного дня про це будуть знати всі, – і він не дозволив ромкам просити милостиню.

Коля, попри молоді роки, був урівноваженим, розважливим і прямим у спілкуванні.

Згодом жінки купили від місцевих селян картоплю, інші овочі та невеличке порося в

борг, до першої получки (ми скинулися – кожен зі своєї зарплати дав по п'ятдесят гривень). У крамниці придбали соняшникову олію й борошно. Свинного м'яса вистачало і на супи, і до картоплі з кашею, і на шашлики. У коридорі нашого помешкання була піч. Ромам байдуже, яка перед ними їжа, головне, щоб у кожній страві було м'ясо.

Наша група працювала в полі. Роботодавець виділив нам чотири сучасні білоруські трактори. Біля кожного працювало п'ятеро робочих, а решта – хлопці – збирали з поля мішки з насінням і закидали на вантажівку.

Кожен трактор мав причіп. Я називав цей тягач гарбузорізкою. Ми кидали українські гарбузи у його пащу, а він миттю дробив їх на шматки і сортував: насіння засипав у мішки, які ми час від часу замінювали, а рештки від дині випльовував прямо на землю, як непотріб – фермерові потрібне було тільки гарбузове насіння.

Часом за тракторами їздили місцеві селяни з возами і збирали рештки гарбуза для худоби. Гарбузи були малі й великі. Іноді настільки великі, що ми їх піднімали утрюх. Чоловіки йшли попереду, а жінки – позаду.

За день ми намагалися пройти по шість-сім рядів. Ряд – завдовжки кілометр. То ж наша група кожного робочого дня долала по шість-сім кілометрів.

П'ятеро наших хлопців забирали з поля мішки з насінням і вантажівкою відвозили у

цех, де працювала інша наша група, яка промивала й сушила насіння.

Я працював і біля трактора – закидав гарбузи, і забирав мішки з насінням.

Ми зазнайомилися з трактористом й він дозволяв покерувати сільськогосподарською технікою. Було цікаво. Класний був мужик.

Попри все, оплата була привабливою, тож працювалося з приємністю. Хоча молоді й так було весело. Ми з двоюрідними братами й сестрами познайомилися з місцевими юнаками. Кожні вихідні ходили на сільську дискотеку, а щовечора після роботи разом спалювали за селом по кілька зношених автошин. Коло вогнища співали, розповідали анекдоти і грали в «бутилку»: сідали колом і крутили порожню пляшку, а на кого вона покаже горловиною після зупинки, той вибирав собі пару для поцілунку в щоку.

Дівчата й хлопців цілувалися залюбки. Ромські хлопці залицялися до місцевих красунь, а місцеві юнаки намагалися загравати з нашими дівчатами. Але наші красуні не дозволяли чужинцям більше, ніж цілунок у щок, та й місцеві дівчата були скромні не менше. Іноді ми розважалися до ранку, а зі сходом сонця йшли працювати без відпочинку.

Було весело й цікаво.

Ми також познайомилася та здружилася з місцевими ромськими юнаками й дівчатами із Золотоноші.

Бригада Колі попрацювала у фермера три місяці. Коли від'їжджала додому, її проводжало усе село – напекли короваїв і співали українських народних пісень.

У селі Львівка – дружні й гостинні люди. А в місті Золотоноша на автобусній зупинці місцева ромська молодь організувала прощальний концерт. Хлопці грали на музичних інструментах, дівчата співали й танцювали. Випадкові перехожі фотографували й знімали на відеокамери.

Ми з мамою попрацювали в бригаді лише перший робочий місяць й повернулися в Закарпаття. П'ятнадцятого вересня ми вже були вдома. Заробили разом вісімсот гривень. Я почав сумлінно ходити до школи в шостий клас.

У школі мені найбільше подобалося вивчати українську мову й літературу, історію України й географію.

СЕМИКЛАСНИК

У сьомому класі мені стало замало навчання за шкільною програмою, тож я почав відвідувати додаткові уроки у Виноградівській Дитячій школі мистецтв імені Б. Бартока. Звісно ж, навчання в цій школі було платне, але мати взяла довідку з Великоком'ятівської сільської ради і я вчився безкоштовно, як юнак з малозабезпеченої сім'ї.

Уроки малювання відвідував два рази на тиждень. Добирався маршрутним автобусом Боржавське-Виноградів. Проїзд коштував одну гривню п'ятдесят копійок.

Додаткові уроки тривали від другої до сімнадцятої за київським часом. З Винограда повертався тим самим автобусом. Завжди мав коло себе п'ять-шість гривень. Після цього однокласники почали мене називати Малим Шевченком.

У сьомому класі я продовжував учитися в середньому на вісім-дев'ять балів за дванадцятибальною шкалою.

- Феліксе, а де ти ще вчишся малювати?
- питав шкільний учитель малювання.
- Відвідую заняття у школі мистецтв.
- І що, подобається?
- Скажу так: це друге моє улюблене заняття.

ВОСЬМИКЛАСНИК

– Феліксе, куди ти? – питали двоюрідні брати.

– Уже дванадцята ночі, – зауважував молодий ром. – Йду додому спати.

– Але ще дитячий час, – посміхалися ромські молодики.

Фелікс прощався з усіма й прямував додому. Дорога була освітлена вуличними ліхтарями, на небі виднівся повний місяць, сяяли зорі. Було романтично.

Сільська вулиця була переповнена дівчатами і хлопцями не ромської крові. Вони були попереду й позаду. Усі після сільських танців, окрім закоханих пар, розходилися по домівках.

Раптом Фелікс побачив перед собою самотню дівчину.

– Привіт, – мовив молодий ром.

– Здрастуй, – відповіла не зупиняючись молодичка.

– Можна тебе провести? – спитав Фелікс.

Дівчина посміхнулася. Молодий ром зрозумів, що вона не проти його товариства.

– Чому ти сама? – питав хлопець.

– Подруги гуляють з хлопцями, а я з клубу не пішла з ними.

– Тебе залишили саму? – перепитав співрозмовник.

– Вони пропонували приєднатися, навіть хлопець знайшовся, але я не маю настрою.

– І не кажи! Усе вирішує настрій, – підтримав розмову фелікс.

– А ти чому на самоті? – питала дівчина молодого рома.

– Наша молодь після дискотеки пішла палити автошини за село...

– А тебе не взяли, – припустила красуня.

– Вони мене кликали з собою, але мені завтра – до школи.

– До школи? – здивувалася дівчина. – І в який клас ти ходиш?

– У восьмий.

– А скільки тобі років?

– Двадцять.

– Ти мене трохи здивував, – зізналася молодиця.

– І чим? – усміхнувся молодий ром.

– Мене дивує не те, що ти в двадцять років ходиш до школи, а те, що ти циган і продовжуєш вчитися... – зізналася співрозмовниця, – бо ж ваші, м'яко кажучи, байдуже ставляться до навчання. Наприклад, хоч я й закінчила школу, але, коли вчилася, то в нашому класі були записані троє ваших. Та вони жодного разу не були на уроках, вчителі автоматично переводили їх до наступного класу з мінімальним балом.

– І коли ти закінчила школу?

– Минулого року.

– Зазвичай нам подобається, коли нас називають ромами, а не циганами, – зауважив молодий ром.

Модя

– Врахую на майбутнє.

Розмова тривала мимоволі.

– Як тебе звати?

– питав молодий ром.

– Модя.

– А мене – Фелікс.

– От і познайомилися, Феліксе, – посміхнулася дівчина.

– Тобі вісімнадцять років?

– Вісімнадцять, –

підтвердила молодиця.

– І ти також з Малих Ком'ят? – продовжував вгадувати молодий ром.

– Еге ж... З них, рідних, – знов погодилась співрозмовниця.

– Ти мені подобаєшся, – спонтанно сказав Фелікс.

– Ти також, нівроку, – ввічливо відповіла Модя. – Ось, до речі, ми й прийшли.

– Ти тут живиш? – для годиться перепитав Фелікс і почав нахилитися до дівчини, щоб поцілувати її.

– Це оселя батьків, – відповіла молодиця й підставити для поцілунку щоку. Але Фелікс рвучко припав до дівочих губ і вони почали цілуватися. Це тривало може хвилину. Хлопець відчув полуничний смак дівочих губ.

– А ти хитрун, – пожартувала дівчина.

Модя відірвала свої уста від губ рома й намірилася йти до свого двору.

– Може, даси мені номер телефона? – попросив молодий ром, притримуючи дівчину.

– Може, тобі ще дати ключі від дому, де гроші лежать? – далі жартувала дівчина.

– Будь добра... – хлопець попросив з благальним поглядом.

– Гарзд. Записуй або запам'ятовуй....

Ми ще кілька разів облизали один одному губи і вона увійшла в дім.

Побачення Фелікса й Моді тривали вже упродож двох тижнів. При зустрічах молодий ром читав їй свої поеми про кохання. Дівчина була у захваті.

– Феліксе, дай мені свій зошит з віршами почитати додому, – просила Модя на перших побаченнях. – У тебе вірші прості і неповторні, чіткі й зрозумілі, – продовжувала красуня.

Молодий ром дав їй папку з власною поезією.

Якось, коли Фелікс зібрався їхати на додаткові уроки у Виноградів і прискорено крокував до центру села, щоб встигнути на маршрутний автобус, перед ним зупинився автомобіль. З машини вийшла Модя з батьками.

– Ну, кажи йому! – наказав батько доньці. Він тримав її за лікоть.

– Феліксе, це наша остання розмова... – мовила дівчина з примусу батька. – Забудь про мене... – Вона вирвалася з батькових рук й сіла в авто.

Я бачив, як по її щоках котилися сльози.

– Ти зрозумів її? – викрикувала мати. – І забери свої писульки! – кинула мені в обличчя зошит з віршами.

– ...бо я твої циганські руки й ноги переламаю! – пригрозив батько.

– Ти, гидке циганча! – продовжувала мати й хотіла плюнути йому в обличчя, та він встиг відхилитися.

Фелікс остовпів. Було образливо, прикро і нестерпно.

Автомобіль загуркотів і поїхав.

Молодому рому на душі стало тривожно, настільки, що того дня не поїхав на уроки малювання, а повернувся додому. Хотів побути на самоті.

Фелікс пішов у шкільний сад і заховався поміж дерев.

– Во ім'я Ісуса Христа! Що поганого зробив їм я або моя громада? – звернувся молодий ром до небес. – Чому вони нас так ненавидять?..

Він кілька годин пробув у саду. Розмірковував і звертався до небес. Врешті повернувся додому. Нікому нічого не сказав, натомість увесь свій біль вкладав у поеми.

Я – БРИГАДИР

– Сину, це великий сором, що ти їдеш на заробітки з іншими бригадирами, а твій дідусь був великим бригадиром з чотирнадцяти років, – напучувала Хмаринка.

– А, що робити? – відповідав Фелікс. – Треба ж на щось жити.

– Мій батько поважний лідер ромів, а не раб-циган, – продовжувала мати.

Нашу розмову почув Ласло і втрутився:

– Феліксе, через кілька місяців я знайду роботу, а ти збереш бригаду.

– Дідусю, я не вмію бути бригадиром.

– Навчишся.

Ласло дотримав слова. Він уклав договір з фермером з населеного пункту міського типу Бар Жмеринського району Вінницької області. Роботодавець водночас був ректором місцевого коледжу.

Я зібрав бригаду з тридцяти чоловік. Зі мною поїхали дівчата, хлопці та зрілі жінки. Дідусь залишився удома, бо мав багато волонтерської роботи на благо ромів Виноградівщини. Мені пощастило, що фермер виявився людиною благородної душі. Мав «Волгу» чорного кольору.

Ми мешкали в самому центрі населеного пункту, в одноповерховому гуртожитку. В сусідніх будівлях жили студенти.

Я просто залишався собою і в мене більш-менш виходило бути бригадиром.

Ми снідали й вечеряли в їдальні разом зі студентами, а обід нам привозили в поле. Харчування було безкоштовним, а страви – апетитними.

Працювала моя бригада в саду, збирала яблука. Тут працювали й студенти. Я познайомився з ними.

– А вам скільки платять?

– Тридцять п'ять копійок за один зібраний кілограм, – відповіла студентка другого курсу. – А вам?

– За договором – п'ятдесят копійок за кілограм зібраних і двадцять – за яблука-падалиці, – відповів Фелікс.

– Пощастило.

– А що у вас за училище? – допитувався бригадир ромів.

– Це коледж сільськогосподарських професій, – пояснювала вісімнадцятирічна дівчина. – А ти десь вчишся чи, може, вже закінчив?

– Я навчаюся у восьмому класі.

– А скільки тобі років?

– Двадцять.

Господи мій милий! Як же я соромився, ніяковів і злився, але стримувався перед незнайомою дівчиною. Мені було соромно, бо моя співрозмовниця могла похвалитися тим, що вона вже на другому курсі. А я чим? Тим, що у двадцять років вчуся у восьмому класі? Вона ще подумає, що я розумово відсталий. Це найбільше мене пригнічувало.

– А чому ти вчасно не пішов до школи?

– Знаєш, ми з мамою часто мандрували по світу. Крім того, я багато хворів, а мати до того ще й не мала грошей, щоб зібрати мене до школи.

– А ти хто за національністю? І всі ви?

– Ми – роми.

– А роми – то хто?

– Це – цигани. Просто «роми» – культурніше й літературно.

– Зрозуміло.

– А ти як ставишся до ромів? Що чула про мій народ?

– Ну, я не знала, що вас називають ромами. А краєм вухом чула, що цигани – мандрівний народ і що вони викрадають чужих дітей.

– Про мандри – правда, а решта – вигадки, хоча, правильніше сказати, – це стереотипи.

– А ти цікавий співрозмовник. Мені ти подобаєшся.

– Дякую. Це взаємно.

Далі я вже не міг продовжувати розмову, бо ноги від нервового збудження не витримували мого тіла і я в будь-яку мить міг впастися на землю й розплакатися, а це було б великою й неприпустимою ганьбою перед дівчатами. Я з похиленою головою пішов до посадки, що тяглася уздовж траси, де нікого не було. Сів і затулив обличчя руками. По щокках текли сльози. Я думав: «Господи Мій! Вона ж така красуня, така розумна, а я.., мабуть, розумово відсталий циган...», – і мною тру-

сило від згадки про своє убоге життя, мене нудило.

Я був бригадиром рівно два тижні. Сімнадцятого вересня я вже був удома. Заробив шістсот гривень.

– Чому ти кинув бригаду? – спитав Ласло.

– У мене Школа, – відповів Фелікс.

– А на кого ти залишив бригаду?

– На тітку Ірину.

– А-а, вона зможе. Я знаю, – відповів дід.

Я продовжив навчання у дев'ятому класі.

БУДІВЕЛЬНИК У МУКАЧЕВІ. ДЕВ'ЯТИКЛАСНИК

– Феліксе, чому ти мандруєш світом? – спитав рідний брат матері.

– А що робити, вуйку? – відповів племінник. – Треба на щось жити.

– Ходи зі мною, – відповів Ласло-молодший. – Жити будеш у мене і разом будемо ходити на роботу.

– Навіть не знаю... Яюсь незручно.

– Чого б це? Ми не чужі один одному.

Дядько був бригадиром будівельників у Мукачівському районі. Що сказати? Він – син свого батька. Ласло-молодший одружився з дівчиною не ромської крові. Вона – красуня благородного характеру. Народила їм трьох синів.

– Вуйку, я поїду з вами, але тільки на три місяці.

– Чому саме на три? – здивовано спитав дядько.

– Через дев'яносто днів починається навчання у школі.

– Ти в який клас ходиш?

– Перейду в дев'ятий.

– Але ж тобі двадцять один рік?

– Ну й що? – хлопець ніяковів і злився.

– Гм... – намагався щось сказати дядько.

І я поїхав.

Ласло-молодший мешкав у селі Верхня Визниця Мукачівського району. Його буди-

нок – на головній вулиці села. Невеликий, сім на чотири метри, з двома кімнатами і коридором. З першого погляду видно, що тут живе великий майстер-будівельник: стіни художньо розмальовані, огорожа при вулиці кована з візерунками; подвір'я рівно забетоноване, навіть собача будка – наче маленька хижка. Позаду будинку – двадцять соток землі. За городом здебільшого доглядала дружина Маруся. Їй допомагали старші діти. Вона ніде не працювала – доглядала річного сина.

На роботу в місто добиралися ми дядьковим автомобілем. Він мав «Жигулі-06» синього кольору. У бригаді працювало п'ять чоловіків-ромів.

Найпершим нашим замовленням з будівництва від коли я приїхав було те, що треба було напіврозібрати будинок навпроти Зеленого ринку, повністю розібрати старий черепичний дах, замінити прогнилі дерев'яні конструкції й накрити шифером. А ще розібрати дві паралельні стіни з вальок і вимурувати з цегли. Ми працювали кілька тижнів. Маруся готувала нам на сніданок чай з бутербродами та обід.

Другим замовленням було те, що ми викопали канали і забетонували фундамент для майбутньої ромської християнської церкви навпроти циганського табору в Мукачеві. Наша бригада впоралася з цією роботою за тиждень. Ми виконали замовлення швидко не тому, що такі робітні, а через те, що нам

допомагали місцеві ромські чоловіки та підлітки.

Згодом Ласлу-молодшому запропонували перекрити дах Мукачівського районного моргу. Тут затрималися на кілька тижнів. Я дивився зверху вниз, як засмучені родичі забирають своїх покійних близьких. Їх сум передавався й мені. За час роботи я склав десятки віршів і поем, присвячених смерті.

Наша будівельна бригада обновлювала старі облуплені фундаменти, облицьовувала стіни будівель тощо.

За весь час роботи з дядьком, а це три місяці, я заробив шість тисяч гривень. На всі заощадження придбав продуктів харчування на зиму.

– Наталко, я кохаю тебе! – сказав Фелікс під час уроку всесвітньої історії на весь клас.

– Феліксе, припини, будь добрий, – сором'язливо попросила дев'ятикласниця.

Я кілька тижнів не давав їй проходу: читав власні вірші й присвячені їй поеми. Мені тоді здавалося, що я її по-справжньому кохаю, хоча зараз розумію, що це було просто захоплення Наталчиною вродою.

– Феліксе, якщо кохаєш мою племінницю, то спочатку подружися зі мною, – пожартував учитель.

Він був двоюрідним дядьком Наталки. Його слова молодий ром сприйняв, як перший крок до серця коханої. І тому Фелікс на

наступний урок всесвітньої історії, а це було через тиждень, приніс пакет і простягнув могорич вчителю:

– Візьміть, будь ласка.

– Що це? – спитав здивовано дядько Наталки. Він уже й забув про свої слова.

– Всередині коньяк і коробка цукерок, – відповів я.

– А навіщо це мені?

– Щоб ви відпустили Наталку зі мною на побачення.

– Я ж минулого разу пожартував, – усміхнувся вчитель.

Він не взяв мій могорич. Фелікс на перерві відніс коньяк технічним працівникам школи, а цукерки віддав Наталці, хоча вона спочатку не хотіла брати.

Згодом почалися іспити за дев'ятий клас, вручення атестатів, то ж я забув про своє захоплення...

ДЕСЯТИКЛАСНИК

– Сину, мій знайомий фермер викликає мене, щоб укласти договір, але я не можу поїхати, бо маю багато роботи вдома, тож поїдь ти, – сказав Ласло.

– А в якій області? – перепитав Ласло-молодший.

– У Вінницькій.

І мій дядько поїхав у Вінницьку область, район Чечельник, село Вербка. Він уклав договір про найм на будівельну роботу. Роботодавцю потрібно було звести зерносховище сорок на двадцять метрів. А окрім того – закласти фундамент майбутньої сушарки зернових культур. За перше передбачалася оплата в сумі двадцять п'ять тисяч гривень, а за друге – двадцять. Звісно ж, замовник зобов'язувався забезпечити робочих житлом і триразовим безкоштовним харчуванням.

– Дідусю, віднесеш мої документи директорці школи? – спитав я Ласла. – Щоб продовжити навчання в десятому класі, – пояснив.

– Звісно ж, віднесу, – відповів дід. – Але куди ти їдеш?

– На заробітки.

– А на довго?

– На чотири тижні.

Я, Ласло-молодший і четверо ромських чоловіків поїхали на будівництво. Жили в триповерховому приміщенні, де на першому поверсі була слюсарська майстерня з ремон-

ту тракторів і душові кабіни. Їдальня була навпроти нашого тимчасового житла. Роботи велися позаду цієї будівлі.

Спочатку взялися будувати зерносковище. Зробили розмітку траншей і викопали, встановили опалубку й залили розчином бетону. Стіни зводили з бетонних плит, які встановлювали за допомогою крана. З'єднували плити електрозваркою. Накрили дах.

Траншеї були глибиною півметра й шириною сорок сантиметрів. Фундамент – півметра висоти. Плити – три на чотири метри. Їх нам доводилося привозити з околиці села, але перед тим «виривати» з колгоспного хліва. Часто прораб давав нам додаткові роботи.

Згодом взялися до іншої роботи за договором. Екскаватор викопав яму глибиною три метри й шириною – чотири. З усіх сторін ми зробили опалубку й залили фундамент розчином. Також забетонували долівку.

Після трьох тижнів нашої роботи з міста приїхали майстри і встановили сушарку.

Роботодавця бачили ми зрідка, але майже щодня спілкувалися з прорабом. Він був говірким і мудрим. Іноді жартував зі мною:

– Поглянь, які в мене дівчата, – витягував фотографію з гаманця. – Коли засватаєш котрись із них?

Мав четверо дівчат. Дві навчалися в університеті на першому й другому курсах. Менші ходили до школи в десятій та одинадцятій класи.

– Якщо я стану вашим зятем, то ви будете плакати, а ваша дружину рватиме волосся на голові, – підтримував я жарт.

– Чому це?

– Я заберу вашу доньку в Закарпаття і ви будете її бачити тільки на великі свята. А ще до вас у гості, за нашою традицією, будуть приїжджати сотні таборян, моїх родичів.

Він змовчав.

Двоюрідна сестра дружини прораба була власницею сільської крамниці, тож ми щовечора після роботи заходили до неї й випивали по бокалу пива. Я пив квас. Бралось в борг до першої получки.

Минули три місяці. Кожен з нас заробив по шість тисяч гривень.

Першого вересня я був удома.

ОДИНАДЦЯТИКЛАСНИК

Влітку 2009 року я не поїхав на заробітки. Наймався на роботу до добрих людей. Спершу ходив вулицями Заріччя.

– Доброго дня! – вітався з людьми.

– Здрастуй! – відповідали.

– Бог у поміч! – казав, коли бачив, що господарі працюють на власних подвір'ях.

– Дякую.

– Вибачте, що вас турбую, проте хочу спитати, чи була вам не потрібні працівники для сільськогосподарської роботи?

– Та ні. Ми самі все робимо.

– А може вашим родичам потрібні?

– У них є ми, а в нас – вони, то ж не думаю, що до них варто звертатися.

– Тоді порадьте, будьте добрі, до кого мені сходити чи на якій вулиці краще питати? – я не втрачав надії, був наполегливим.

– Навіть не знаю... А ти пройдися центральною вулицею, можливо там. Там живуть багатші.

І я йшов.

– А скільки коштує твоя робота? – питав дехто. – Мабуть ти дорогий.

– Та ні. Не дорожчий, ніж курець витрачає в тиждень на сигарети.

– І скільки ж?

– Домовимося так, щоб вам було вигідно платити, а мені приємно працювати.

– А ти мудрець, – зауважив співбесідник.

- Скажіть, що вам треба робити?
- Підкопувати капусту.
- А скільки соток засаджено нею?
- П'ятнадцять.
- Моя ціна двадцять гривень за годину.
- А за п'ятнадцять погодишся? – спитав

усміхнено господар.

- Гаразд, п'ятнадцять, плюс обід з кавою,
- Фелікс навмисно просив двадцять гривень, бо знав, що роботодавець збиватиме ціну.

Ми потисли один одному руку.

Під кінець літа я збирав у полях шипшину й оптом, по ціні п'ять гривень за кілограм, здавав. З сьомої ранку до обіду я міг зібрати до п'ятнадцяти-сімнадцяти кілограмів. Шипшина – рослина з колючками, і це дошкуляло. Цим заробітком я займався до листопада.

Потім почалися морози.

Я припинив збирати лікарські ягоди не тому, що боюсь холоду, а через те, що ці ягоди після кожного морозу ставали м'якшими і їх не хотіли приймати.

З одинадцятого класу запам'яталося, як вчителька фізики на одному з уроків сказала:

– Діти, особливо ви, дівчата, ніколи не виходьте заміж за хлопця, у якого батько п'яниця.

– Чому? – спитали однокласниці.

– А тому, що колись і ваш обранець стане таким, як його батько. Це гени.

Почувши цю пораду, я замислився. Кілька днів думав. Значить, за мене ніхто з дів-

чат не вийде заміж, бо мій батько «не путьовий». Я ненавидів його і проклинав всіма чорними і білими силами. Я гнівався.

Невдовзі, перед врученням атестатів, почалися державні іспити. Нас усіх, майбутніх випускників, зібрали в спортивному залі. На вході нас перевірили, чи не має хтось шпартгалок. Випробування тривали годину.

У червні відбувалося зовнішнє незалежнє оцінювання. Напередодні ми всім класом, окрім тих, що не планували вступати до вишів, поїхали у Виноградівський райвідділ освіти й зареєструвалися на випробування. Пам'ятаю, як ми стояли перед кабінетом в черзі. Я за списком був тридцять п'ятий (бо крім мого класу реєструвалися й інші майбутні абітур'єнти). Підійшла моя черга і я увійшов у кабінет.

– Як тебе звати? – спитала працівниця районного відділу освіти.

– Фелікс.

– З якої ти школи?

– Великоком'ятівська загальноосвітня школа перших-третьох ступенів.

Вона миттю знайшла мене в списках і спитала:

– З яких предметів здаватимеш ЗНО?

– Українська мова й література, історія України і географія.

Так я записався на ці випробування.

Зовнішнє незалежнє оцінювання проходило протягом червня у Виноградівській гім-

назії. Перед входом в аудиторію нас всіх ретельно оглянули на предмет шпаргалок тощо. У класі я сидів у першому ряді за третьою партою. Сидів і відповідав на запитання. Випробування тривало три години.

Так я здав ЗНО.

– Можна вийти за покликом природи? – спитав Фелікс.

– Тебе проведуть.

Мене провели до вбиральні, почекали перед дверима, а коли я вийшов, то супроводили в аудиторію.

ПЕРШОКУРСНИК

У 2010 році я закінчив одинадцятий клас і на той час мені було двадцять три роки. Отримавши атестат про повну загальну середню освіту, я вирішив вступити до університету, але більшість моїх співмешканців у таборі почали мене відмовляти від цього кроку, мовляв, ти і так ніколи і ніким не станеш, бо ж ми – цигани! Я не дослухався до їхніх порад. У мене не було конкретної мрії ким хочу стати, я просто хотів продовжити вчитися. Адже після школи відчував, що хочу знати більше.

Я вступив до одного з престижних українських університетів на юридичний факультет. Мене зарахували на дневну форму навчання і це мені сподобалося. Ще в школі нам з однокласниками вчителі радили навчатися стаціонарно.

У 2010 році абітурієнти мали право подавати документи для вступу до п'яти вищих навчальних закладів, а після вступних іспитів вирішували, в якому будуть навчатися. Я подав заяви тільки до трьох університетів. Коли першого липня прийшов у один із трьох, то до приймальної комісії збіглося багато цікавих. Мене оточили й почали фотографувати. Дивилися на мене і дивувалися. Усім нам очі вилазили на лоб – вони чудувалися, що циган прийшов учитися, а мене бентежила їхня дивна поведінка. На мене

дивилися як на прибульця з іншої планети. А я дивився на них як п'ятнадцятирічний підліток, що вперше побачив свою матір, бо виріс у сиротинці.

Чимало доводилося мені пережити за час навчання у цьому виші.

Двадцять п'ятого серпня я поселився в чотириповерховому гуртожитку з блочною системою: дві кімнати з санвузлом, по четверо в кімнаті. На входних дверях були порядкові номери. На кожному поверсі – вісім окремих блоків. Дівчата й хлопці мешкали в окремих блоках.

Комендант заселяв студентів навмання, хоча дехто домовлявся з ним про пероналії. Я цього не робив. У мене не було знайомих.

Прийшов в гуртожиток, я взяв у чергового на прохідній ключ від свого нового помешкання: блок № 9 на другому поверсі. Відкривши входні двері, я побачив, що маю вже двох сусідів. Їх у приміщенні не було, але на вішалці висіли дві осінні куртки, а біля ліжок стояли нерозпаковані сумки. Я подумав: «Отже, все добре. Уже маю з ким спілкуватися. Можливо вони стануть моїми друзями...». І я очікував зустрічі з ними. Просто сидів і роздивлявся написи на стінах, залишені попередниками. Та в ейфорії почуттів я не міг скласти слова докупи, думки плуталися.

Хвилююча мить. Відкрилися двері, увійшли двоє веселі студенти. Один трохи повнуватий, низького зросту, інший – високий,

але худорлявий. Я привітався, коротко представився. Та вони, побачивши мене й мляво привітавшись, одразу вийшли. Я думав, що, мабуть, мають невідкладні справи. Нічого, в нас ще буде час поспілкуватися. Через десять-п'ятнадцять хвилин в кімнату увійшла комендантка Софі Пилипівна:

– Бери свої речі та йди за мною!

Я не розумів, що відбувається, проте виконав це прохання. Ми спустилися у підвал. Софі Пилипівна, показуючи рукою, мовила:

– Прямо по коридору останні двері справа – твоя кімната! – а сама розвернулася й пішла геть.

Я відкрив двері, на які мені показала комендантша, й побачив, що це ніяка не кімната, а звичайна комірчина два на два метри, без вікна, ліжка, шафи й столу – нічого, тільки купа неприбраного мотлоху.

Я подумав: «Нічого, головне я студент! Завтра зроблю собі ліжко, он скільки в коридорі дощок... Облаштуюся».

Одинадцята година вечора.

Я прибирав і почав лаштуватися до сну. Звісно, на підлозі. Вимкнув світло і мені стало моторошно: на стінах ввижались чорні тіні, звуки з водогону й каналізації здавалися демонічними голосами. В якусь мить я уявив себе в труні й розпачливо закричав: «Заради Господа Ісуса Христа, заберіть мене звідси!»

Увімкнув світло і стало краще.

Світло горіло цілу ніч.

Я вирішив завтра сходити в магазин й купити світильник.

Ранок.

У підвалі умивальника чи душу не було. Я піднявся на перший поверх. Перед входом до вмивальні почув розмову хлопців:

– ...Я чув, що до вас в кімнату підкинули циганча? Вот сміхота... Звідки взялося таке нещастя?

Я розвернувся й пішов до своєї кімнати-комірчини. Так і не вмився.

Не хотів, щоб студенти зрозуміли, що я чув їхню розмову, бо гадав тоді, що їм було б соромно переді мною, а зараз знаю, що вони анітрошки не пожалкували б за свої слова.

Тож я причесав волосся гребінцем, витер обличчя вологими салфетками, пожував шкірку з лимона, вискуб зарості з носа, вирівняв пальцем брови та пішов у місто. Спочатку мав заглянути в університет, взяти розклад занять, записатися як читач у бібліотеці. Після того хотів сходити у господарську крамницю – планував змайструвати собі ліжко, столик, стілець і якусь шафу. Тому мені потрібні були цвяхи, а молоток взяв би у технічного працівника гуртожитку.

Я вийшов з двору гуртожитку і повернув ліворуч, у напрямку центру. Не пройшовши й кілька метрів, побачив перед собою дівчат-студенток, яких зустрічав напередодні. Зрадів і почав їх наздоганяти. Та наблизившись, за кілька метрів почув їхню розмову:

– Ти бачила того цигана? Жах! Який же він бридкий... Від самої згадки мене зараз знудить... – дівчину, яка це говорила, справді пересмикнуло. – Тьху!

Я розгубився. Стало прикро за свою приналежність до ромів. Я чув на свою адресу подібне й раніше, та ніколи не відчував себе так принизливо.

У школі ж було зовсім інакше. Однокласники ставилися до мене, як до свого друга, рівного співрозмовника, а вчителі ніколи мене не виділяли з-поміж інших.

Тепер я уповільнив ходу, щоб дівчата віддалилися від мене. Якби не моє прагнення вчитися, то я б після почутого від дівчат запанікував, замкнувся тощо.

До університету йшов я повільно і тому запізнився на перше зібрання своєї групи в навчальній аудиторії. Про що там говорили – не знаю. Була дев'ята двадцять. Куратор ознайомлював з графіком занять, з навчальними дисциплінами і розповідав про викладачів. Я увійшов в аудиторію і хотів присісти на вільне місце в другому ряду, але однокурсник дав зрозуміти, що тут зайнято. Я пішов далі. У наступних рядах мені, теж не дозволили присісти. Опинився я аж в кінці аудиторії. Сидячи, я ловив на собі зневажливі погляди одногрупників. Був скутий і здивований. Відчувся тут чужинцем.

Після завершення ознайомчого зібрання я пішов у бібліотеку.

– Здрастуйте! – привітався з працівницею.

– Чого тобі? – спитала жінка.

– Хочу стати вашим читачем, оскільки я студент і мені потрібні будуть книги.

– Ага... Знаю я вас, циганів! Візьмети книгу, а потім не повертаєте. А мені що – в табір ходити за книгами і шукати серед тисячі циган, всіх на одне лице, того, котрий узяв книгу? Записати запишу, але книги за межі бібліотеки не дам! Хочеш – читай тут.

– Красно дякую і за це, – я погодився, бо ж вибору не мав.

Після бібліотеки сховався у крамницю, а звідти – в гуртожиток. Дорогою запитував себе: що це таке? Чому всі зі мною так, наче з чужинцем і, навіть, гірше? А може я потрапив в інший світ? Буває ж таке в фільмах... А може я сплю?

– Скажіть, будь ласка, ми зараз в Україні? – спитав я у прохожої.

– Ні. Ми в Голівуді, – віджартувалася та.

На жаль, це була реальність початку двадцять першого століття.

Я повернувся до своєї убогої кімнати. До вечора змайстрував собі ліжко. Ну, майже ліжко. А також столик. Дощок для стільців не вистачило.

Так я жив у підвалі три місяці: вересень, жовтень і листопад.

Якось я почув голоси в коридорі.

Вийшов зі своєї коморки.

– А він що тут робить? – спитав ректор університету.

– Він тут мешкає, – відповіли техпрацівники.

– Хто його сюди поселив?

– Комендантша.

У гуртожитку зникла вода, то ж студенти не могли приймати душ, мити посуд тощо. І ректор разом з технічними працівниками спустився у підвал, щоб перевірити систему водопостачання.

Ректор був добрий, чесний і справедливий, а в роботі завжди любив усе контролювати. Як і того дня. Він обурився вчинком комендантші щодо мене і миттю наказав переселити мене з підвалу, а Софії Пилипівні вичитав догану.

Мене поселили на четвертому поверсі у блок з порядковим номером «25». Спершу мешкав сам. Через кілька тижнів до мене підселили двох студентів-заочників, які прийшли на зимову сесію. Я познайомився з ними. Одного звали Маркерій, а іншого – Дорій. Співмешканці були життєрадісними хлопцями. Ми подружилися.

Якось увечері мої приятелі запропонували пройтися містом. Я згодився. Ми ходили міськими вулицями, освітленими ліхтарями. Було досить людно.

Ми розмовляли про різне. Почали з дівчат, а закінчили політикою. Наткнулися на кав'ярню й вирішили випити гарячої кави.

Увійшли. За столиками сиділа міська молодь, а за прилавком працював молодий бармен років двадцяти п'яти.

Замовили каву і вийшли на зовнішню терасу. За кілька хвилин бармен виніс наше замовлення. Ми запалили цигарки й спроквола смакували каву. Наш затишок потривожили місцеві хлопці, що були напідпитку.

– Дайте сигарету! – сказав один з них.

Інші стояли на тротуарі неподалік.

Я витяг з кишені пачку й простяг:

– Пригощайся!

– А можна кілька? Бо нас багато, – спитав парубок у шкіряній куртці.

– Бери. Нехай хлопці курять на здоров'я, – жартівливо відповів я.

Незнайомець взяв п'ять недешевих сигарет і попросив запальничку.

Поки я діставав її з кишені, мій друг Маркерій вирішив теж пожартувати й сказав:

– Вогника шукай де-інде....

Незнайомець, мабуть, не зрозумів жарту або що, тож миттєво наніс Маркерію удар. Той впав на пластиковий сміттєвий бак, що стояв поруч, і розтрощив його. Діталось і моєму другові Дорію – також звалився з ніг.

– Чому б'єш підлітків? – спитав я.

Незнайомець хотів вчідити й мені, та я вивернувся з-під удару.

– Ти що, збожеволів? – чудувався я.

Він замахнувся вдруге та я схопив його обома руками за голову, нахилив до себе,

вдарив коліном в живіт і відштовхнув. Він розпростерся на землі. До мене кинулися інші. Я рвучко скинув куртку і пішов їм назустріч. Одному зробив підніжку, іншого вдарив головою в обличчя, що з його носа потекла кров, хотів схопити третього.

Та їх було більше.

Мене схопити й притисли до стіни, в ноги вперли стілець – я не міг рухатися. З підлоги звівся парубок у шкірянці й почалося.

Мене бити в обличчя й живіт. Руками й ногами.

– Давай сам на сам, – розгнівано вигукнув я.

Але незнайомці не зважали на мої слова.

Один бив, решта тримали.

Згодом мене знесилоного штовхнули вперед до залізної труби. Я сильно вдарився чолом і втратив свідомість.

Я вважаю, що в бійці головне не те, хто кого поб'є, а сміливість, мужність і здатність завжди залишатися людиною. Не думайте, що я зі слабого «тіста». Їх було шестеро.

Прийшов до тями у фельдшерському пункті. Як там опинився – не знаю. Припускаю, що бармен викликав швидку, яка допровадила мене туди. Лікар мене ретельно оглянув і спитав, як я себе почуваю.

Трохи паморочилося в голові.

Але боліло все тіло. На обличчі й грудях були синці. Медик порадив мені кілька днів не ходити на заняття, відійти від пригоди

фізично й морально. Виписав якісь пігулки, не пам'ятаю які, мазь на синці і я повернувся в гуртожиток...

У бібліотеці книги мені давали лише в читальний зал. Хоча інші студенти проблеми з цим не мали. Могли брати книги в користування додому на кілька днів. Та врешті, коли працівники бібліотеки придивилися до мене пильніше й збагнули, що я пунктуальний, відповідальний та шанобливо ставлюся до книг, дозволили й мені сповна користуватися їхніми послугами. Але це було навесні.

Одногрупники, своєю чергою, придивилися до мене й побачили, що я не лише хлопець смуглявий, але й хороший співрозмовник, вірний товариш. І вони стали моїми друзями.

Хоч як мені було важко, проте я витримував і продовжував вчитися.

Терпів та вчився.

КАЗКА ПРО ВІДЧАЙ

За Карпатськими горами і лісами, за прозорими річками і озерами, за старовинним селом Дубки, між лісом і озером мешкали всім нам відомі так звані цигани. Хоча самі вони себе називали ромами і прагнули, щоб й інші їх так називали. Роми завжди були веселі й ніхто не здогадувався, звідки вони черпають позитив? Одні припускали, мовляв, вони такі життєрадісні, бо дурні. Інші казали, мовляв, вони – цигани, тож що з них взяти. Насправді ж їхня вдача – це вони самі. Як і їх предки, вони раділи і радіють життю зсередини і жодні земні проблеми, а тим паче – бідність, цьому не перешкоджають.

Одного разу до табору прийшов смуток. Помер не молодий, але й не старий ром, якого всі звали Жолудь. Він залишив серед живих молоду дружину Райдугу і шістнадцятирічного сина Дорія та силу – силенну боргів. Адже покійник утримував сім'ю завдяки позикам. У одних позичав, а іншим віддавав. І трохи залишав собі. Так щоразу борги збільшувалися. Якщо брати і сестри плакали через втрату свого рідного, то далекі родичі ридали над тілом Жолудя за своїм добром. Так весь табір сумував.

– Сину, як думаєш віддавати борги свого батька? – спитала мати.

Її погляд був жалісливий.

– Мамо, не хвилюйся. Я щось та вигадую. Головне, поховаймо батька, – відповів Дорій.

Він хотів матір втішити, але раптом його перехопили погляди далеких родичів.

– Коли віддаси мені коня, якого твій батько продав? – спитала безслівно двоюрідна тітка.

– А мені поверни 100 рублів, яких позичав твій отець, – нагадав очима двоюрідний дядько.

– Віддай мені ковальський молоток, якого здав твій батько на металобрухт, – озвався очима місцевий коваль-ром.

І так далі. Далекі родичі почали дорікати молодому рому. Хлопець поцілував покійного батька в лоб і вийшов надвір, але там було те саме. Тож Дорій вирішив піти погуляти до озера. Коли йшов, то почув, що хтось ззаду нього наближається. Він різко зупинився і озирнувся. Перед ним стояв зрілий чоловік зі шрамами на обличчі й довгим чорним волоссям. Ром спочатку від раптовості перелякався, та згодом спитав:

– Ти, хто? – Дорій його ніколи в житті не бачив.

– Мене звати Поганий настрій, – відповів жахливий незнайомиць.

– Чого тобі треба від мене?

– Слухай, ти маєш купу боргів свого покійного батька, а віддати не можеш, тож я пропоную повіситися. Бо не буде тебе – не буде й боргу, – радив Поганий настрій.

– Правду кажеш, друже! – згодився молодий ром.

Вже хотів вішатися, але підійшов інший незнайомець.

– А ти хто?

– Мене звати Страх, – відповів перехожий. Він від будь-якого шурхоту трусився. Боязкий чолов'яга.

– А ти чого хочеш? – розгнівався Дорій.

– Якщо ти не думаєш про себе, то подумай про матір. Вона щойно втратила чоловіка і не витримає ще втрату сина – покінчить з собою. Це буде на твоїй совісті, – напучував Страх.

І двоє незнайомих почали між собою сперечатися.

– Замовкніть, обидва! – накричав Дорій.

І хлопець виліз на дерево. Вийняв зі штанів ремінь, зробив петлю, а кінець прив'язав до гілки. Петлю надів на шию і стрибнув. Гілка зламалася і він упав.

Тут з'явилася юна гарна золотокоса дівчина. Від краси можна було осліпнути.

– А ти хто? – спитав Дорій.

– Мене звати Радість. Я прийшла, бо ти мене покликав.

– Я нікого не кликав.

– Не обов'язково казати словами, іноді достатньо відчутти.

Тут Дорій враз зрозумів, що насправді хоче жити, а жодні земні біди не варті того, щоб вкорочувати собі віку.

СУСПІЛЬНА РОБОТА

– Феліксе, я не вічний... – Звернувся до мене Ласло.

– Дідусю, ти про що?

– Бачиш, я з роками не молодію, здаю на силах, втрачаю активність у вирішенні ромських справ. Місцева влада без моєї участі не реагує на проблемні питання ромів, тож наші люди поза увагою, а отже, поза законом...

– Дідусю, що ж ти від мене хочеш?

– У районі потрібен молодий, енергійний активіст, – продовжив дід. – Хочу зробити тебе своїм заступником...

– Як? – дивувався Фелікс.

– Не лякайся! – заспокоїв мене Ласло. – Ми будемо працювати разом і я тебе навчу.

– Я не знаю чи зможу... – відповів невпевнено Фелікс.

– Ти вже третьокурсник, тож теорію права більш-менш знаєш, а зі мною отримаєш практику.

Ласло залучив мене до волонтерської роботи на благо ромів Виноградівщини. У вільний від навчання час я з дідусем відвідував ромські компактні поселення району, був присутнім при розмові Ласла з місцевими посадовцями, інколи до мене зверталися таборяни за правовою консультацією. Мені подобалося працювати з дідусем.

Часто згадую також, як вперше з дідусем відвідав табір:

– Лачо дівес, ромале! – вітався Ласло з таборянами. – Добрий день! Ну, кажіть, що наболіло.

– Нашим дітям забороняють у школі користуватися внутрішнім туалетом, лише тим, що надворі, – скаржилася ромка.

– На нашу вулицю гадж'є продовжують зносити сміття, – повідомляла інша. – А коли я про це сказала голові села, то він мене прогнав з копняком, так і не вислухавши.

– Нам не вдається зробити реєстрацію будинків, – бідкалася третя. – А без документів не можемо провести газ і світло.

– А в мого дідуся немає поспорта, – повідомила дівчина. – Він не отримує пенсію.

– Нас не приймають на роботу, – озивалися чоловіки. – Охорона не пропускає нас навіть на територію підприємства.

Ласло усе занотовував у свій блокнот. Я стояв поруч і не встрявав у розмову.

– Брати мої і сестри! Це мій онук, – показав на мене пальцем. – Він вчиться на юриста.

– Добре, що наш ром буде освіченим, – схвалювали жінки.

– Матимемо свого юриста, – тішилися чоловіки.

Від такої уваги я знітився.

А ще дівчата поїдали мене очима. Я ніяковів від їхніх поглядів, але й тішився.

Згадую свою першу присутність при спілкуванні Ласла з державним посадовцем:

– Чому ви раніше не вирішували цю проблему в таборі? – питав дід. – Ви ж знали...

Ласла у державній місцевій владі поважали і прислухалися до нього. Але посадовець зараз не хотів відповідати на це запитання, відволікав увагу дідуся:

– А це хто з вами? – питав.

– Це мій внук, – відповів ромський активіст. – До речі, він вчиться на юриста.

– Ти мабуть підеш шляхом діда? – звернувся чиновник до Фелікса.

– Якщо буде потреба звернути увагу влади на ромські проблеми, – відповів заступник лідера.

Державний службовець розсміявся на всі тридцять два, та й ми з дідусем посміхнулися.

РОМИ І ЦИГАНИ

Невдовзі я поїхав у Вінницю на семінар «Боротьба з дискримінацією». Цей позаакадемічний тренінг організув Європейський центр. У ньому брали участь дівчата й хлопці різних національностей з різних регіонів України. Нам розповідали про способи боротьби з дискримінацією. Мені найбільше сподобалося те, що лектори наводили приклади боротьби з расизмом у Європі. Я отримав важливі знання.

Добирався потягом. Точніше, двома поїздами. Квиток замовляв напередодні поїздки. Прямого не було, і мені довелося їхати з пересадкою у Львові.

Зі Львова в купе мав я сусідів: матір з донькою та чоловіка років сорока. Ми розговорилися. Я й не здивувався, що в них виникло питання моєї національності.

– Я ром.

– Ти Роман? – перепитала сусідка. – Ти ж казав, що тебе звати Фелікс?

– Мене насправді звати Фелікс, а «ром» – це те ж, що й «циган», просто «ром» – прийнято за літературну норму.

Дивно, що вони не чули про ромів. Хоча щодо циган чи хтось і є, аби не знав. За ними тисячолітня історія. Вони – в піснях, казках і анекдотах. А означення циган ромами у світовій практиці нове. Власне, відколи мій народ потрапив у перелік проблемних в циві-

лізованому світі і цей світ почав його глибше вивчати.

Випадок у потязі дав мені зрозуміти, що в сучасному суспільстві потрібно вживати обидві назви – ром і циган. Це не ми повинні забути стару назву, а суспільства різних національностей мають усвідомити, що існує культурніша назва нашого народу.

Я погоджуюся з моїми сестрами і братами по крові, що при зверненні до нас словом «циган» чи «циганко», нас обпікає зсередини, але тут ми безсилі.

Хочу побажати всім сучасним ромам терпіння і ще раз терпіння.

Кріпімося.

ШОСТИЙ КУРС І ПОШУК РОБОТИ

– Феліксе, лиш не кажи, що ти сам пишеш дипломну... – доскіпувався одногрупник.

– Сам.

– Та ти що? Ну, молодчина, – хвалили дівчата.

– А тема про що? – перепитав одногрупник.

– Адвокатська таємниця, – відповів я. – Це не таємниця, а моя тема.

– Якщо щось не вийде – кажи. Я знаю, де можна замовити. Усього сто баксів, а деінде просять і сто п'ятдесят, – поділився досвідом приятель.

– Ні, я вже краще сам.

– Беріть приклад, – дражнили одногрупниці.

Писав я дипломну протягом шести місяців. Переглядав конспекти, читав книги, спілкувався з викладачами й відвідував спеціальні конференції для студентів. Зрештою я написав своє перше наукове дослідження, але перед тим, як здати екзаменаційній комісії, показав своєму керівникові.

– Феліксе, скажи чесно – хто писав тобі цю роботу? – допитувався викладач.

– Я сам.

Він мені не повірив. Нічого дивного, адже чимало моїх колег замовляли роботи. Це виглядало цілком природно, ніби так і має бути.

– Вибачте, але свою дипломну я писав сам. Ви ж знаєте, що я часто відвідував конференції.

– Ти мене здивував, – зауважив викладач.
– Дипломна написана достойно. Можеш нести її екзаменаційній комісії.

У цей час я навіть не писав нічого художнього. Навіть не допомагав дідусеві вирішувати проблеми місцевих ромів.

Я присвятив себе дипломній роботі.

Так завершився мій навчальний рік.

Я отримав диплом спеціаліста-правника.

* * *

– Доброго дня! – привітався я в одному з кабінетів Виноградівського районного центру зайнятості.

– Здравствуйте! – відповіла працівниця.

– Я шукаю роботу?

– Хто ти за професією?

– Я маю вищу юридичну освіту.

– Поки що немає вільних місць, – не замислюючись, відповіла працівниця.

– Але я не з вибагливих – можу працювати будь-де... – зауважив Фелікс. – Головне, щоб добре платили, – продовжив ром.

– Сходи в теплиці на околиці міста – можливо там тебе візьмуть.

– Дякую.

Я пішов у передмістя, де були розташовані теплиці приватника. Тут вирощували квіти і росаду ярини для продажу.

– Бог у поміч, – побажав я хорошого настрою всім присутнім працівникам.

– Дякуємо, – відповіли впереміш.

– Хто тут у вас головний? – питав молодий ром. – Підкажіть, будьте добрі.

– Ось, Маркерій Степанович, – відповів працівник. – Він – наш прораб.

Я підійшов до нього, привітався по-чоловічому і сказав, що мене привело:

– Мені вас порадили у біржі праці.

– З якого питання? – перепитав той.

– З працевлаштування.

– Вибач, поки що працівники нам не потрібні.

Фелікс повернувся у місто. На автозупинці відірвав шматок оголошення про роботу й зателефонував за вказаним номером:

– Здрастуйте, – привітався Фелікс.

– Доброго дня! – відповів голос молодиці.

– Я телефоную за оголошенням.

– Я вас слухаю...

– Тут пише, що вам потрібен продавець.

– Так і є. Але нам потрібна жінка років тридцяти-тридцятип'яти.

– А що за робота?

– Торгівля фаст-фудами.

– Вибачте, що потурбував, – і Фелікс кинув слухавку.

У міському парку я присів на лавку і спитав сам себе:

– Во ім'ям Ісуса Христа! Що ж робити?

Робота з дідусем була волонтерською.

ВОЛОШКИ

– Скільки коштують волошки? – спитав покупець.

– П'ятнадцять гривень, – відповів продавець.

– А за десять віддаси? – спитав повторно киянин.

– А скільки букетів візьмете? – уточнив квіткар.

– Гаразд, візьму два.

І я зв'язав два букети волошок в один. Справжня ціна моїх квітів – десять гривень. Я навмисно відповів, що мій товар коштує п'ятнадцять гривень, адже трирічний досвід торгівлі на стихійному ринку радив передбачати можливість торгу на ціні. Це було правило вуличного базару.

Продавши перші два букети, я залишив квіти на місцеву бабусю, яка торгувала смородиною поруч, і вийшов з підземного переходу. Ми завжди виручали один одного, якщо комусь із нас треба було кудись відійти.

Я навіть не здогадувався, що це був мій останній день на волі.

Вийшов покурити. Став біля смітника, запалив цигарку і натхненно вдихнув дим. До мене підійшли двоє правоохоронців.

Патрульні ввічливо представилися і попросили мої документи.

Я вийняв з внутрішньої кишені паспорт і передав охоронцям правопорядку.

Люди в формі глянули на мою прописку в закарпатській області, тож спитали:

– Яка мета приїзду в Київ?

– Трошки підзаробити, – відповів я.

– У Закарпатті що, роботи немає?

– Ні. Немає.

– І де ти працюєш, чим заробляєш?

– Торкую польовими квітами – ромашками і волошками.

– І багато заробляєш?

– Не можу скаржитися.

– Ходімо з нами.

Мене відвели у відділок неподалік, якихось двісті метрів, тож ішли пішки.

У відділок спершу увійшов правоохоронець вищого росту, а нижчий ішов позаду мене. Я не встиг переступити поріг, як нижчий ударив мене дубинкою по плечах і від несподіванки я впав.

Били мене довго. Я втратив свідомість. Прочуняв уже у воронку.

Відвезли мене у Київський тимчасовий ізолятор. Вели двором і коридором, наче якогось вбивцю. Закрили в камері три з половиною на два з половиною метри. Я мав час виміряти своє тимчасове помешкання кроками. Було нестерпно образливо, але й страшно від нерозуміння того, що відбувалося, але я стримувався і не подавав вигляду. Зі мною були ще двоє чоловіків. Один затриманий за тероризм, інший – за пограбування. Моїх співкамерники чекали вироку суду.

Я лежав на нарах і думав, чому я тут. Намагався, та не міг знайти бодай якесь пояснення мого арешту.

У київському тимчасовому ізоляторі мене протримали довго. Але чи два тижні, чи два місяці – сказати не можу. Одним словом – довго.

І от я в суді.

Сиджу за решіткою, поруч – двоє правоохоронців. У залі судового засідання – незнайомі мені люди: жінки, дівчата, чоловіки. Час від часу якісь громадяни щось розказували, відповідали на запитання судді й прокурора. Це були свідки.

Я не розумів, що тут діється. Свідки розказували про якісь жахливі події, суддя і прокурор уточнювали деталі процесу. Навпроти представника сторони обвинувачення сидів поважний широкоплечей чоловік років сорока, якого я раніше ніколи не бачив. Він чомусь усі представлені прокурором докази і показання свідків спростовував. Це був мій адвокат.

Коли виступили усі свідки, своє останнє слово сказали прокурор та адвокат. Я не розумів усього, бо їхні виступи були надто професійні. До мене звернувся суддя:

– У вас є що сказати суду?

Я не знав, що він хотів від мене почути, і тому змовчав.

Суддя вийшов із зали засідання. До моєї клітки підійшли незнайомі люди, з ненавис-

тю кричали й плюватися на мене. Чоловіки й собі грубо вигукували: «Тепер згниєш у тюрмі!»

Я дивився на них і питав себе: «Що ж я зробив їм поганого, що всі так мене ненавидять? Я просто торгував польовими квітами...».

Правоохоронці вгамовували розлючених потерпілих. Якби не вони, то незнайомці розламали б клітку, а мене розірвали б на шматки.

Невдовзі до зали увійшла білявка:

– Прошу всіх встати! Суд іде... – мовила молодиця.

Це була секретар судового засідання.

Суддя почав читати з великої кипи паперів. Що він читав – я не розумів. Лунали незнайомі юридичні терміни. Це був вирок.

Я зрозумів тільки останнє речення:

– ...засуджується до позбавлення волі на термін п'ятнадцять років суворого режиму!

Ці слова судді дали мені зрозуміти, що закінчилася моя свобода на найближчі п'ятнадцять років.

Виявилось, що коли я торгував квітами, в Києві розгулював насильник, який ґвалтував дівчат і знущався з них. Три місяці міліція шукала злочинця і не могла знайти, тож начальство почало вимагати від підлеглих радикальних дій. А тут трапився я. На мене й накинули всі звинувачення.

Я відсидів у тюрмі без вини сім років.

Мене звільнили за хорошу поведінку.

* * *

– Що, б'ємося чи тікаємо? – спитав Іван.

– Ти що, брате, глянь – скільки їх! – зауважив Володя. – Звісно ж – тікаємо.

І роми побігли. Попереду – роздоріжжя.

– Ти – туди, а я – сюди! На станції зустрінемося, – вигукнув Іван.

Роми кожного ранку їхали локомотивом до заміського села, де збирали волошки на покинутому полі. А дружини з дітьми цими квітами торгували на Хрещатику й Майдані Незалежності. Так заробляли на життя.

Іван завернув праворуч, Володя біг прямо. За Іваном гнався з десяток місцевих чоловіків. Попереду був тупик, уздовж дороги – триметрова огорожа. Ось ти і попався, – думали місцеві, наздоганяючи цигана.

Іван був сміливим і швидким, про нього роми розповідали дітям казки, начебто він перерізав горлянку самому чорту лише тому, що нечистий попросив його припалити люльку.

Іван підбіг до огорожі, стрибнув з викинутими уверх руками, вчепився й подолав перешкоду.

На станції він спочатку ховався у кущах і дивився на посадочну доріжку. І не даремно – на пероні ходили місцеві чоловіки, шукали цигана. Іван, побачивши їх, пішов пішки до наступної зупинки вбік Києва, де й сів на наступний локомотив. Так він доїхав до Києва без особливих втрат. Увійшов до винайманної квартири і розповів дружині, що з ними ста-

лося. Дружина була мудра, тож пішла до жінки Володі, яка мешкала в орендованій квартирі у сусідній великоповерхівці. Але її чоловік і досі не повернувся. Була десята година вечора. Дружина Володі до ранку чекала чоловіка, але він не повернувся.

Наступного дня дві ромки пішли до замиського села. На околиці натрапили на обгоріле тіло. У ньому впізнали Володю. Викликали швидку, яка відвезли тіло в місцеву лікарню. У морзі жінці повідомили, мовляв вашого чоловіка кинули до гарячої смоли, а перед тим, здерли шкіру з пліч. На всю спину Володя мав татування храму. Ще з юнацьких роки.

Тимчасові мешканці Києва – роми зібрали кошти і дружина Володі відвезла чоловіка до рідного села Онок у Виноградівському районі Закарпатської області. Тут його поховали на сільському кладовищі. Його дворічна донька залишилася сиротою.

* * *

Рам з дружиною та двоюрідними сестрами поїхав додому, в Закарпаття. Їхав потягом Київ-Ужгород у загальному вагоні.

Це відбувалося 2001 року.

– Ці місця для сидіння. – Зауважив Рам пасажиці не ромської крові, яка розляглася. У загальному вагоні «спальними» були тільки верхні полиці. – Тут повинно сидіти троє пасажирів.

– Ти такий мудрий? – іронічно спитав провідник. – Ану вийдім у тамбор і поговоримо.

Рам послідував за провідником. До них приєдналися двоє колег останнього. Почали бити. Врешті-решт Рам втратив свідомість.

– Що з ним робити? – спитав один. Вони думали, що циган помер.

– Викинємо, – запропонував старший провідник.

Так і зробили. Це було неподалік станції Здолбунів. Тіло Рама пролежало кілька днів біля залізниці. Згодом місцева міліція знайшла його. І завдяки тому, що Рам у верхній кишені мав записник з номерами телефонів родичів, його ідентифікували. Тож Рам похований у селі Букове Виноградівського району Закарпатської області.

* * *

Я з Виноградівського району. Тут у сімнадцяти селах мешкають роми.

Наші люди виїжджали у Київ, де торгували польовими квітами. Деякі жінки оптом купляли в заміських селян троянди, тюльпани і гвоздики й продавали на Хрещатику та Майдані Незалежності.

У столиці ми знімали квартири. Оплачували за житло щомісяця сто п'ятьдесят або двісті гривень. Ми завжди трималися разом, особливо, якщо це велике місто, наприклад, у Києві жили в одному районі, на одній ву-

лиці чи, навіть, у одній багатоповерхівці.

У 2001 році ми знімали квартири на Виноградарі в Подільському районі. Було Воскресіння Христове. У столиці святять кошики з пасками два дні. Ми, кілька чоловіків, до храму пішли о десятій годині ранку в неділю. Після обіду у квартирі моєї тітки зібралися земляки моєї крові. Ми слухали музику, танцювали, дехто трошки випивав. Ми святкували. Але о п'ятій годині до квартири увірвалася міліція. Правоохоронці кийками почала бити всіх чоловіків, жінок та, навіть дітей. Чоловіки здачі не давали, а слухняно стримували удари, жінки і діти плакали. Після побиття на всіх чоловіків наділи наручники, відвели на двір і штовхнули у воронок. Нас відвезли до відділка. Закрили у кімнаті для затриманих.

Через півгодини до чергового у міліції підійшли наші дружини і спитали:

– Коли ви відпустити наших мужчин?

– Нехай до ранку побудуть у нас. – Відповіли правоохоронці.

– А можна звільнення скоротити?

– Так. Якщо дасти сто гривень.

Жінки зібрали всю необхідну суму грошей і дали хабара черговому.

Так нас відпустили.

КАЗКА ПРО КОВАЛЯ

За засніженими горами, поораними берегами, за густими лісами жило село Веселухи. Чи може й досі живуть там люди, ніхто цього не знає, але до нас доходять чутки, що між горами мешкають селяни веселіші за сонце, міцніші за сталь та мудріші за сов.

У селі жив один коваль Пекель ромської національності. Він одружуватися не хотів, хоча жінки на нього задивлялися, був славним женихом. Сам коваль жартував:

– Моя дружина – сталь, а наші діти – ковальські вироби.

Пекель користувався повагою у односельчан.

Одного разу повз село їхав один пан. Кінь вершника страшино втомився, тож багач вирішив зупинитися на ніч у селі та відпочити. Йому випадково трапився на дорозі Пекель.

– Здрастуйте! Підкажіть, будь ласка, де у вас можна переночувати? – Звернувся перехожий до коваля.

– У кінці вулиці є корчма, там можна орендувати кімнату.

– Красно дякую.

– Дозвольте оглянути вашого коня?

– Гаразд, тільки, що там оглядати, він же втомився. – Дивуючись відповів пан.

Пекель оглянув коня та сказав:

– У вашого друга занадто важкі підкови і тому він повільний та швидко втомлюється.

– І що мені робити?

– До речі, я місцевий коваль, якщо бажаєте залишити його в мене на ніч, а наранок заберети сповненого сил і з новими легшими підковами?!

Так і вирішили.

Пекель цілу ніч працював. Серед його нічної роботи було те, що він все своє нажити та фамільне золото розплавив і зробив чотири підкови, на кожній залишив надпис «золото з родини Пекелів». І підкував нові легші копита коняці, а старі залізні підкови викинув.

Наранок пан прийшов до кузні й не впізнав свого вчорашнього втомленого друга.

– Як я можу вам віддячити за роботу? – Спитав гость коваля.

– Ви вже мене віддячили. – Відповів Пекель.

– Чим же? – Здивовано спитав багач.

– Ви збережте золото моїх предків для майбутнього, адже я дітей немаю, щоб передати їм фамільний спадок.

– Дозвольте хоч заплатити?

– А навіщо мені гроші? На кого їх буду витрачати? На дневний пайок їжі я зароблю в кузні.

Але пан був з таких людей, котрі ніколи не залишаються в боргу. Щоб віддячити, він запросив нового знайомого на своє весілля.

Невдовзі Пекель сидить і думає в чому йому піти до пана на урочисту подію. У цю мить до кузні прийшов його кум, якого всі називали Зуб.

– Куме, чому сумний такий?

– Лихо мені, я маю запрошення на весілля, а немаю в чому піти, глянь одні штани порвані, другі вийшли з моди, а треті трошки замурзані.

– Візьме мої! Я одягав їх один тільки раз, тож вони як нові. – Запропонував кум коваля.

Пекель, щоб віддячити Зубові, запропонував йому сходити з ним разом.

– Як? У мене немає запрошення. – Зауважив Зуб.

– У мене є два листи-перепустки, для мене та близької мені людини, а ти ж і є мені як рідний.

Так і вирішили піти разом до багача на весілля.

Пан побачив, що коваль використав запрошення, тож зрадів і миттю представив його іншим гостям. Присутні на весіллі почали підходити, спілкуватися з Пекелом та його кумом.

– Ви так модно виглядаєте в цих штанях.
– Сказав один з гостей.

– Дякую.

– Якщо не таємниця, скажіть нам, де ви купляли їх? – Спитав один пузатий пан.

– За кордоном.

– Розуміються закордонці на моді, не те, що наші байдики б'ють.

І тут Зуб пожалів, що виручив свого друга, його можна зрозуміти, адже Пекелю чужі штани дуже пасували, навіть більше ніж на власнику виглядали та ще на додачу всі гості кажуть приємні компліменти. Тут Зуб не витримав і сказав:

– Негайно повертай мої штани!

Хоч як Пекель не соромився, проте виконав прохання свого розгніваного кума. А сам без штанів повернувся додому.

Після цієї ганебної ситуації коваль ніколи в житті не брав чужих речей, а користувався тільки своїми.

І я там був на весіллі весь той сором Пекеля, гнів і заздрість Зуба та дивування присутніх – бачив, але стояв осторонь, як і решта гостей.

ІСТОРІЯ МІЙРА

Десятого листопада 2013 року день видався життєрадісним, хоч часом повівав холодний вітерець. О восьмій годині ранку я поїхав у Виноградів. Добрався сільським автобусом за маршрутом село Малі Ком'яти – Виноградів. Я вирішив поспілкуватися зі старим ромом, якого всі звали Мійро. Тож у місті пішов до нього додому. Він мешкав на вулиці Миру. Я знав – де, і на нумерацію будинків уваги не звертав.

– Доброго дня! – привітався я і потиснув руку Мійра.

– Вітаю, юначе! – відповів Мійро.

Переді мною стояв шістдесятип'ятирічний ром, високий і широкоплечий, з кучерявими вусами і зализиною спереду.

– Чи маєте час, щоб зі мною поспілкуватися? – захоплено спитав я.

– Звісно, що маю. Сьогодні ж вихідний.

Це була неділя.

Я почав розпитувати про те, що спонукало цей мій приїзд до нього.

– Знаю, що ви раніше жили в селі Чорна Гора. А що привело вас сюди?

– Хлопче, може краще не треба, – озвалася дружина господаря Моніка.

Я трохи зніяковів від слів ромки. Мою розгубленість побачив Мійро й мовив:

– Чому ж, жінко, нехай молодь знає, як жили їхні предки.

Слова старого рома мене підбадьорили. Я ще дужче захотів знати причину переїзду Мійра до міста.

Я очікував, що Мійро скаже, мовляв, його вигнали із села чужинці за те, що він циган, але відповідь мене здивувала.

– Якщо сказати коротко, то я переїхав із Чорної Гори тому, що в нас, у ромів з циганами, не було єдності. Нам стало важко жити компактно, – пояснював старий.

Щоденнику, нагадаю тобі, що цигани – це люди, які перед початком ХХІ століття продовжували жити стереотипами минулого, а роми – цигани, які після 1971 року вирішили жити більш цивілізовано, ніж попередники. Роми згуртовано борються за свої права, пам'ятають історію своїх предків і шанують традиції. Вони дивляться в майбутнє.

– Будь ласка, розкажіть деальніше.

– Оповідь довша, ніж ти собі думаєш.

– Я нікуди не поспішаю.

– Ходімо, присядемо... – і він показав на лавку під виноградним лугошом.

Ми присіли. Я приготував до слухання: узяв блокнот і ручку, щоб час від часу нотувати розповідь. Моніка винесла з будинку дві чашки гарячої кави і тацю з тістечками.

Мійро почав.

– Так, ти правий! Я дійсно мешкав у селі Чорна Гора. На відміну від інших сіл, де наші

люди мешкають по одній родині, у тому таборі були дві: роми і цигани. Перших всі називали Фурманами. Це мої родичі. Інші – Слимаки.

Спочатку ми покинули табір і придбали будинки в селі серед ґадж'є. Але Слимаки, користуючись тим, що ми жили розкидано, далеко один від одного, то почали гуртом нападати на наші будинки. Це були бійки, хоча, я б сказав, що це були війни між ромами й циганами.

Мійро відкусив від тістечка і запив кавою.

– Будь ласка продовжуйте.

І він продовжив свою розповідь.

– На початку дев'яностих, пам'ятаю, що 10 березня, прийхав мій син Мійро-молодший. Він був одружений в сусідньому селі, але розлучився. Підвечір він з доньками пішов до моєї меншої сестри Гільди, де була вся наша молодь. Але по дорозі їх перестріли хлопці-цигани: Ґатьош, Дюк і Болт. Ґатьош підійшов до меншої доньки і мовив:

– Ти колись казала, начебто я ставав перед тобою навколішки й цілував руки, щоб ти вийшла за мене заміж...

Це була лише зачіпка. Тут озвався Дюк:

– Дай їй в морду!

Ґатьош хотів вдарити Калину, а мій син перехопив удар і вцідив тому в голову. На нього хотіли накинутися молоді Слимаки, але доньки оточили батька й запровадили в хату. Біля сестриноного будинку зібрався увесь

циганський табір. Мої доньки зі своїми двоюрідними сестрами зачинили двері й вікна і не випускали на двір своїх братів. Слимаки рвалися в дім, але не могли увійти. Розбили вікна, спалили огорожу, порубали стіни. Згодом відступили.

Наступного дня до мене прийшли менші брати Дрозд і Гульвін. Останній сказав:

– Слимаки вчергове затіяли війну, розбили вікна на будинку нашої сестри, то зробимо те саме з ними. Нападемо на їхні оселі.

Я відповів:

– Ми на голову вищі за них і не будемо їх наслідувати.

12 березня я пішов до нашого дільничного Дьорна Дьорновича Трав'яна і передав йому заяву, а ввечері Гатьош стояв біля мого дому і викликав мого сина на бійку. Звісно ж, я малого Мійра не відпустив, хоч той рвався.

15 числа ми з дружиною та доньками пішли до дільничного. Там були і жінки Слимаків. Дьорн Дьорнович з нами не розмовляв, а тільки з ними.

Моніка з донями повернулася додому, а я поїхав у райцентр до заступника прокурора, який направив мене до начальника місцевої міліції Свистуна. Той мене вислухав і направ до свого заступника Попуга в одинадцятий кабінет. Правоохоронець обіцяв розібратися.

До 31 числа так і не розібрався.

Не хочу зводити наклепи, але іншого пояснення, ніж хабар, не придумаєш.

Тиждень по тому.

Був сонячний день, тож уся циганська молодь була на шкільному стадіоні. Мійро-молодший підійшов до мене:

– Батьку, я теж піду на площу.

Я згодився:

– Гаразд, сину, тільки довго не затримуйся, бо ж вдома багато роботи.

Син пішов.

Біля стадіону на нього намагалися напасти Дюк з ножем у руках та його двоюрідний брат Болт. Син мій – горячої крові, тож миттю скинув піджак і відбив від себе удар ножем. Бійка набувала загрозливого характеру, але прибігли синові двоюрідні брати і циганські хлопці кинулися врозтіч.

Ми з дружиною тим часом біля будинку саджали картоплю. Прибігли племінниці:

– Швидко біжіть на площу! Там наші хлопці б'ються з половцями.

Ми з дружиною побігли туди, проте ніякої бійки там уже не було. Хлопці грали у волейбол, а дівчата сиділи на траві і обговорювали свої дівочі справи.

Ми повернулися додому.

Невдовзі мій менший брат Гульвін їхав з Виноградова у таксі. З ним була Бульбул – двоюрідна сестра Гатьоша. Вона повідомила:

– Перекажи своєму братові Мійру, що половці планують на Пасху напасти на його дім і вбити його разом з сином. То нехай виїде не тільки з будинку, але і з села.

Ми всі знали, що Бульбул – жінка говірка. Понад усе любить поговорити про те, що бачила, переказувати те, що чула. Іноді могла прибрехати, але суть її бесіди завжди була правдива. Ми з братами почали радитися, як бути на Великдень? Адже, Воскресіння Христове не за горами – через тиждень. Вирішили захищатися.

Настала Пасха. Надранок я взяв кошик і пішов до церкви. Ти знаєш, що в нас, у ромів, прийнято до храму на Великдень ходити чоловікам. Біля церкви було багато людей. Стояли у три ряди довкруг храму. Біля кожного на землі був напівприкритий вишиваним рушником кошик. З нього стирчала запалена свічка.

І ось, як палала свіча, так тіпалося серце в грудях. У моєму кошику, окрім пасхального хліба й писанок, було домашнє вино, випечена куриця, фрукти й солодощі.

Цигани не ставали у ряди з іншими християнами, тож я пішов поза церкву до решти ромів. Всі ми чекали, доки священник посвятить паски всіх ґадж'є, а після того підійде до нас.

О восьмій годині ранку почали дзвонити дзвони. Кожен наступний звук доповнював попередній, наче рима у віршах. Під ці звуки всі гуртом почали хреститися. У цю мить вийшов священник. Попереду йшли дівчата і несли павіси із зображенням Ісуса Христа, діви Марії, святого Миколая. Поряд зі свяще-

ником хлопець ніс відро зі святою водою. Позаду крокувало дванадцять чоловік, які співали божественні пісні. За ними двоє парубків збирали гроші на пожертву храму, а за ними йшов старий, забирючи недогарки свічок на переплав.

Піп почав святити паски:

– Ісус Христос воскрес!

Йому тут же усі хором відповідали:

– Воістинно воскрес!

Окропивши голови і кошики селян, священник підійшов до нас.

– Давай ще! Не шкодуй воду! – вигукували мої родичі.

Ми вважаємо, що чим більше піп вилле на нас святої води, тим щасливіші ми будемо у майбутньому.

Після посвячення я кинув на пожертву храму десять рублів й пішов додому. Удома привітав сім'ю:

– Ісус Христос воскрес!

Мені відповіли:

– Воістинно Воскрес!

Після цього дружина накрила на стіл й ми всі присіли. Перед трапезою помолилися і подякували Господу за таку щедрість.

Я розрізав пасхальний хліб на рівні частини, а це за ромським повір'ям значить, що я не скупий. Ми випили по п'ятдесят грам домашнього вина, смачно поїли.

Першою із-за столу встала старша донька Гафуня:

– Батьку, я йду до своєї похресниці.

Син теж хотів піти із сестрою, але я його не відпустив, бо довелося б іти повз вулицю Польову.

Невдовзі кум старшої доньки приніс подарунок старшій внучці. Я запросив гостя до столу, але той випив п'ятдесят грам вина, закусив голубцем і пішов до інших похресників, бо ж діти чекали подарунків від своїх хрещених батьків.

Після цього всі ми пішли на сільське кладовище. На могилі моїх батьків випили по п'ятдесят грам вина за упокій, поласували солодощами, доньки заспівали улюблені пісні померлих батьків, а син зіграв на гітарі.

Звідти подалися до моєї старшої сестри. Вона мешкала неподалік. Ми ще з вулиці почували, що в будинку грала музика і лунали співи. Увійшовши, побачили, що старий ром грав на баяні, одні жінки співали, інші танцювали, а чоловіки сиділи за столом і милувалися танцями. Було весело. Нас одразу запросили за стіл. Але ми ще раз привітали усіх родичів зі святом, випили по п'ятдесят грам і пішли додому. З нами зголосився і мій племінник Бокій. Настрій був святковий і ніщо не віщувало, що от-от може статися лихо.

Десь о сьомій годині вечора до мене, як до старшого брата, йшли мої брати Дрозд і Гульвін. Дрозд ніс подарунок моєму внуку. Ішли вони повз вулицю Польову, де їх перестріли Гатьош, Дюк і батько першого Пільник.

Брати пришвидшили ходу, щоб не зв'язуватися з ними у такий великий день. Та ці троє чоловіків з родини половців почали наздоганяти Дрозда і Гульвіна. У Дюбеля в руках були гострі вили, у Гатьоша – сокира, а Пільник тримав ножа.

– Стійте! Ви мужики чи боягузи? – вигукнув Гатьош.

Брати зупинилися і спитали:

– У чому справа?

Гатьош підійшов до Дрозда і схопив його за шию та почав душити. Брат вирвався і штовхнув його на землю. Тут же Дюк замахнувся сокирою на Дрозда, а Пільник – ножем на Гульвіна.

Почалася бійка.

Мої брати не з лякливих. Особливо менший брат Гульвін. Про його запальний характер роми склали легенду, начебто він перерізав горлянку самому чорту і лише за те, що нечистивий попросив його підпалити свою люльку.

Гафуня забігла в дім:

– Батьку, там б'ються твої брати!

Я хотів бігти на поміч, але в цю мить дружина від сильного хвилювання втратила свідомість. Ледве привів її до тями. А на підмогу Дрозду і Гульвіну кинулися мій син і Бокій.

За півгодини біля мого будинку зібрався увесь табір угорських циган, а це – сотні чоловіків разом з підлітками. Кожен мав холодну зброю, повний рюкзак каміння.

Почали кидати каміння у мій дім.

У хаті було п'ятеро онуків, найстаршій було чотири роки. Дітей ми сховали у комірчину без вікон, а самі вийшли на двір.

– Виходьте до нас, боягузи! – кричали навіть підлітки. – Виходьте і ми вас порубаємо на шмаття.

Раптом їхні жінки заверещали:

– Тікаймо! Наступають.

Зі схилу дороги бігли мої родичі, а це – сімдесят чоловіків.

Половці розбіглися. Хіба вони сміливі? Вони сміливі тільки коли ми роздроблені. Та до ранку нам не спалося. Чекали, що можуть напасти знову. Але дива не сталося. Якби вони тоді напали вдруге – ми б їх почали поважати. Навіть дали б себе по кілька разів вдарити. Адже для кожного хороброго чоловіка честь отримати удар від сміливця.

Удосвіта мої родичі розійшлися.

О десятій годині приїхав заступник начальника місцевої міліції разом з дільничним. Спочатку правоохоронці поспілкувалися з моїм сусідом, а потім підійшли до мене. Я привітався з ними. Звернув їхню увагу на розбиті вікна і порубані стіни. З будинку вибігла моя старша внучка. Заступник начальника місцевої міліції показав на перелякану дівчинку і сказав:

– За це потрібно судити.

Я спитав – кого? Він відповів:

– Тих, хто напав на ваш дім.

І тут обізвалася моя менша донька:

– Товаришу майор, учора вони кричали, щоб ми сьогодні виїхали звідси, бо якщо залишимося тут, то вони прийдуть знов і всіх нас вб'ють, а будинок спалять. Скажіть, будь ласка, що нам робити?

Старший за званням правоохоронець відповів:

– Живіть спокійно. Вас ніхто не буде чіпати, бо ж у нас є закон. А їх ми зараз попередимо.

Донька заспокоїлася:

– Красно вам дякую. Най береже вас і вашу сім'ю Господь.

Правоохоронці сіли у свою «Волгу» і поїхали в бік вулиці Польової. Після відходу міліції мій сусід спитав мене:

– Мійре, а де твій кулемет?

Я до нього:

– А що таке?

Він відповів:

– Мене питали, чи я не чув постріли.

– Хто питав, – поцікавився я.

– Наш дільничний.

– І що ж ти відповів?

– Я сказав, що не чув ніяких пострілів. Але чув, як лаялися на твою адресу та кидали каміння, – відповів сусід.

– Я не маю ніякої зброї, – наголосив я.

На цьому ми з сусідом розійшлися.

Звісно, я вірив правоохоронцям, але не міг покладатися лише на них. Бо в той час

серед представників місцевої міліції було чимало хабарників, а наші вороги знали цим користатися.

Щоб сусіди не бачили, що працюю на Великдень, я пішов поза хату й зробив на вікна щити. На випадок нової бійки приготував кілька ломів. Мою увагу привернули діти половців, які вдавали, що граються на узбіччі. Я зрозумів, що їх підіслали дорослі, щоб перевірити, чи розійшлися мої родичі. Самі ж ховаються неподалік і чекають звістки від малечі. Мусів встигнути приготувитися до нападу, бо моя сім'я зараз – легка мішень.

На щастя, як це не дико звучить, вулицею йшов похоронний супровід. Ми всі скоренько замішалися між сумними ґадж'є і так дійшли до будинку моїх покійних батьків. Тут залишився жити мій менший брат.

Я бачив, що на узбіччях ховалися половці й чекали нагоди напасти на мою сім'ю. Отже, щодо міліції я не помилився.

Згодом справді довідався, що цигани дали правоохоронцям хабара й ті сказали, мовляв, ідіть бийте, але без смерті.

У молодшого брата вже були мої інші брати й племінники Бокій, Чолій та їхні дружини з дітьми. Зібралось нас з десятка душ. На вулиці стояли сусіди гуцульської крові. Я з ними привітався:

– Ісус Христос воскрес!

– Воістинно Воскрес! – відповів Юра, сусід меншого брата. – Мійре, а в чому справа?

Наскільки я знаю тебе з дитинства, то грати у війни – не у твоєму стилі.

Я мить подумав і відповів:

– Юро, бувають критичні випадки, коли ти зобов'язаний захищати себе і свою сім'ю.

– Але, що між вами відбувається? Адже, ви однієї крові – цигани, – дивувався мій співрозмовник. – Мені не зрозуміло, чому ви не можете жити мирно, а вже майже дванадцять років воюєте між собою?

– Ти правий, Юро, коли сказав, що ми однієї крові. Але ці прибульці в нашому селі, яких вигнали селяни з сусіднього району за те, що не давали їм спокою. Крали худобу, провокували бійки. Тож вони перебралися до нас. Мій батько, Мійро-старший, пропрацював все життя колгоспним ковалем. Його поважали односельчани та сільська рада. І от він домовився з головою села, тож їм дозволили поселитися на вулиці Польовій. Тоді це було полем. П'ятнадцять років вони жили мирно, але потім почали нападати на наші будинки. Спочатку счепилися з моїм покійним братом Міхою. Восени 1978 року я ще не мав власного дому і жив у цьому. Вони напали на цей убогий дім.

Того дня у мене в гостях сиділи брати і племінники. Прибульці почали кидати у дім каміння, ламати двері.

Моя дружина не встигла забігти в хату, лишалася надворі, а Дракула, так його називали цигани між собою, не дивлячись, що

перед ним жінка, замагнувся на неї ломом. Моніка встигла ухилитися під виноград і лом зачепинився за лозу. На щастя, підійшов його батько й накричав: мовляв, ти що робиш, вона ж жінка!? Тоді і їхній очільник Маляр, так його називали, сказав усім:

– Не чіпати жінок і дітей! Ламайте двері, щоб добратися до мужиків!

У нас у дворі бігало мале поросся.

Серед нападників був гикавий Дрон. Він ударив по хребту поросся і закричав:

– Вб'ємо і до ранку з'їмо!

Коли двері почали тріщати, племінник Бокій дав мені в руки самопал і я вистрелив у дверний отвір. На щастя, ні в кого не влучив. Нападники перелякалися і вибігли на вулицю. Маляр сів у свій автомобіль і кудись поїхав. За півгодини приїхали правоохоронці з собаками та автоматами в руках.

Дільничний гукнув до нас:

– Здавайтеся! Ви оточені.

Я відповів:

– Слава Господу Богу, що ви приїхали!

Відчинив двері. Люди в формі увійшли в дім. Вони тримали нас під прицілом, навіть жінок і дітей. Старший за званням міліціонер спитав:

– Де ваша зброя?

– На столі.

Він до столу – взяв до рук самопал.

– А де решта?

– Більше нічого немає, – відповів я.

– А з чого стріляли?

– Так от із цього.

Він почав складати протокол.

– Я хочу, щоб ви їх покарали за те, що напали на нас, – мовив я.

– Розберемося. Ви краще скажіть – чий самопал? – відповів старший.

– Мого сина, – відповів я.

– Скільки йому років?

– Десять.

Де він його взяв?

– На заробітках у Волгоградській області йому подарували місцеві хлопчаки.

– Скільки було вистрілів?

– Один.

– Чим був заряджений?

– Сіркою від сірників.

Нікого з прибульців не засудили. В ошадкасі я сплатив штраф у розмірі 35 рублів, начебто за те, що зробив вистріл. Після цього я написав скаргу в Москву і нашого дільничного звільнили з роботи за хабарі.

– Ти думаєш, що вони і зараз нападуть? – запитав Юра.

– Не думаю, а знаю напевно, що прийде сотня чоловік.

– А вас скільки?

– До десяти набереться.

– І що, ви хочете прийняти бій?

– Дім матері й батька, тож ми не залишимо його.

- А ти виклич міліцію.
- Немає сенсу.
- Ти впевнений?
- Так. Вранці у мене був заступник начальника міліції й обіцяв, що він їх попередить. Казав нам не хвилюватися. А вони хочуть напасти. Якби не похорон – я зараз з тобою не розмовляв би, а лежав мертвий.
- А що їм від вас треба?
- Прибульці хочуть нас підкорити, поставити на коліна. Але цього не буде. Мій батько казав: «Діти, краще померти стоячи, ніж жити, повзаючи на колінах».

Після розмови з Юрою я пішов до родичів. Ми всі дружно почали готуватися до нападу. Ми з братами обгородили двір колючим дротом. Жінки й діти наносили купу каміння. Племінники винесли диван і поставили упоперек перед входом у двір.

Дружини й діти будуть у хаті, а ми ховатимемося за диванним щитом і відбиватимемося від ворогів камінням. Важливо не дозволити їм наблизитися до нас...

І раптом до нас прибіг гикавий Дрон з дружиною. Він був циганською поштою.

– Моя вам порада – краще тікайте куди-небудь. До вас зібралося зо двісті душ. Усі з ломами, сокирами, ножами. На плечах мають повні рюкзаки з камінням. Вони кажуть, що усіх вас переб'ють, не щадячи жінок і дітей, щоб ваша родина зникла з лиця землі.

Назривала паніка.

– Що робити? Тепер на кожного з нас, разом з жінками, припадає по двадцять чоловік,

– порахувала Ламбада, дружина племінника.

– Треба тікати, – радила Моніка.

– Куди? – питав я.

– На кладовище, – відповіла моя дружина.

Нею трусило від напруги, хоч була не з лякливих.

– Ні, Мійре! На кладовищі відкрита місцевість, тож нас там переб'ють, наче курчат. Краще вже тут. З боків – залізні сусідські огорожі, а від вулиці ми відгородилися. Будемо боронитися, але якщо хтось боїться, то хай краще кудись тікає. Ми його не осудимо, – відповів менший брат.

Залишилися всі. Ніхто не злякався. Ми вирішили спершу боронитися камінням. А коли каміння закінчиться – рубати чим попало і байдуже, що буде потім.

Двічі дорогою проїхали їхні «Жигулі-09».

Близько дванадцятої під'їхала швидка медична допомога. Та замість лікарів з неї вийшли правоохоронці і дільничний. Люди у формі підійшли до нас, привіталися.

– А чому вас так мало? – спитав один з правоохоронців.

– А що таке? – перепитав я.

– Ми щойно звідти. Їх значно більше.

– Ми битися не збираємося. Тільки захищатися. Але ви вже тут, тож не повинні допустити, щоб вони на нас напали, – кажу.

– Вони кажуть те саме. Що це ви плануєте напасти на них.

– І ви повірили?

– Бачимо, скільки вас, то вже не віримо. Та й ви не хвилюйтесь – вони на вас не нападуть. Будьте спокійні.

Міліціонери поїхали.

Ми не вірили правоохоронцям. Жінки й діти пішли спати. Хто де бачив, там і лягав. Ми з братами й племінниками чергували до ранку. Та на цей раз міліція мала правду – ніхто на нас не напав.

Надранок сімнадцятого квітня о п'ятій годині під'їхали «Воронок» і «Волга». На той час брати і племінники вже розійшлися додому. З машини вийшов широкоплечий, кріпкий, рум'янощокий майор Ромашка. Один у цивільному тримав на повідку вівчарку. Ще п'ятеро сержантів і дільничний – куди ж без нього.

Я вийшов з будинку. Привітався з ними по-чоловічому. Почував себе ні в чому не винним. За мною вийшов і зять Мадяр.

– Щоу вас тут за війна? – спитав майор і тут же наказав схопити зятя.

Четверо сержантів намагалися затягнути його у воронок. Зять чинив опір. Тоді правоохоронці вдарили його кийками. Він схопився за огорожу. Четверо тягли, а п'ятий бив по руках і не могли зрушити.

Моя старша донька Гафуня, його дружина, з дворічним сином на руках вийшла з ха-

ти і просила не бити її чоловіка. Вона благала їх, наче Господа Ісуса Христа, але сержанти не зважали на жіночі сльози. Натомість п'ятий сержант наніс дубинкою доньці три удари по руках. Хлопчив впав на каміння і почав плакати. Гафуня, не дивлячись на біль і плач сина, продовжувала просити їх не чіпати чоловіка. І тут майор гукнув до колеги в цивільному, мовляв, випусти на неї собаку. Вона відступала від собаки взад, перечепилася і впала. Кінолог продовжував цькувати свого улюбленця на доньку з онуком. Я більше не міг на це дивитися.

– Що ви робите? Там же дитина...

До мене підійшов майор Ромашка, скрутив руки взад і наказав іти.

– Куди? – питав я.

– У машину, – відповів правоохоронець.

І я сів у воронок. На це озвався зять:

– Старий, ви їдете?

– Так, – відповів я.

– Тоді й я йду.

І він дозволив заштовхати себе в машину. На це дивилися моя дружина Моніка, менша донька Калина з однорічним сином на руках, дружини племінників Ламбада і Веселка. Плакали з переляку.

– За це ви відповісте. Ми будемо скаржитися в Київ, – погрожувала Калина.

– Ідіть хоч і до самого Господа Бога, – відповів майор. – Ми вас усіх пересаджаємо.

– За що?

– Весь ваш циганський рід зітремо з лиця землі, – продовжував майор.

Нас повезли.

Жінки залишилися розгублені.

Ми сиділи у клітці. За решіткою сидів правоохоронець з собакою. Я думав, що нас взяли як свідків. Мабуть, і наших ворогів затримали. Та кінолог обірвав мої роздуми:

– Тепер дізнається, де раки зимують.

Ми змовчали.

Нас привезли до виноградівського райвідділу міліції.

– Іти прямо, руки назад! Крок вліво-вправо – стрілятиму без попередження, – скомандував правоохоронець.

Ми й не думали тікати, хоч ворота райвідділку були відкриті навстіж.

Нас завели у глуху кімнату.

– Бачиш мої черевики? – спитав один у Мадяра.

– І що? – не зрозумів молодий ром.

– Почисть.

– Чим?

– Хоч і своїм піджаком.

Мадяр був у джинсовій куртці, за яку заплатив 450 рублів. Почав її скидати.

– Мадяре, що ти робиш? – зупинив його я.

– Буду чистити.

– Ти що, здурів. Не падай так низько.

На це озвався сержант:

– Не хвилюйся. І до тебе черга дійде.

Зять почав чистити взуття міліціонера.

Той усміхався на всі тридцять два.

– Не принижуйся перед ними, – просив я.

На мене спустили собаку. Чотирилапого притримували за повідок і він стояв дибки переді мною.

Мадяр почистив черевики сержанта.

Тепер почали цькувати вівчарку на зятя, який з дитинства боявся собак.

Я затулив зятя собою. Собака гарчав і вивчарився. На щастя підійшов капітан.

– Що ви робити? Негайно виведіть звідси собаку, – скомандував.

Вівчарку вивели.

Нехай береже Господь цього капітана та його сім'ю, дарує йому щастя й міцне здоров'я за те, що вчасно з'явився.

– А ти ходи зі мною, – наказав мені.

Завів мене в кабінет майора Ромашки.

Це був звичайний міліцейський кабінет.

Майор, здоровило років сорока п'яти, сидів за столом.

– Ну розповідай, що ви там нахуліганили?

– правоохоронець почав складати протокол.

– Де?

– Може, нагадати? Так дам по голові, що зразу згадаєш.

– Пишіть... – і я розповів, як цигани напали на мій дім, кидали каміння.

– Мені це не цікаво. Це розкажиш жоні.

– А що вас цікавить?

– Бійка на вулиці.

– Мене там не було.

- Але твої брати були.
- Їх і питайте.
- А ти де був у той час?
- Удома. Приводив дружину до тями. Це було за двісті метрів від мого будинку. Їх зупинили Гатьош з родичами, й почалася бійка.
- А звідки ти дізнався, що вони б'ються?
- Моя старша донька прибігла й повідомила, що напали на моїх братів.
- А ти що тоді зробив?
- Хотів бігти на поміч братам, але дружина від хвилювання втратила свідомість, тож я почав приводити її до тями. А коли прочулася, і я вже охолов.
- Він це все записував.
- А де ваша зброя?
- Яка?
- Якою ти стріляв?
- Коли?
- Того вечора.
- А хтось чув постріли? Якби в мене була зброя і якби вони прийшли мене та мою сім'ю вбивати, – я б нею скористався.
- На, постав свій підпис, – він подав мені протокол.
- А ви спершу прочитайте, що там написано?
- Сам читай.
- Не можу. Окуляри не взяв.
- Він прочитав. Я підписався.
- А зараз іди й помий машину, яка вас сюди привезла.

– Чому?

Він встав із-за столу, пройшовся по кімнаті й підійшов ближче до мене. Раптом ударив мене у праве вухо. Я впав зі стільця і втратив свідомість.

Не знаю, скільки пролежав, але отямився від холодної води. Наді мною стояв молодший сержант і лив на обличчя воду з залізного чайника.

Я звівся й сів на стілець. У вусі свистіло й боліло одночасно. Свистіння було схоже на звук реактивного літака при вилеті.

– Візьми олівець і проколи йому вухо, – мовив майор до сержанта.

– Я старих не б'ю, – відповів молотший сержант. – Можуть розсипатися.

– Мені потрібні ліки, – сказав я.

– Які? – саркастично спитав сержант.

– Курантин або корвалол.

У мене боліло й зупинялося серце.

Майор визирнув у коридор.

Там вже чекали моя дружина з доньками.

– Дайте йому бісових ліків.

– Яких? – перепитала ромка.

– Ви знаєте, яких.

Дружина через сержанта передала пігулки майору, а той – мені.

Мабуть моє обличчя було блідим, бо майор збавив агресію.

У кабінет увійшли дружина Моніка, доньки Гафуня й Калина. Мені з сім'єю дозволили кілька хвилин поговорити.

– Не знаєш, з тих когось затримали? – спитав я дружину.

– Нікого, – відповіла Моніка.

– Тоді йди в прокуратуру, розкажи там усе, як було. І запитай, за що мене арештували.

Старша донька плакала. Майор виштовхав її з дитиною на руках.

– Чому ви батька забрали? – слізно питала Гафуня. – А коли мене на вулиці побив Гатьош і я принесла вам не тільки заяву, але й висновок судмедекспертизи, то ви не взяли її навіть в руки, а так само виштовхали мене з кабінету... Це така справедливість у нашій міліції?

– Не твоє собаче діло, циганко, – він силою випроваджував її за двері, а та опиралася.

Я звернувся до дружини:

– Моніко, вийди з доньками.

Вони вийшли. Я залишився в кабінеті. На це заходить шістдесятип'ятирічний сивий, слабенький, низького росту ром. Звати його Булак. Він був схвильований й горланив на повний голос:

– Я нікого не боюся! Я – герой! Я воював у Другій світовій війні! Я друг міліції! – він показував посвідчення, тряс медалями й значками про відвагу.

Присів прямо на робочий стіл навпроти майора.

Майор опитував Булака про бійку на вулиці:

– Цей Мійро там був?

– Не було. Я його не бачив.

– Може у вас зір поганий?

– Я на зір не скаржуся.

Правоохоронець ще раз повторив запитання. Булак стояв на своєму.

– Може ви щось від нас приховуєте або вигороджуєте Мійра?

– Приховувати мені нема чого. А зводити наклеп на невинного чоловіка – суперечить моїм принципам. Я в житті ніколи не брехав, війну пережив, і зараз не буду. Відпустіть його – він ні в чому не винен.

У кабінет увійшов Пільник. Його голова була забинтована з плямами йоду.

– Слухайте і кажіть правду! Хто вам наніс удар по голові ножем: Мійро чи його брати, – напосідав майор на потерпілого цигана.

– Ні, – відповів Слимак.

– А цей?

– Ні.

– Цей там був?

– Не знаю...

– А якщо чесно?

– Мені треба подумати, – він подумав і відповів: – Мене дуже болить голова. Я не можу говорити.

Пільник підійшов до мене.

– Бачиш, Мійре, що зробив твій брат Гульвін? – показав рукою на голову. – Нащо він мене порізав?

– А нащо ти його перестрів на вулиці? Нащо зібрав своїх родичів і напав на мій дім?

Майор вдарив мене папками зі столу по голові. Мовляв, з ними так не можна розмовляти. Це побачив і Пільник, і сват Булак (його син одружений з моєю меншою донькою). Потерпілий вийшов з кабінету.

– Чи можу і я вийти? – спитав Булак.

А коли виходив – повторив:

– Товаришу майор, я вам клянусь, що цей чоловік – не винен, – і закрив за собою двері.

Майор встав і мовив:

– Ходи за мною, цигане!

Він відвів мене і закрив у клітці поруч з черговим. Мадяра, що сидів замкнений у сусідній клітці, забрав з собою в кабінет.

Я молив Господа Бога і Присвяту Діву Марію, щоб мене відпустили додому, до своєї сім'ї. Пошепки промовився «Отче наш» і «Богородицю».

Десь через годину привели Мадяра й закрили в сусідній клітці.

Клітка для затриманих – метр удовжину, до метра – вширину. Три стіни – глухі. Спереду – двері-решітка, які закриваються на два засуви: зверху і знизу. Посередині замок. Всередині – непорушна лавка.

Ми з зятем сиділи у клітках поряд. Між нами – двадцятисантиметрова стіна.

Мадяр скаржився, що його сильно побили троє сержантів. Тіло у синцях. Я йому радив:

– Тримайся! Якщо ти не винен і вини за собою не відчуваєш, то тебе відпустять разом зі мною.

Мадяр хотів сигарету. Я сигарет не мав.

– Тоді попросіть у кого-небудь, бо дуже хочу курити.

Я спробував, та ніхто не дав. А пройшло до чергового з десятків людей.

– Більше просити не буду. Терпи.

Аж тут з'являється Мадярова дворічна племінниця.

– Маріє, ми тут! – обізвався я.

Вона підійшла до нас, та високого росту, смуглявий, з вусами, схожий на айзербайджанця черговий вийшов зі своєї кабінки, узяв дівчинку на руки, відніс до матері й зачинив дверцята.

Десь по сімнадцятій годині майор Ромашка забрав мене в кабінет і спитав:

– Будеш на нас працювати?

– Як? – здивовано перепитав я.

– Казатимеш, що й де цигани роблять.

Я мовчав. Він повторив питання:

– Будеш співпрацювати?

На це увійшов заступник прокурора. Я зрозумів, що це дружина з доньками була у виноградівській прокуратурі й усе розповіла. Привітався з майором і зі мною по-чоловічому та спитав мене:

– Ну що, Гатьош зі своїми циганами продовжує нападати на твою сім'ю? Якщо так, то ми його посадимо надовго.

Я відповів:

– Бачите, вийшло навпаки. Мене забрали, а він на свободі.

І заступник прокурора до майора:

– У чому справа?

Ромашка відповів:

– А ми його зараз відпустимо. Але з умовою, що дізнається, де ховаються його брати і скаже нам. Я був у Чорній Горі, питаю голову села про Мійра, та той лише вступив на посаду, тож не міг нічого сказати. А колишній голова села, дав позитивну характеристику. Питали і його сусідів. Ті теж не скупилися на добрі слова про Мійра. Ми знаємо, – звернувся майор до мене, – що ти не вживаєш спиртного, а курити почав, коли твій син невдало одружився. Знаємо, що займаєшся ходьбою – кожного ранку по три кілометри. Тож відпускаємо тебе додому, але післязавтра, а це буде 20 квітня, до восьмої години ранку ти повинен бути у вашій сільській раді й повідомити дільничного про місце перебування твоїх братів.

Я вийшов із райвідділку, глянув на годинник: без двадцяти хвилин вісімнадцята година вечора. Тож я поспішив до свого друга дитинства Дешка, що мешкав неподалік.

Постукав у двері.

– Заходьте, двері відчинені! – почув я дівочий голос.

Я увійшов. На кухні сиділа його старша донька Іронія.

– Ісус Христос воскрес! – привітався я.

– Воістинно воскрес! – відповіла молода ромка.

– А батько вдома?

– Так, проходите в кімнату. Він там.

Коли я увійшов у спальню свого друга, то побачив, що Дешко відпочивав. Я привітався по-чоловічому. Він тут же встав і звернувся до дружини, яка нишпорила на кухні:

– Швидко накривай на стіл! До мене прийшов на Великдень друг дитинства.

– Друже, мені нічого не треба, – попрохав я. – Позич мені рубель, щоб доїхати додому.

Дешко дістав з кишені три рублі і передав мені:

– А в чому справа? Звідки ти йдеш?

Я коротко розповів і побіг на зупинку, бо от-от відправлявся останній маршрутний автобус у Чорну Гору. Я їхав додому.

Вийшовши з автобуса, пішов до своєї старшої сестри Сюзани. Я знав, що моя сім'я у неї. Дорогою зустрів зятя Лакалута.

– Уйку, якщо побачите Пергія, то перекажіть йому, що я його розірву навпіл, – сказав Лакалут. Він був напідпитку.

Пергій – зять моєї сестри Сюзани.

– Я нічого переказувати не буду, бо не працюю на пошті. Скажеш сам, коли зустрінеш, – відповів я і пішов далі.

Неподалік від дому сестри назустріч мені їхав на велосипеді мій кум Іван. Він зупинився переді мною і привітався. Я потиснув йому руку і випросив сигарету.

– Куме, ідіть скорше! Там, у Сюзани, великий за вами плач, – повідомив Іван.

Я пішов, покурюючи сигарету. Зі мною привіталися сестрині сусіди гуцульської крові, які зраділи моєму звільненню:

– Слава Богу, що вас відпустили! Ми не сумнівалися у вашій невинності.

Я подякував за добрі слова і увійшов до хати. Дім був переповнений моїми родичами настільки, що ніде було стати, а не те, що присісти. Моя дружина сиділа за столом і плакала.

Не пам'ятаю, хто звільнив місце біля дружини, але я присів. Сюзана одразу поставила переді мною миску з борщем. Їв я без апетиту. Їв і згадував увесь свій день. А він у мене був жахливий.

Поки я сьорбав борщ, на мене допитливо дивилася дружина мого середнього брата Моргія. Напевне щось хотіла спитати, але чекала поки я доїм. І коли миска стала порожня, вона наважилася:

– А де мій брат Мадяр?

– Його не відпустили, – відповів я. – Та щонайбільше побуде в них п'ятнадцять діб. Чому? Має забагато синців, тож міліція хоче, щоб вони зійшли.

– Якщо мого брата судитимуть, то я вас усіх здам міліції, – в її очах я бачив і докір, і зневагу.

Я подумав і відповів:

– У тюрму саджають винних, а невинних відпускають.

Моргія глянула на мене й заплакала. Я роззирнувся й побачив, що всі, крім неї, тіши-

лися, що мене відпустили. Як кажуть: кожного серце болить за свого.

– Тебе сильно били? – раптом усі хором спитали.

Я подумав і відповів:

– У кожного з нас в душі є сила терпіння, але не кожен вміє прислухатися до себе. Ця душевна сила зможе тебе захистити у відповідну мить. Я чимало стерпів...

Про що ми розмовляли далі, того не пам'ятаю. Опівночі всі полягали спати. Хто де бачив – там лягав.

Двадцятого числа о восьмій годині ранку я, дружина і кум Йоні пішли до дільничного в сільраду, але Дьорна Дьорновича на місці не було. Прийшли і Гатьош, Пільник, його дружина Дорка та двоюрідна сестра Бурулька.

Почалася сварка. Бурулька навіть кидалася на мою дружину, та Пільник її стримував. Тоді вона звернулася до мене:

– Якщо ти скажеш дільничному, що на твій дім нападав і мій чоловік, то я вигадую, що ти мене вдарив по голові.

– Коли це я тебе вдарив?

– Того вечора.

Підійшла двоюрідна сестра Пільника. Її ім'я Новта, та всі її звуть Язикатою. Зараз також вона підходила з криком:

– Бийте їх! Ріжте.

– Замокни! – крикнув на неї Пільник.

– Чому ви з ними такі добренькі? – верещала Новта. – Бийте їх!

– Замовкни вже нарешті! – гаркнув на Язикату її двоюрідний брат.

Але та продовжувала брутально лаятися. Її некультурні крики підтримала й решта циганських жінок. Так тривало довго, та врешті вони відійшли додому.

Ми чекали дільничного до одинадцятої години, але Дьорна Дьорновича так і не було. Я зайшов до секретарки сільради:

– Перекажіть, будьте добрі, дільничному, коли він з'явиться, що я на нього чекав.

Ми повернулися до сестри. Десь о другій чи може третій годині (точно не пригадую) від циган до ромів поширилася чутка, що якщо я буду у своєї сестри, то вони нападуть на дім Сюзани і вб'ють мене та сина.

Я не боюся смерті і за себе не хвилююся, але мені не хотілося ризикувати здоров'ям своїх рідних і близьких. То ж я подався до сусіда Сюзани і найняв його, щоб мене і мою сім'ю відвіз у сусіднє село Чорняви, в гості до дружиної сестри Елі й кума Діка.

Натомість мої брати з племінниками намовляли мене організувати напад на Слимаків, щоб провчити, мовляв, хоч нас і мало, але ми сильніші й мужніші за них.

Я не погодився зі своїми родичами. Адже, ми мали бути не тільки сильні й мужні, а й розумніші за них. Ми не повинні їх наслідувати. Ось і вся причина.

Мене, Моніку, доньок, сина і внуків відвіз сусід, не ром, до сусіднього села. Коли ми ви-

йшли з машини і зайшли на подвір'я, то нам дуже зраділи. Еля підійшла до дружини і внуків та почала їх цілувати, а Дік привітався зі мною, мовляв, добре, що приїхали.

Запросили в дім. Господиня накрила на стіл. Ми дружно сіли і почали гоститися. Я випив тільки сто грамів домашнього вина. А ввечері, коли в селі майже всі спали, ми з дружиною приїхали в рідний дім. Викинули наготовлену на свята їжу, випустили в поле домашню птицю і поросся, замкнули будинок і повернулися до кума Діка й куми Елі.

Я запитував себе, чому мушу так робити? Тому, що цигани поклялися, що якщо нас не підкорять – то вб'ють...

Любий друже, слухачу-співрозмовнику, мій щоденнику!

Я з цікавістю вислухав розповідь Мійра. Мене дивувала й пригнічувала ця безглузда війна між циганами й ромами.

За хвилину я зібрався:

– Мійре Мійроновичу, дякую вам за щиру й захоплюючу розповідь.

– Це я тобі повинен дякувати.

– А мені за що? – здивовувався я.

– Як за що? За те, що ти виявив інтерес до минулого ромів. Сучасну молодь історія не надто цікавить.

Я радо слухав би Мійра й далі, але розумів, що мені час повертатися додому. На годиннику була майже дванадцята година, а

це означало, що через двадцять хвилин відправляється останній автобус рейсом Виноградів-Боржавське через Великі Ком'яти.

Я подякував господині за смачну каву й тістечка і побіг на зупинку.

З Мійром розмовляли ми по-ромськи.

Звісно, я вірив словам Мійра. А разом з тим хотілося мені почути й Слимаків. А вже після цього робити якісь висновки. Тож наступного дня, а це був понеділок, я поїхав у село Чорна Гора.

Це звичайне закарпатське село. Цигани живуть на вулиці Польовій, хоча всі тут називають її Циганською дорогою. Це за чотири кілометри від населеного пункту. До циган не те, що не їздив автобус, а навіть не доїхав би будь-який автомобіль. Дороги просто не було. Тільки самі береги і стежка.

Я йшов пішки майже півгодини. Дійшов. Переді мною була ґрунтова дорога, а обабіч – порожні будинки, мазанки з розбитими вікнами. У таборі не було електрики, хоча я бачив уздовж стежки стовпи лінії електропередач. Але без дротів. Колись цим, чорним за шкірою людям проводили світло. На вулиці не бігали діти, не ходили жінки з чоловіками. Тільки зрідка зустрічалися старі.

Багато будинків і мазанок здавалися покинутими. Відчувалася порожнеча.

Я увійшов у двір, де, на мою думку, повинні були жити люди. До мене вийшов старий – не голений і замурзаний. Я привітався.

Це був Пільник.

Згодом я спитав:

– Що сталося з вашим табором?

– О хлопче, краще й не питай, – зітхнув циган і продовжив: – Раніше на нашій вулиці стільки було свадьбів і війн, радості й печалі! Раніше тут було життя, а зараз залишилися тільки старі

– То що ж сталося?

– Тут жили дві родини. Але в нас не було єдності. Тож вони виїхали і залишилася тільки наша родина... – він знизав плечема, мабуть, від безвиході. – Наша родина розсмокталася поміж циганських родин району. Нас немає. Ми зникли з лиця землі.

– Як це розсмокталися? І чому ви кажете, що зникли, якщо я з вами зараз розмовляю? – здивовано перепитав я.

Мені це було незрозуміло.

– Наші хлопці й дівчата поженилися й повиходили заміж у сусідні села району. Вони забули, що належать до родини Слимаків. Тут залишилися тільки ми, старі, а без молоді це – ніщо. Ми помремо і табір зникне з лиця землі. Це тільки питання часу.

– Вам не позаздриш, – зауважив я.

І він почвалав до будинку.

Я також подався додому.

Любий мій щоденнику!

Нині у Виноградівському районі Закарпатської області нема циган. Тут тільки роми.

ФОТОХРОНІКА АВТОРА

Микола Миколайович Бурмек-Дюрі народився 9 червня 1987 року в місті Чегдомин Хабаровського краю. У 2010 році закінчив Великоком'ятівську ЗОШ I-III ст. До 2018 року навчався в Карпатському університеті імені Августина Волошина за спеціалізацією «правознавство». Мешкає в селі Великі Ком'яти Виноградівського району. Пише романи, новели-драми, вірші та казки.

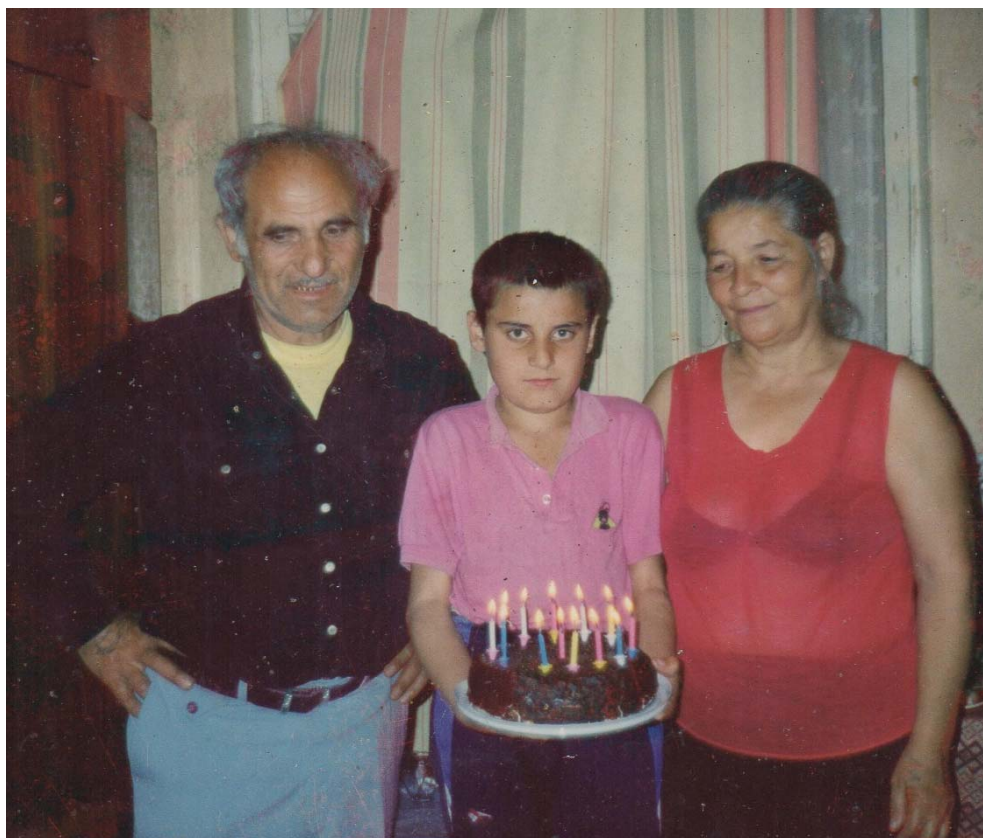
Перші Миколові фото

Дванадцятирічний Микола в Києві та мама перед церквою в Феофанії

Миколі чотирнадцять років

Микола у своє чотирнадцятиріччя з дідом і бабкою

*Микола у своє чотирнадцятиріччя
в родинному колі*

*Микола-дев'ятикласник (третій зліва)
на шкільному святі*

*Випускник Великоком'ятівської ЗОШ І-ІІ ст.
Микола Бурмек-Дюрі читає власні поезії, 2008 р.*

*Випускник Великоком'ятівської ЗОШ І-ІІІ ст.
Микола Бурмек-Дюрі з класним керівником
Тетяною Попадинець (зліва) та головою села
Наталією Костелебою-Веремчук (справа), 2010 р.*

*Студент юридичного факультету УжНУ
Микола Бурмек – учасник науково-практичних
семінарів та конференцій*

*Микола Бурмек-Дюрі та правозахичниця
з Мукачева Рената Балог на Майдані Гідності.
Київ, 2015 р.*

*Микола Бурмек-Дюрі та Ласло Ласлович Дюрі,
2012 р.*

*Реалізація першого проекту Миколи Бурмека-Дюрі
за Ромською програмною ініціативою «Рома
України» від Міжнародного фонду «Відродження»*

ЗМІСТ

КОЛІЯ. <i>Переднє слово.</i> Василь Горват _____	3
ЗАМІСТЬ ВСТУПУ _____	5
ЩОДЕННИК	
МОЛОДОГО РОМА-МАНДРІВНИКА _____	9
МОЯ СПОВІДЬ _____	10
ЯК Я З'ЯВИВСЯ НА СВІТ _____	12
МЕНІ П'ЯТЬ РОКІВ _____	17
У ЗЕРНИ ВИРОСЛИ КРИЛА І ВОНА ПОЛЕТІЛА НА НЕБЕСА _____	21
МЕНІ ДЕВ'ЯТЬ РОКІВ _____	29
ПІВХЛІБА _____	32
ЖЕБРАЧКА _____	43
МРІЮ ПРО ШКОЛУ _____	50
БОРЩ ІЗ КРОПИВОЮ _____	53
ПІДЛІТОК- ЗАРОБІТЧАНИН _____	56
ПОЛЬОВІ КВІТИ _____	64
ШКІЛЬНІ РОКИ ДОРОСЛОГО ХЛОПЦЯ. П'ЯТИКЛАСНИК _____	67
ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ _____	72
ШЕСТИКЛАСНИК _____	75
ОСТАННЯ НІЧ ПЕРЕД ПОХОВАННЯМ _____	78
Я НА ЗАРОБІТКАХ _____	83
СЕМИКЛАСНИК _____	89
ВОСЬМИКЛАСНИК _____	90
Я – БРИГАДИР _____	95
БУДІВЕЛЬНИК У МУКАЧЕВІ. ДЕВ'ЯТИКЛАСНИК _____	99
ДЕСЯТИКЛАСНИК _____	103
ОДИНАДЦЯТИКЛАСНИК _____	106
ПЕРШОКУРСНИК _____	110
КАЗКА ПРО ВІДЧАЙ _____	120
СУСПІЛЬНА РОБОТА _____	123
РОМИ І ЦИГАНИ _____	126
ШОСТИЙ КУРС І ПОШУК РОБОТИ _____	128
ВОЛОШКИ _____	131
КАЗКА ПРО КОВАЛЯ _____	139
ІСТОРІЯ МІЙРА _____	143
ФОТОХРОНІКА АВТОРА _____	188

Літературно-художнє видання

**Микола
БУРМЕК-ДЮРІ**

**ЩОДЕННИК
МОЛОДОГО
РОМА-МАНДРІВНИКА**

Редактор Іван Ребрик
Коректура Галини Тамаровської
Художньо-технічна редакція Андрія Ребрика

Підписано до друку 17.01.2018. Формат 60x84/16.
Гарнітура Cambria. Папір офсетний. Облік.-вид. арк. 4,8.
Наклад 500 прим. Замовлення 2.

Видавництво «Гражда»
Свідоцтво про державну реєстрацію видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія 3т № 22 від 1 вересня 2005 р.
88000, м. Ужгород, вул. Орлина, 1, т./факс (0312) 61-51-81

Бурмек-Дюрі Микола Миколайович
Б 90 Щоденник молодого рома-мандрівника: Роман / Передмова В. Горвата. – Ужгород: Гражда, 2018. – 192 с.
ISBN 978-966-176-041-6

Пропоноване видання дарує читачеві унікальну нагоду побачити наш звичний світ очима рома, молодого ромського письменника Миколи Бурмека-Дюрія. Циганське око гостре, прозірливе як промінь лазера. Про це ми зазвичай здогадуємося, але майже нічого не знаємо.

Перевага прози Миколи Бурмека-Дюрія в тому, що вона йде не від книжок, а виключно від традицій ромської культури, ромського бачення життя. Це література, яка знайде свого читача.

ББК 84(4УКР-4ЗАК)4